

TID FÖR TOLERANS

FORUM
FÖR
LEVANDE
HISTORIA

**EN STUDIE OM VAD SKOLELEVER I SVERIGE
TYCKER OM VARANDRA OCH SAMHÄLLET I STORT**

RAPPORTSERIE 1:2014

TID FÖR **T**OLERANS

**EN STUDIE OM VAD SKOLELEVER I SVERIGE
TYCKER OM VARANDRA OCH SAMHÄLLET I STORT**

RAPPORTSERIE 1:2014

Med historien i backspegeln och siktet mot framtiden undersöker Forum för levande historia förlopp i samtiden som kan leda till intolerans och övergrepp. Vi utgår från skeenden under Förintelsen och andra folkmord, men också från händelser i Sverige. Samtidigt som vi belyser historiska processer, sätter vi alltid människan i fokus. Vi arbetar för att stärka demokratin och öka insikten om alla människors lika värde.

Studien är genomförd av Forum för levande historia.
Den kan laddas ned eller beställas på www.levandehistoria.se
Huvudsaklig författare och administrativ redaktör: Jacob Severin

Forum för levande historia
Stora Nygatan 10–12, Box 2123, 103 13 Stockholm
Tel: 08-723 87 50, Fax: 08-723 87 59
info@levandehistoria.se
www.levandehistoria.se
Omslagsillustration: Tove Floss

Grafisk design: Soya Kommunikation
Tryck: Edita Boberg 2014
ISBN: 978-91-86261-38-2
© Forum för levande historia, oktober 2014

Innehållsförteckning

Förord **SID 5**

Sammanfattning **SID 6**

1. INLEDNING **SID 12**

1.1 Det handlar om människor **SID 12**

1.2 Flera sidor samtidigt **SID 13**

1.3 Möjligheter att mäta **SID 16**

1.4 Möjligheter att mäta **SID 20**

2. TOLERANS OCH INTOLERANS – VAD BETYDER BEGREPPEN? **SID 21**

2.1 Tolerans – den historiska bilden **SID 21**

2.2 Tolerans – viktiga faktorer att belysa **SID 23**

2.3 Relationen mellan tolerans och intolerans **SID 28**

2.4 Intolerans, rasism och fördomar **SID 30**

2.5 Definitioner – av oss och av andra **SID 32**

3. METOD **SID 35**

4. RESULTAT **SID 38**

4.1 Oro och förhoppningar – svenska skolelevers syn på framtiden **SID 38**

4.2 Utsatthet för intolerans **SID 43**

4.3 Intolerans mot olika grupper **SID 48**

4.4 Fler perspektiv på intolerans **SID 58**

4.5 Tillit och förtroende **SID 61**

4.6 Jämförelser i tiden **SID 66**

4.7 Relationen mellan religionsyttringar och intolerans **SID 69**

5. SPECIALSTUDIE – ATTITYDER GENTEMOT INVANDRARE I SKÅNE **SID 72**

6. AVSLUTANDE DISKUSSION

– VAD HAR VI LÄRT OSS OCH HUR GÅR VI VIDARE? **SID 64**

Litteraturförteckning **SID 86**

Förord

Forum för levande historia arbetar med människan i fokus. Det är människans handlande – enskilt och i grupp – som driver historien framåt. Placerar den enskilda individen i blickfånget så möjliggörs både igenkänning och identifikation.

Vi vet att attityder påverkar individers handlingar. Därför är det viktigt att studera vad människor tycker och tänker om varandra. Våra undersökningar kring dessa frågor ger oss – och förhoppningsvis även andra aktörer i samhället – underlag för hur vi på bästa sätt kan motverka intoleranta beteenden mellan enskilda och grupper.

Det här är Forum för levande historias tredje undersökning om skolelevers attityder. År 2003 genomfördes – i samarbete med Brottsförebyggande rådet (Brå) – en rikstäckande studie bland skolungdomar i Sverige. Syftet var att kartlägga och beskriva utbredningen av intolerans. Sex år senare, hösten 2009, genomfördes en ny undersökning. 2013 var det dags igen. Denna senaste undersökning bygger i huvudsak på frågor från de båda tidigare undersökningarna.

I denna rapport analyseras skolungdomars attityder vid en viss given tidpunkt. Vi kan samtidigt jämföra resultaten utifrån ett tidsperspektiv, 2003–2013. Vi frågar utifrån ett brett spektrum om elevers oro inför framtiden, deras sociala utsatthet, deras syn på politik, demokrati och fritidsintressen, om hur ungdomar ser på varandra och deras uppfattning om de mänskliga rättigheterna. Vårt tydligaste fokus har dock varit att studera svenska skolelevers attityder till utsatta grupper. Vår ambition har varit att analysera hur dessa attityder samvarierar med faktorer såsom

ålder, kön, socioekonomisk bakgrund, utbildning etcetera. Kunskapen vi samlar på oss bidrar bland annat till att utveckla nya metoder och material i Forum för levande historias verksamhet.

Många förtjänar att tackas – först och främst de gymnasieelever som deltagit i undersökningen. Utan dem hade det inte blivit någon rapport. Vi vill även tacka de rektorer och lärare som medverkat till undersökningens genomförande. Min förhoppning är att rapporten bidrar till nya kunskaper, inspirerar till ökad medvetenhet och förstärker insatser från det omgivande samhället.

Rapporten har i huvudsak skrivits och redigerats av Jacob Severin, projektledare och anställd vid Forum för levande historia. I skrivprocessen har även tre sakkunniga ingått: professor Pieter Bevelander från Malmö högskola, professor Mikael Hjerm från Umeå universitet och professor Jonas Otterbeck från Lunds universitet. Samma personer ingick även i den referensgrupp som deltog i det förberedande arbetet med mätinstrumentet och undersökningens design. Dessa fyra förtjänar naturligtvis också ett stort tack!

Stockholm i oktober 2014

Eskil Franck

Överintendent, Forum för levande historia

Sammanfattning

TID FÖR TOLERANS

Den här rapporten har fått namnet Tid för tolerans. Titeln har flera betydelser. För det första handlar det om att vi nu har genomfört tre undersökningar och därmed kan studera toleransen utifrån ett tidsperspektiv. Genom att jämföra elevernas attityder över tid kan vi uttala oss om huruvida dessa blir mer eller mindre öppna och inkluderande i sin relation till andra människor. För det andra syftar titeln till att beskriva tolerans som ett delvis föränderligt fenomen. Tolerans betyder inte samma sak i dag som det gjorde på 1600-talet. Och tolerans kommer säkerligen inte att innebära samma saker om 10 år som det gör i dag. För det tredje är titeln en uppmaning till tolerans.

Tolerans handlar inte enbart om acceptans och respekt. Vi tror att tolerans är något större. I våra ögon kan toleransen ses som en trappa. Ett steg handlar om att i grunden acceptera det som är olikt en själv. Ett annat steg handlar om inkludering. Ytterligare ett steg berör nyfikenhet och öppenhet. Tolerans innebär i sin förlängning ett kritiskt förhållningssätt till sin egen person. I sin yttersta form handlar tolerans om att se sina egna fel och brister innan man begär detsamma av andra individer.

Vi mäter i huvudsak intolerans, det vill säga negativa attityder. Tolerans handlar i detta sammanhang om en avsaknad av negativa attityder. Tolerans är som ovan nämnts ett större begrepp än

så. I kapitel 2 gör vi en närmare och mer utförlig genomgång av olika sätt att se på tolerans och intolerans.

Det här är en studie om vad svenska skolelever tycker och tänker om sig själva och om andra människor. En mycket viktig slutsats – som i vissa andra sammanhang förbises – är att ungdomar inom den svenska skolan uttrycker en hög grad av generell tolerans. När det till exempel gäller inställningen till invandrare bedömer vi att cirka 70 procent av pojkarna och närmare 80 procent av flickorna är mycket toleranta eller åtminstone i huvudsak toleranta (det varierar beroende på vilken fråga vi studerar). Endast cirka 10 procent av pojkarna och cirka 5 procent av flickorna uttrycker en tydlig intolerans. Resten har en mer neutral hållning. För en närmare redogörelse av detta, se bland annat slutsatserna i kapitel 5.

Utifrån ett tidsperspektiv kan vi se att svenska skolelever har blivit mer toleranta i sitt förhållande till andra människor. Nivåerna av tolerans skiljer sig dock åt. Vi ser till exempel att ungdomar är mer positivt inställda till hbt-personer¹ än till de övriga grupperna vi frågar om. Vi studerar detta mer utförligt i kapitel 4, framför allt i avsnitt 4.3.

Vi har medvetet avstått från att skapa mått på ”generell intolerans”. Inställningarna och attityderna som presenteras gäller i stället specifika

¹ Hbt är ett samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella och transpersoner.

grupper. Anledningen är att vi precis som i tidigare undersökningar anser att intolerans formas olika beroende på vilken grupp den riktas mot. En större teoretisk utläggning om hur och varför vi mäter attityder återfinns i kapitel 1.2.

VÅR UNDERSÖKNING

Sveriges statistiska centralbyrå (SCB) har ansvarat för urvalsdragning och datainsamling i skolor. Rektorer och klasslärare kontaktades av SCB, vars fältpersonal därefter besökte klasser, delade ut och samlade in frågeformulär. SCB i Örebro sammanställde datafiler och skötte avregistrering av identitetsuppgifter.

En referensgrupp av forskare har varit knutna till Forum för levande historia i förarbetet av formulärutformningen. Mätinstrumenten granskades både av SCB och testades på elever.

Resultaten analyserades och rapporten skrevs av samhällsvetare knutna till Forum för levande historia. Bland de svarande skolorna drogs totalt 473 klasser varav 423 inkom med svar från eleverna, vilket var 90,4 procent av klasserna (exklusive övertäckning av 5 klasser). Av de totalt 10 303 elever (10 584 inklusive övertäckning) som tillfrågades var det 7 391 elever som besvarade frågeblanketten.

Vår undersökning från 2009 präglades av ett relativt stort bortfall av elevsvar. Insatser sattes därför in för att höja svarsfrekvensen i undersökningen 2013. Den totala andelen elever som svarade på vår enkät uppgick till 71,7 procent. Vi bedömer att detta är en mycket bra svarsfrekvens. Trots vårt höga deltagande valde vi att kalibrera undersökningens data för att kompensera för bortfall och säkerställa svarens generaliserbarhet.² Samtliga analyser är genomförda med så kallade kalibrerade vikter.

² En närmare beskrivning av hur kalibreringen av vikterna gick till ges i den tekniska rapporten som återfinns på myndighetens hemsida (www.levande-historia.se).

För att mäta elevernas inställning till utsatta grupper användes ett stort antal frågor och attitydrelaterade påståenden. Dessa har sedan analyserats med olika statistiska metoder. Undersökningen utformades så att vissa jämförelser skulle kunna göras med våra tidigare undersökningar från 2003 och 2009 (se Ring & Morgentau, 2004; Löwander, 2010).

SAMHÄLLSORO OCH FRAMTIDSFÖRHOPPNINGAR

Svenska skolelever uttrycker störst oro för att i framtiden inte ha någon bostad respektive något arbete. Vi har dock valt att fokusera vår analys på oro inför ökad invandring respektive oro för ökad främlingsfientlighet. Resultatet visar på skillnader i elevernas samhällsoro utifrån kön. Flickor visar sig vara mer oroad för ökad främlingsfientlighet. Pojkar uttrycker en större oro än flickor för ökad invandring.

Missnöje med demokratin samvarierar starkt med oro för ökad invandring. Samvariationen mellan nöjdhet med demokratin och oro för ökad främlingsfientlighet är däremot mindre. Analysen visar även att oron för ökad främlingsfientlighet har ökat mellan 2009 och 2013. Oron för ökad invandring har minskat under samma period.

När det gäller framtidsförhoppningar visar det sig att socioekonomiskt svaga elever hyser mindre förhoppningar att kunna förverkliga sina önskade planer. Detta jämfört med elever som kommer från socioekonomiskt starkare hemförhållanden.

UTSATTHET FÖR INTOLERANS

Våra analyser om utsatthet för olika former av intolerans visar att förhållandena ser olika ut. Flickor rapporterar att de blivit retade respektive hotade i större utsträckning än pojkar. Pojkar svarar att de utsatts för fysiskt våld i större utsträckning än flickor. Det finns även skillnader utifrån elevens sexuella läggning. I jämförelse med elever som är

heterosexuella rapporterar elever med bisexuell eller homosexuell läggning i högre utsträckning att de är utsatta för intolerans. Det finns dessutom ett mönster som visar att gruppen bisexuella och homosexuella elever utsätts för intolerans på grund av sin sexuella läggning.

Vi har även studerat utsattheten för "digital intolerans", det vill säga intolerans som uttrycks på internet eller via sms. Frågorna gäller utsatthet på grund av individens ursprung, sexuella läggning eller religion. Vi ser att utrikes födda, homo- och bisexuella samt troende muslimer utsätts för trakasserier på internet i högre utsträckning än inrikes födda, heterosexuella respektive troende kristna. Våra analyser visar att utsattheten för intolerans är lika stor i skolan som utanför.

INTOLERANS UTIFRÅN INDIVIDUELLA FAKTORER

För att studera intolerans mot olika grupper har vi skapat fem index. Vi har studerat intoleransen utifrån ett antal bakgrundsfaktorer som handlade om skolelevernas livssituation. De individuella faktorer vi gjorde nedbrytningar på visade samma mönster som i tidigare studier. Vi har dock kunnat se att vissa individuella bakgrundsvariabler samvarierar i olika stor utsträckning beroende på vilken grupp eleverna fick uttrycka sin inställning till.

Kön, årskurs och föräldrarnas utbildningsnivå

När elevernas svar har studerats utifrån kön, ålder och årskurs har vi kunnat se ett antal saker. Analysen har visat stora skillnader mellan flickors och pojkars attityder. Flickorna har betydligt positivare attityder till var och en av de fem utsatta grupperna än pojkarna. Pojkar är mest negativa till romer och muslimer. Flickor är mest negativa till romer och invandrare. Den största skillnaden mellan pojkar och flickor återfinns för inställ-

ningen till muslimer. Både pojkar och flickor är mest positiva till hbt-personer.

Attityderna till de olika grupperna skiljer sig även utifrån årskurs. Elever som går i årskurs 3 på gymnasiet har över lag en mer positiv inställning till var och en av de utsatta grupperna än de som studerar i de övriga undersökta årskurserna. Närmare analyser visar dock att attityder i relation till elevens årskurs beror mycket på vilket gymnasieprogram eleven studerar på (se kapitel 5).

Föräldrarnas utbildningsnivå samvarierar starkt med inställningen till respektive grupp. Denna faktor är som mest betydelsefull för inställningen till muslimer respektive judar och svagare för inställningen till romer respektive hbt-personer.

Religion och utländsk bakgrund

Vi har jämfört elevernas inställning utifrån deras religionstillhörighet och deras nationella bakgrund. Elever med utländsk bakgrund överväger bland dem som har positiva attityder till såväl invandrare som till muslimer. Men andelen med positiva attityder är mindre i fråga om muslimer än i fråga om invandrare. Det hänger delvis samman med att det bland elever med utländsk bakgrund finns kristna, som hyser mer negativa attityder till muslimer.

Det är en större andel elever som är födda utomlands som har en negativ inställning till romer jämfört med övriga. Elever som är födda i Sverige och där båda föräldrarna är födda i Sverige, uppvisar mer negativa attityder gentemot såväl invandrare som till muslimer. Inställningen till judar visar ingen skillnad mellan inrikes och utrikes födda. Inställningen till muslimer är mer negativ bland elever som är kristna än bland övriga.

Skolkontextens betydelse

Vi har analyserat skolungdomarnas attityder utifrån tre faktorer som handlar om elevernas skol-

situation. Nedbrytningarna visar samma mönster för inställningen till respektive grupp. Intoleransen är generellt högre i skolor som har en låg andel utbildade pedagoger. Detta jämfört med skolor som har en hög andel utbildade pedagoger. Dessutom kan vi konstatera att både trivsel i skolan och lugn i klassrummet samvarierar med elevernas attityder.

Elever som trivs i skolan ger uttryck för positiva attityder än de elever som inte trivs i skolan. På samma sätt uttrycker elever som har rapporterat att lugn råder i deras klassrum, mer positiva attityder än de elever som har svarat att klassrummen präglas av stök och oordning.

Vi kan inte säga att dessa skolkontextuella faktorer bidrar till ökad intolerans. Vår slutsats är i stället att utmaningen att minska intoleransen är större i dessa skolor.

Politiskt intresse och nöjdhet med demokratin

Nedbrytningar på politiskt intresse och nöjdhet med demokratin har gett blandade resultat. Inställningen till romer och hbt-personer samvarierar mindre med politiskt intresse än inställningen till de övriga tre grupperna. Frågan om politiskt intresse visar sig vara som mest betydelsefull för inställningen till judar. Det visar sig att elever som är mycket intresserade av politik har en betydligt mer positiv inställning till judar än skolelever som inte är intresserade av politik.

Nöjdhet med demokratin ger upphov till större skillnader än politiskt intresse. Analysen visar att inställningen till hbt-personer samvarierar måttligt med denna faktor. Däremot uppvisar övriga index starka samband med nöjdhet till demokratin. En slutsats är att systemmissnöje går hand i hand med fientlighet mot flera grupper i samhället.

TILLIT OCH FÖRTROENDE

Ett mål med vår undersökning har varit att studera flera olika perspektiv som kan kopplas till hur svenska skolelever förhåller sig till andra människor. Vi har därför undersökt skolelevernas mellanmänniskliga tillit. Olika grupper av skolelever uppvisar olika nivåer av tillit. Pojkar litar på andra människor i högre utsträckning än flickor. Det visar sig även att skolelever som trivs i sina bostadsområden litar mer på människor än de skolelever som inte trivs i sina bostadsområden. Samma mönster gäller för trivsel i klassrummet.

Resultatet visar även att skolelever som litar på invandrare i högre utsträckning även litar på människor i allmänhet. Detta jämfört med skolelever som inte litar på invandrare. Därutöver visar det sig att gymnasieelever på studieförberedande program litar på människor i större utsträckning än elever som studerar på yrkesförberedande program.

Svenska skolelever uttrycker ett större förtroende för lärare än för rektorer. Analysen visar även att det är en liten andel som hyser ett ganska eller mycket stort förtroende för riksdags- respektive kommunpolitiker. De som är nöjda med demokratin uppvisar generellt högre förtroendenivåer än de som inte är nöjda med demokratin. Flickor visar sig ha större förtroende än pojkar till grupperna lärare och religiösa ledare. Pojkar har större förtroende än flickor för både riksdagspolitiker och kommunpolitiker. Pojkar har dessutom ett större förtroende för regeringen än vad flickor har. En majoritet av eleverna har ett ganska eller mycket stort förtroende för polisen. Flickor hyser generellt ett större förtroende för polisen än pojkar.

Vår analys visar att förtroende samvarierar med intolerans (styrkan är dock relativt svag). Ju högre förtroende för olika yrkesgrupper och institutioner, desto mindre intoleranta är eleverna. Detta samband har visat sig vara som starkast för elevernas inställning till judar.

INSTÄLLNING TILL DE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNA OCH SYNEN PÅ RASISM OCH NAZISM

Vi har frågat eleverna i vår undersökning om deras inställning till några av de mänskliga rättigheterna. Samtliga rättigheter eleverna fick ta ställning till fick ett starkt stöd. Det visar sig även att stödet har ökat över tid. Det starkaste stödet som har uppmätts gäller rätten till fri skolutbildning. Det svagaste stödet gäller för människors rätt att bosätta sig där de vill. Det visar sig att skillnaden mellan pojkars och flickors attityder är väldigt liten. Dessutom är skillnaden i inställning liten när en nedbrytning görs på elevernas årskurs.

Ungefär en tredjedel av skoleleverna anser att rasism respektive nazism är ett problem i Sverige i dag. Denna andel var lika stor i vår föregående undersökning (se Löwander, 2010). Endast cirka 10 procent av eleverna i vår undersökning instämmer med påståendet att alla i samhället behandlas jämlikt respektive att alla i samhället har samma möjligheter. På dessa områden finns det inga märkbara skillnader i elevernas svar med avseende på kön eller årskurs.

FÖRÄNDRINGAR ÖVER TID

Svenska skolelever blir mer toleranta. Vi har bland annat frågat eleverna om deras inställning till påståendena att det talas för mycket om Förintelsen och utrotningen av judar, att judar har för mycket inflytande i världen i dag och att invandrare från länder utanför Europa ska återvända till sina hemländer. Våra analyser visar att svenska skolelever svarar mer tolerant på respektive påstående i dag än för 10 år sedan.

På frågan om en programledare i TV ska tillåtas bära slöja ser vi en stor förändring i elevernas attityder. En majoritet av de svarande anser att detta ska vara tillåtet. I undersökningen från 2003 ansåg 42 procent att detta skulle vara tillåtet. Motsvarande andel 2009 uppgick till 49 procent.

I vår undersökning från 2013 svarar 60 procent av skoleleverna att det ska vara tillåtet för en programledare i TV att bära slöja. Ökningen är tydlig för såväl pojkar som flickor.

Det är en majoritet av eleverna som anser att Sverige bör ta emot flyktingar. Denna nivå är konstant över tid. Det är även höga andelar som mellan åren 2003 och 2013 anser att alla individer har ett lika stort människovärde och att det går att bli kompis med alla. Vi kan dock notera en större andel 2013 än 2009 som anser att invandring riskerar att förstöra den svenska kulturen och att invandrare i sitt eget intresse bör försöka likna svenskar.

INSTÄLLNINGEN TILL RELIGIONER

Vår analys av inställning till världsreligioner och trosuppfattningar visar att svenska skolelever är mest positiva till kristendom och minst positiva till islam. Flickor är mer positiva än pojkar till de fem världsreligionerna. Pojkar är mer positiva än flickor till ateism. Skillnaden mellan elever på yrkesförberedande program och studieförberedande program är stor för samtliga religioner och trosuppfattningar vi har frågat om. Elever på yrkesförberedande program är mest negativa till islam och judendom. Det visar sig även att elever som är födda i Sverige och som har två föräldrar som är födda i Sverige, är den grupp som är mest negativ till samtliga religioner. Detta jämfört med de elever som antingen själva är födda i utlandet, eller som har minst en förälder som är född utanför Sverige.

Vi har genomfört ett antal sambandstester mellan inställningen till religion och gruppsspecifik intolerans. Våra analyser visar att inställningen till islam samvarierar med intolerans mot muslimer. Ju mer negativ eleven är till religionen, desto mer negativ är eleven även till den muslimska gruppen. Samma förhållande gäller för judendom och judar. Sambandet mellan inställningen till is-

lam och muslimer är starkare än för inställningen till judendom och judar.

Slutsatsen är att intolerans mot individer och grupper är sammankopplad med inställning till gruppens religion. Vi kan inte uttala oss om vad som påverkar vad. Det kan med andra ord vara så att inställningen till exempelvis judar påverkar vilken inställning eleven har till judendom och vice versa. Analysen visar dock att en negativ inställning till en religion är sammankopplad med inställningen till gruppen som eventuellt utövar religionen.

SPECIALSTUDIE – FIENTLIGHET MOT INVANDRARE

Forum för levande historia har, inom ramen för intoleransundersökningen, genomfört ett samverkansprojekt tillsammans med Malmö högskola. Ett resultat av denna samverkan presenteras i denna rapport (se kapitel 5). Författare är professor Pieter Bevelander och professor Jonas Otterbeck.

Temat för denna specialstudie är intolerans mot invandrare. Analyserna genomfördes bland annat utifrån tre geografiska nivåer – Sverige som helhet, Skåne län respektive Malmö kommun.

De faktorer som har störst förklaringsvärde är det gymnasieprogram som skolungdomarna går på. Av stor betydelse är även kön, socioekonomisk

bakgrund i form av föräldrarnas utbildningsnivå, samt huruvida personen är vän med någon invandrare. Dessutom är geografi av betydelse. Detta ligger i linje med tidigare undersökningar av ungdomars attityder, både de som Forum för levande historia har gjort och de som gjorts av andra.

Analysen har visat att elevens studieprogram på gymnasiet är viktigare än årskurs. De som går studieförberedande program är mer toleranta i de högre årskurserna. I gruppen som studerar på ett yrkesförberedande program är förhållandet omvänt. Slutsatsen är att vilket program eleven läser är den enskilt starkaste faktorn som signalerar tolerans eller intolerans. Ytterligare en slutsats är att elever är positiva till invandrare som grupp, men mer skeptiska till invandring.

I jämförelsen mellan Sverige i stort och Skåne fann kapitelförfattarna att Skåneungdomarna är signifikant mer intoleranta än genomsnittsungdomar i Sverige. Analysen visar även att Malmöungdomarna är signifikant mindre intoleranta än svenska ungdomar i genomsnitt. Detta ligger i linje med tidigare forskning som pekat på att just Skåne (men även södra Sverige i stort) har en lång tradition av politiskt motstånd mot invandring och invandrare.

En slutsats är att kontakter med invandrare leder till högre grad av acceptans, öppenhet och tolerans, snarare än tvärtom.

1 ■ Inledning

Forum för levande historia existerar som myndighet sedan 2003. Sedan starten kretsar arbetet kring hur människor ser på varandra. Vi har genom åren fokuserat på frågeställningar som berör tolerans och intolerans. Anledningen är vår vetenskap om den skada som negativa attityder och beteenden innebär för både samhället och enskilda individer. Därför försöker vi reducera intoleransen. Vi gör det för att samhället då blir bättre, men även eftersom frånvaron av intolerans är en normativ princip som utgår från synen att alla människor är lika mycket värda. Vår ambition är att samtliga individer ska kunna leva sina liv utan inslag av förklenande omdömen, våld, hot eller trakasserier.

Ökad acceptans, respekt, mångfald och öppenhet är indikatorer på mer tolerans i samhället. Det handlar om att vara nyfiken och öppen mot den andre. Och kanske viktigast av allt: för att förändra samhället till det bättre, måste alla vara beredda att först och främst förändra sig själva innan det samma begärs av en annan individ.

I detta inledande kapitel presenterar vi vår syn på varför det är viktigt att arbeta med dessa frågor. Vi går igenom hur vi mäter intolerans och tolerans, vilka problem som finns och varför det är av betydelse att studera attityder (se avsnitt 1.3).

1.1

DET HANDLAR OM MÄNNISKOR

I slutet av 1600-talet ska fysikern och astronomen Isaac Newton ha sagt att "ett avgränsat universum som saknar referenser till något utomstående, kommer att förbli homogent och orörligt" (Baker, 2013, s. 23). Newton syftade på hur planeter och andra himlakroppar, genom sin gravitation påverkar varandra. Citatet kan lika gärna symbolisera hur människor förhåller sig till varandra i samhället. På samma sätt som planeter och stjärnor inverkar på varandra, befinner sig alla människor i ett ömsesidigt förhållande. Vi har därför som individer en plikt, att inom ramen för samhällsgemenskapen, skydda varandra från intoleranta attityder och beteenden. Då för vi också samhället framåt.

Det borde egentligen vara enkelt. Ingen människa ska utestängas på grund av sitt kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etniska tillhörighet, religion, sexuella läggning eller ålder etcetera. Detta kan framstå som självklart, men i själva verket existerar stora problem som bottnar i intolerans.

Våld, hot och trakasserier är en oacceptabel

realitet, det gäller såväl historiskt som idag. Just därför måste samhällets förmåga att respektera olikheter ses som ett omistligt värde. Detta är en viktig utmaning, inte bara idag, utan också i framtiden.³ Först när människor förenas i övertygelsen på acceptans och respekt, öppenhet och mångfald, nyfikenhet gentemot varandra, självvrannsakan och reflektion – först då kan samhället nå bortom problem som beror på fördomsfulla antaganden, negativa attityder och diskriminerande uttryck.

Vi vet att intolerans är en samhällsekonomiskt dyr företeelse, helt enkelt eftersom det skadar människor (Nilsson Lundmark & Nilsson, 2013). Samhället är också överens om att intolerans inte är förenligt med den demokratiska normen.⁴ Kostnaderna som följer i intoleransens spår är inte enbart ett problem för enskilda individer och grupper på det personliga planet. Även samhällsapparaten lider till följd av att både sociala och ekonomiska kostnader uppstår.

FORUM FÖR LEVANDE HISTORIAS INSTRUKTION OCH VISION

I Forum för levande historias vision som sträcker sig till år 2020 anges att myndigheten har till uppgift att vara ett nationellt forum som ska främja arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. I myndighetens instruktion (förordning 2007:1197) står det skrivet att myndigheten ska informera om Förintelsen och kommunistiska regimers brott mot mänskligheten. Vi ska i vårt arbete sträva efter att stärka människors vilja att aktivt verka för alla människors lika värde. I detta arbete har myndigheten valt att se frågor om tolerans och intolerans som viktiga hörnstenar.

³ Regeringens framtidskommission slår till exempel fast att "den diskriminering som bottnar i främlingsfientliga attityder, är djupt problematisk och innebär utmaningar inför framtiden" (Ds 2013:19, s. 171).

⁴ Se till exempel femte stycket i Regeringsformen 2 kap. 2 §: "Det allmänna ska motverka diskriminering av människor på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning, ålder eller andra omständigheter som gäller den enskilde som person."

Vår utgångspunkt är att fröna till mer eller mindre intoleranta attityder återfinns hos oss alla. Och eftersom människor är aktörer som påverkar samhället är det viktigt att samla in kunskap om människors attityder. Målet med våra intoleransundersökningar är därför att identifiera intoleranta attityders växt- och spridningsrisker. Vi försöker även arbeta fram medel och metoder som motverkar att intoleransen får fäste.

Vi vet att intolerans är en väsentlig del av uppfartssträckan och drivkraften för folkmord i historien. Genom att studera intolerans i dag lär vi oss inte bara om nuet, utan även om historien. Vi tror att medvetenhet och kunskap om intoleranta attityder och vad de kan leda till bidrar till att undanröja eller åtminstone minska de problem som är orsakade av människors negativa attityder till och beteenden mot olika grupper och individer. Utifrån detta kan vi utarbeta nya metoder och material för att främja toleransen i samhället.

1.2

FLERA SIDOR SAMTIDIGT

Ett viktigt mål för den här studien är att belysa flera olika sidor som relaterar till tolerans och intolerans. Vi är inte enbart intresserade av vilka som hyser intoleranta attityder, utan även vilka som utsätts för intolerans. Vi vill inte bara fokusera på hur det ser ut i samhället på ett aggregerat plan, vårt mål är även att fokusera på lokala geografiska förhållanden. Och vi vill självklart inte uteslutande lyfta fram det som är dåligt, utan även peka på det som är bra.

Det studiefält som behandlar hur vi ser på andra människor är komplicerat. Just därför är det viktigt att ta hänsyn till flera olika perspektiv samtidigt. Tidigare studier som har genomförts både av oss och av andra fokuserar därför på flera olika faktors betydelse. Men vad säger dessa studier? Vilka slutsatser har dragits tidigare? För

att helt kort svara på dessa frågor presenteras en snabb genomgång av slutsatserna från några av de tidigare studier som undersöker tolerans och intolerans.

HUR SÅG DET UT SIST?

Forum för levande historia genomförde 2003 – i samarbete med Brottsförebyggande rådet (Brå) – en rikstäckande undersökning bland elever i högstadiet (årskurserna 8–9) och på gymnasiet (årskurserna 1–3). Syftet var att kartlägga och studera utbredningen av intoleranta attityder och diskriminerande handlingar. Utifrån studien bedömdes fem procent av ungdomarna vara intoleranta. Det stora flertalet av skolungdomarna i Sverige uppskattades ha ett tolerant förhållningssätt till utsatta grupper och en mindre andel förhöll sig ambivalent.

År 2009 lanserades en ny rikstäckande undersökning bland skolungdomar. Denna gång var det gymnasieungdomar i årskurs 1 och 3 på olika gymnasieprogram runt om i Sverige som besvarade frågeformuläret. Frågor om brottsligt beteende, enskildas utsatthet, kontakt med högerextrema grupperingar etcetera, ersattes med frågor om sociala aktiviteter och intressen. Undersökningen bestod dessutom av ett stort antal attitydrelaterade påståenden och frågor om muslimer, romer, flyktingar/invandrare, judar, personer med funktionsnedsättning och personer med homosexuell läggning. Dessa grupper valdes ut för att de både historiskt och i modern tid utsatts för intolerans i Sverige.

Resultatet från den senaste undersökningen presenterades i rapporten *Den mångtydiga intoleransen* (2010). Ett övergripande konstaterande av studien var att ”intolerans är ett sammansatt, föränderligt och svårfångat fenomen som riktar sig mot olika grupper i samhället med olika intensitet och som antar olika former och uttryck vid skilda tillfällen” (Löwander, 2010, s. 6). Detta visades bland annat genom att intoleransnivåerna

varierade mellan de fem grupper eleverna fick ta ställning till.⁵

Lärdomarna från *Den mångtydiga intoleransen* är många. Det gäller inte minst det faktum att intoleransens styrka kan variera beroende på vilken grupp eleverna fick ta ställning till. Nedbrytningar visar även att olika bakgrundsfaktorer är av olika betydelse beroende på vilken intolerans som studeras.

Vilka generella slutsatser lyftes mer fram? Bland annat konstaterades det att över 50 procent av eleverna var positivt inställda till homosexuella. Detta medan endast en fjärdedel av eleverna hade en positiv inställning till romer. Det visade sig även att flickor var mindre intoleranta än pojkar till samtliga av de fem grupperna.

Analysen visade att intoleransen samvarierar med elevernas årskurs; de som gick i årskurs 3 på gymnasiet var betydligt mindre intoleranta än de som gick i årskurs 1 (Löwander, 2010, s. 7). Den föregående undersökningen visar att möten och kontakter mellan ungdomar med olika bakgrund samvarierar med intolerans. Vi kunde även se starka samband mellan vänskap och vilka attityder till olika grupper skoleleverna gav uttryck för. En förhoppningsfull slutsats var att skolan fyller en funktion som mötesplats för ungdomar.

Den föregående undersökningen konstaterar även att föräldrarnas utbildningsnivå samvarierar med intolerans. Elever med lågutbildade föräldrar studerade i större utsträckning på yrkesprogram. Dessa elever var även mer intoleranta mot samtliga av de fem grupperna vi då frågade om, jämfört med elever som hade högutbildade föräldrar.

De tidigare studierna har åskådliggjort flera faktorer som är nära sammankopplade med intoleranta attityder. Genom att analysera föreliggande undersökning i ljuset av de två tidigare, hoppas vi att ytterligare bidra till kunskapsfältet som handlar om förekomsten av intolerans bland svenska skolelever.

⁵ De fem grupperna var: invandrare, muslimer, judar, romer och homosexuella.

DEN NYA UNDERSÖKNINGEN

Vår undersökning 2013 är en deskriptiv studie av skolungdomars attityder på temat tolerans och intolerans, demokrati och politik, religion, mellanmänsklig tillit med mera. Undersökningen hämtar inspiration och influenser från båda de tidigare undersökningarna (2003 och 2009). Samtidigt har vissa frågor omarbetats. Vi väljer till exempel att undersöka intoleransen mot homosexuella, bisexuella och transpersoner istället för att enbart fokusera på intolerans gentemot homosexuella.

Genom att studera skolelevers attityder får vi ökad kunskap om i vilket skick det svenska demokratiska "immunförsvaret" befinner sig. Attitydmätningar av det här slaget tecknar en bild om huruvida samhället går åt rätt eller fel håll vad gäller synen som unga har på andra människor.

INTOLERANS I SVERIGE

Forskningen om intolerans i Sverige sträcker sig längre tillbaka i tiden än 2000-talet. Forum för levande historia är inte den enda aktören som studerat intoleransens utbredning.

Attityderna har varierat över tid, delvis som en följd av de förändringar som samhället genomgått. I slutet av 1960-talet visade *Invandrarutredningen* att en fjärdedel av den vuxna svenska befolkningen hade en generös och tolerant inställning till invandrare och att en fjärdedel kände stark fruktan för invandrare.

I början av 1980-talet visade *Diskrimineringsutredningen* att den vuxna svenska befolkningens attityder mot invandrare förskjutits i positiv riktning mot en ökad tolerans. Andelen som hyste en stark fruktan för invandrare var cirka fem procent. Vid båda dessa mätningar visade ålder stark samvariation med attityder. Till exempel var unga mer toleranta än äldre.

Det finns starka belägg för att det svenska samhället blir mer och mer tolerant i takt med att åren går. Professor Marie Demker har tillsammans

med SOM-institutet vid Göteborgs universitet studerat svenska folkets inställning till att ta emot fler flyktingar. Resultaten går tillbaka till 1990-talet och visar på en långsiktigt positiv trend hos svenska folket att ta emot fler flyktingar (Demker & Sandberg, 2013). Den ökade invandringen har med andra ord inte resulterat i ökad intolerans.

Det visar sig även att andelen invandrare som bor i en kommun inte har någon effekt på intoleransen som råder på orten (Hjerm, 2009).

Utifrån ett internationellt jämförande perspektiv sticker Sverige ut. Svenska ungdomar är inte bara mindre intoleranta än snittet i Europa, utan även vid en jämförelse mellan de övriga skandinaviska länderna (Amnå, Ekman, & Alm-gren, 2007).

I relation till andra länder präglas Sverige med andra ord av låga intoleransnivåer i meningen negativa attityder. Detta betyder emellertid inte att Sverige är fredat från problem som bottnar i intoleranta föreställningar.

Det svenska samhället har sina problem med intolerans, i synnerhet gäller detta intolerans som manifesteras i form av våld, hot eller trakasserier. Denna problematik blir synlig, inte minst när hatbrottsstatistik studeras. Data från Brottsförebyggande rådet (Brå) visar att det varje år polisanmäls 5 000–6 000 hatbrott. Anmälningarna bygger på motiv som kan kopplas samman med främlingsfientlighet, homofobi eller antireligiositet. Av polisanmälningarna från 2012 uppskattas till exempel knappt 5 520 innehålla ett identifierat hatbrottsmotiv (Brå, 2013a). Sjuttiotvå procent – eller 3 980 anmälningar – byggde på främlingsfientliga/rasistiska motiv. Totalt hade 13 procent (710 anmälningar) ett motiv som grundade sig på homo-, bi-, eller heterofobi. Sex procent (310 anmälningar) hade islamofobiska motiv, 5 procent (260 anmälningar) hade kristofobiska och andra antireligiösa motiv, 4 procent (220 anmälningar) hade antisemitiska motiv och 1 procent (40 anmälningar) hade transfobiska motiv.

Vi har även kunnat ta del av vittnesmål i me-

dierna som bekräftat att intolerans är ett reellt problem. Det gäller till exempel ökat hat och våld mot Sveriges judar, fler islamofobiskt grundade attacker och kränkningar, trakasserier och diskriminering av romer och hatiska angrepp riktade mot hbt-personer. Dessa negativa händelser sker överallt – på arbetsplatser, i hemmet och i skolan.

Förekomsten av hatbrott och intolerant beteende illustrerar att problemen existerar. Trots det tycks svenska folket inte uppfatta att dessa problem finns. Endast 49 procent av svenska folket svarar ”ja” på frågan om det existerar någon eller några grupper i samhället som ofta utsätts för våld hot eller trakasserier (Severin & Demker, 2014). Samma studie visar att olika faktorer kopplade till individers livssituation ökar sannolikheten för att det nämner en eller flera grupper som utsatta för intolerans.

Ett annat faktum som strider mot uppfattningen att samhället blir mer tolerant är den ökade mobiliseringen av rasistiska och nazistiska rörelser (se exempelvis Expo, 2014). Dessa extremintoleranta grupperingar har med tiden såväl höjt sina röster som utökat sina aktiviteter. Detta är konkreta exempel på intoleransens existens.

GÅR DET DÅ ÅT RÄTT HÅLL?

Det mesta tyder på att det svenska samhället utvecklas positivt i termer av ökad tolerans och öppenhet. Forskning på området är entydig på denna punkt. Men trots detta existerar det allvarliga problem som har våld, hot och trakasserier som gemensam nämnare. Bara för att attitydforskningen pekar på att Sverige går åt rätt håll, får dessa problem på inget sätt förbises.

Vi kan inte enbart fokusera på attityder. För även om Sverige generellt uppmäter låga nivåer av intoleranta åsikter kvarstår det faktum att många människor i Sverige utsätts för olika former av intolerant beteende. All ytterligare kunskap om intoleransens förekomst och utbredning är dock viktig. Genom att samla in data som visar hur

intoleranta attityder existerar i samhället, får vi kunskap om på vilket sätt vi bör målinrikta våra insatser. På så sätt förenklas arbetet att reducera intoleransens skadeverkningar.

1.3

MÖJLIGHETER ATT MÄTA

Att mäta attityder som till exempel handlar om exempelvis främlingsfientlighet, homofobi eller sexism är vare sig oproblematiskt eller metodologiskt enkelt. För att öka kunskapen om hur detta ändå kan göras, följer nedan ett teoretiskt avsnitt om hur vi kan mäta sociala fenomen som är kopplade till tolerans och intolerans. Detta avsnitt är författat av Mikael Hjerm som är professor i sociologi vid Umeå universitet.

VAD ÄR EN ATTITYD?

För att ens kunna diskutera hur vi ska mäta någonting måste vi först vara ense om vad som ska mätas. En modern definition av en attityd är “a psychological tendency that is expressed by evaluating a particular entity with some degree of favor or disfavor” (Eagly & Chaiken, 1993, s. 1). Lite förenklat betyder definitionen *ett värdeomdöme om någonting*, det vill säga att gilla eller ogilla något. Tidigare talades det ofta om attityder som innehållande komponenter som affektion, beteende och kognition. En sådan förståelse av attityder är problematisk då den bygger in det vi vill studera i själva attityden, nämligen effekten av en viss attityd (till exempel beteende) eller hur dessa formeras (behovet av kognition).

Ett tydliggörande exempel kan vara en persons attityd till sin partner. I den tidigare förståelsen av attityder skulle detta inbegripa en kognition: jag gillar denna person då hen har samma intressen, ser bra ut, är smart etcetera; en affektion: jag känner attraktion, kärlek etcetera till denna person;

ett beteende: jag talar om för partnern att jag älskar hen. Detta ter sig något konstigt då det är fullt möjligt att känslorna till partnern är väldigt svagt kopplade till kognition eller att gillandet inte alls genereras i några ömhetsbetygelser. Om detta sker eller inte är en empirisk fråga vilket gör att en mer modern och snävare förståelse av en attityd är att föredra då det möjliggör mer tillförlitlig forskning. Med en modern förståelse av en attityd kan vi också på ett bättre sätt särskilja attityder från närliggande koncept som värderingar och stereotyper. Med värderingar avses psykologiska dispositioner som inte är riktade gentemot specifika objekt, som att vara hedonistisk. Stereotyper avser uppfattningar som är empiriskt testbara då de kan vara sanna eller falska – som till exempel att alla fotbollsfans är huliganer. Även om såväl värderingar som stereotyper är relaterade till attityder är det viktigt att hålla isär dessa.

En ytterligare distinktion som måste göras är den mellan implicita och explicita attityder. Med implicita attityder avses en omedveten psykologisk process som påverkar till exempel vårt beteende. Metoder att testa implicita attityder inbegriper det numera dominerande *Implicit Association Test* (IAT) (Greenwald et al., 1998). En vanlig variant av IAT mäter responstid gentemot olika typer av stimuli där respondenterna inte hinner kognitivt överväga sina svar, vilket då anses mäta implicita attityder. Forskning kring implicita attityder är mycket omfattande och det finns ett antal modeller för hur implicita och explicita attityder hänger samman, men en genomgång av detta ligger utanför ramen för denna text.

HUR GÖR VI FÖR ATT MÄTA ATTITYDER?

I denna undersökning har vi avsett att mäta explicita attityder. Det är därför på sin plats att diskutera det vanligaste sättet att göra detta, nämligen genom att fråga människor om deras uppfattning om olika saker. I attitydforskningens barndom gjordes det försök att ringa in olika attityder med

hjälp av långa och delvis komplicerade skalor (se till exempel Likert, 1932), vilka idag har ersatts med kortare skalor då kostnaden samt påfrestringen på svarspersonerna annars blir för stor.

Den viktigaste frågan som måste ställas när vi ska mäta en specifik attityd är hur väl vårt sätt att mäta fångar den attityd vi avser att mäta, eller med andra ord vilken grad av *validitet* vårt mått har. Om vi tänker oss att det vi försöker mäta är en latent funktion av en attityd som kan vara relativt komplex, är det lätt att förstå varför forskare oftast använder flera frågor för att försöka fånga attityden i fråga. Detta då vi tänker oss att varje fråga fångar en liten del av attityden, men att de tillsammans utgör ett bra mått på det vi avser att mäta. Problemet är att våra mätverktyg alltid är begränsade, vilket innebär att vi med ett avgränsat antal frågor ofta försöker mäta ett abstrakt fenomen.

Om vi förstår främlingsfientlighet som ogillande av invandrare inser vi snabbt att det är ett relativt luddigt begrepp, för vad betyder egentligen ogillande här? Gäller det alltid eller bara i vissa situationer? Är verkligen alla individers attityder oberoende av vilka grupper av invandrare det handlar om? I praktiken försöker vi ofta mäta attityder gentemot relativt abstrakta objekt såsom invandrare eller den åldrande befolkningen med relativt konkreta frågor. Detta tillvägagångssätt mäter endast en del av de komplexa attityder människor bär på. Vi försöker, så att säga, skapa en karta för att kunna orientera oss i verkligheten. Denna karta kan vara av olika kvalitet, men den är per definition en förenkling. Validitet är i mångt och mycket en fråga om överensstämmelse mellan den teoretiska förståelsen av det fenomen vi avser mäta och de ingående frågorna i måttet. Detta kan testas med hjälp av så kallad *face validity* – att frågorna faktiskt ser ut att mäta det som de är tänkta att mäta – men också med att studera förväntade utfall baserat på tidigare forskningsresultat.

Det är inte bara validitet som är viktigt utan

också reliabilitet, det vill säga att mätfelen ska vara små. Detta inbegriper flera saker som att en upprepade undersökning ska ge i stort sett samma resultat. Det betyder också att de ingående frågorna i en skala ska mäta samma sak. Det sist nämnda är lite enklare än validiteten då reliabiliteten kan testas med hjälp av olika statistiska metoder som strukturella ekvationsmodeller, faktoranalyser eller olika typer av reliabilitetsanalyser. Dessa metoder har bland annat använts för att analysera svarsmönster i vår undersökning.

VILKA PROBLEM FINNS?

Tre potentiella problem vid mätningar av explicita attityder är värda att diskutera. För det första den så kallade sociala responsiviteten – att människor svarar på frågor som ställs på ett sätt som de tror förväntas av dem. Detta problem är självfallet större om frågorna handlar om potentiellt känsliga områden. Forskare har försökt studera problemet genom olika sinnrika metoder såsom *bogus pipeline experiment* där försöksledaren fingerar lögn-detektorer när individer ska svara på enkäter (Sigall & Page, 1971) eller om försök till att påverka respondenterna får konsekvenser för hur de svarar (Michaelis & Eysenck, 1971).

Dessa och andra studier indikerar att individer till viss del verkar svara socialt responsivt, men att effekten inte är så stor. Det är dock viktigt att komma ihåg att, även om effekten är relativt liten så ska vi vara försiktiga med att tolka absoluta nivåer av någon specifik attityd. Till exempel bör alla generellt vara mycket försiktiga med att påstå att en viss andel av individer i Sverige är homofoba. Det stora problemet med social responsivitet är om det är så att den antingen förändras över tid eller att olika grupper av individer skulle vara socialt responsiva i olika utsträckning. Detta eftersom vi då har svårt att studera såväl förändring över tid som att förklara relationer mellan olika egenskaper och attityder. Även om vi, som nämntes, ska vara försiktiga med att tolka abso-

luta nivåer av homofobi vill vi kunna mäta om den ökar eller minskar över tid. Att mäta förändringen i homofobi över tid är inget problem så länge graden av social responsivitet är konstant vid alla mättillfällen. Om den skulle förändras vet vi inte längre om vi mäter en förändring i responsivitet eller en faktisk förändring i homofobi. Som tur är verkar lite tyda på att den sociala responsiviteten skulle variera i någon större utsträckning mellan grupper (Se till exempel Presser & Stinson, 1998). När det sedan gäller om denna förändras över tid saknas det i princip forskning.

Ett annat problem gäller självbedrägeri, det vill säga att respondenterna vill framställa sig själva i så bra dager som möjligt inför sig själva och inte bara inför andra, vilket är fallet med den sociala responsiviteten. Risken finns att detta eventuella självbedrägeri också är mer eller mindre omedvetet. Detta gör det mycket svårt att testa förekomsten av den. Sammantaget måste vi alltid vara medvetna om att de svar respondenter ger i explicita mätningar av attityder till viss del inte exakt återspeglar deras "sanna" attityder, men att det samtidigt inte finns något stöd för att detta skulle vara förödande för mätningar av attityder. Dock ska vi alltid vara försiktiga med att övertolka absoluta genomsnittliga nivåer av olika populationer.

Det tredje problemet gäller om vi mäter befintliga attityder eller bidrar till att skapa attityder som respondenterna egentligen inte hade innan. En respondent som ska svara på en attitydfråga kan antingen använda sig av tidigare lagrad information om objektet eller om ingen sådan direkt information finns måste hen använda sig av närliggande information för att kunna svara på frågan. Efter att respondenten har svarat på frågan kommer hen att använda svaret som ny information för att svara på en annan liknande fråga. Det är därför som det första svaret på en fråga i ett frågebatteri till viss del kommer att påverka påföljande svar (se till exempel Feldman & Lynch, 1988; Tourangeau & Rasinski, 1988).

Detta är inget konstigt utan är likvärdigt med att vi i vardagen inkorporerar ny information som sedan påverkar våra avsikter, attityder och beteendemönster. Effekten är delvis kortvarig då den avtar om man sprider ut liknande frågor i en survey. Problemet är dock om det skulle vara så att frågorna i sig bidrar till att skapa icke önskvärda attityder till ett objekt. Till exempel om frågor om invandrare till en respondent som aldrig funderat på frågan bidrar till att hen nu börjar hysa negativa attityder mot invandrare. Visst är det möjligt att skapa sådana attityder genom att ge ett objekt positiva eller negativa värden (se Gregg et al., 2006; De Houwer et al., 2007), men det är inte det vi gör i en enkät då frågor som ställs tenderar att formuleras neutralt eller både positivt och negativt. Vidare saknar få individer lagrad information om till exempel invandrare, vilket gör det osannolikt att en liknande enkät skulle bidra till att skapa attityder som inte åtminstone delvis, är baserade på tidigare lagrad information hos svarspersonerna.

OLIKA SÄTT ATT MÄTA

Om vi tittar närmare på hur olika discipliner försökt mäta attityder till invandrare eller etniska minoriteter så kan vi dela upp sättet att mäta detta i två grupper. Den ena är med olika, i varierande grad, standardiserade skalor och den andra är studiespecifika sätt. När det gäller skalor så är merparten utvecklade i USA för att mäta vitas attityder gentemot svarta, men har även använts i andra sammanhang. Några exempel på sådana skalor är The Racial Attitude Scale (Sidanius et al., 1991) som mäter positiva eller negativa känslor gentemot olika företeelser som positiv särbehandling, vit makt, att ha en svart person som chef och så vidare. Ett annat exempel är skalan över subtila respektive flagranta fördomar som försöker tydliggöra skillnaden mellan dessa typer av fördomar (Pettigrew & Meertens, 1995) eller The Symbolic Racism 2000 Scale (Henry & Sears, 2002) som ställer frågor kring vad människor tycker att oli-

ka minoriteter förtjänar, har rätt till eller har för egenskaper. Det finns ett otal andra skalor såsom the Racial Resentment Scale och The Modern Racism Scale och så vidare. Dessa skalor är, som nämnts, kopplade till USA och även om de använts i en europeisk kontext är dessa eller liknande skalor inte lika vanliga här utan det har oftare använts delvis olika sätt att mäta i olika studier.

Detta är bara exempel på mått som används inom forskning av attityder gentemot etniska grupper eller invandrare. För att sedan mäta andra typer av attityder används givetvis andra typer av skalor. Vid studier av antisemitism mäter forskare ofta antisemitism såsom uppfattningen om judar i likhet med de amerikanska fördomsskalorna (Kaplan & Small, 2006). Ibland görs det i en senare tappning där den så kallade nya antisemitismen består i attityder kopplade till ogillandet av Israel (se Cohen, 2008). Ska ett annat fenomen mätas, till exempel homofobi så används andra skalor såsom The Modern Homophobia Scale (Raja & Stokes, 1998) eller andra skalor som försöker mäta internaliserad homofobi (Meyer et al., 2002).

Kärnbudskapet är att det finns en mängd olika sätt att mäta de attityder som behandlas i denna rapport. Det största skälet till att det finns så många sätt att mäta är naturligt kopplat till att vi är intresserade av att mäta olika saker. Men det beror också på att det till viss del finns en konkurrenssituation om vilket sätt som är bäst för att mäta samma fenomen. Det först nämnda är naturligt då vi måste ställa vissa frågor om vi till exempel vill mäta främlingsfientlighet, men andra frågor om vi är intresserade av homofobi. Det andra innebär att det existerar en viss oenighet om sättet att mäta samma fenomen. Det kan verka som ett stort problem. I praktiken är det mindre än vi tror då olika sätt att mäta överlag producerar likartade resultat med avseende på förklaringsmodeller. Högre utbildning motverkar de facto främlingsfientlighet (se även kapitel 2.1). Om vi väljer att mäta främlingsfientlighet

med någon mer eller mindre etablerad skala, spelar mindre roll. Det spelar en marginell roll om vi studerar uppfattningen om invandring eller en termometerskala som mäter grad av gillande eller ogillande av olika etniska grupper. Det övergripande resultatet är detsamma, nämligen att högre utbildning innebär mindre negativa attityder mot till exempel invandrare och homosexuella.

Det ska inte tolkas som att vi kan fråga hur som helst då alla sätt att mäta måste uppfylla god praktik vad gäller frågeformuleringar och svars-skalor och med avseende på innehållet i varje specifik fråga. Insikten att sättet vi mäter på inte är avgörande för det övergripande resultatet är dock mycket viktig och i praktiken en förutsättning för möjligheten till generalisering av effekter mellan olika studier.

I denna undersökning används ett antal studie-specifika frågor men också en mängd frågor som använts i tidigare undersökningar och som visat sig vara valida mått på de attityder vi vill mäta.

1.4 DISPOSITION

I kapitel 2 ska begreppen tolerans och intolerans diskuteras utifrån olika teoretiska perspektiv. Denna genomgång ska bland annat sammanfatta forskningen om toleranta respektive intoleranta attityder. Den teoretiska diskussionen avslutas med en beskrivning av hur Forum för levande historia definierar begreppen tolerans och intolerans.

I kapitel 3 redovisas hur vi genomförde undersökningen, det vill säga vilken design och metod som användes för att samla in data. Denna diskussion behandlar bland annat frågor om urval,

registervariabler, svarsfrekvens, kalibrering av vikter och möjligheterna att generalisera resultaten. Avsnittet kompletteras med en teknisk bilaga som finns för nedladdning på Forum för levande historias webbsida.

I kapitel 4 inleds redovisningen av elevernas enkätsvar. Det första avsnittet behandlar svars-personernas oro och förhoppningar inför framtiden. Därefter följer en analys om skolelevers utsatthet för intolerans. I det tredje avsnittet presenteras fem olika intoleransindex som sedan analyseras med hjälp av ett antal bakgrundsfaktorer. Därpå följer avsnitt som bland annat tar upp attityden till de mänskliga rättigheterna, mellanmännisklig tillit och förtroende för institutioner och yrkesgrupper. Vi presenterar även en rad analyser där specifika frågor om intolerans jämförs utifrån ett tidsperspektiv. I det näst sista avsnittet presenteras en analys av inställningen till olika religioner. Avslutningsvis presenteras två avsnitt som undersöker skolelevernars tillit och förtroende samt sambandet mellan religionsattityder och intolerans.

I kapitel 5 fortsätter resultatredovisningen med en specialstudie som gjorts på temat fientlighet mot invandring och invandrare. Analysen jämför bland annat intoleransen i Malmö och Skåne med hur det ser ut i övriga Sverige. Författare till denna studie är professor Pieter Bevelander och professor Jonas Otterbeck. Detta kapitel är en del av det samverkansprojekt som Forum för levande historia genomfört tillsammans med Malmö högskola.

I kapitel 6 summeras resultaten och slutsatserna. Vi försöker blicka framåt och ge svar på frågan vad resultaten innebär. Förslag ges även på vilka ytterligare studier vi och andra behöver genomföra.

2 ■ Tolerans och intolerans – vad betyder begreppen?

På många håll i samhället hörs ropan om tolerans. Den ökade benägenheten att tala i dessa termer syns inom såväl offentlig som privat och ideell sektor. Det tillkommer även flera projekt och satsningar för att bedriva ett toleransfrämjande arbete. Vid en sökning på internet ges en stor mängd träffar som leder läsaren till nyhetssidor och bloggar, rapporter och utredningar etcetera. Med en snabb överblick kan vi konstatera att begreppen tolerans och intolerans knappast är okända för den breda allmänheten.

Vi kan med andra ord utgå ifrån att människor har hört talas om begreppet tolerans. Men trots att begreppet används allt oftare är det inte alltid självklart vad toleranskonceptet rymmer för innehåll (Langmann, 2013; Engebretson, 2010; Cohen, 2004). Vad betyder till exempel tolerans? Och vad innebär det att vara intolerant? Är tolerans enbart något som har att göra med acceptans, eller rymmer fenomenet något större?

Ovanstående frågor är inte så enkla att besvara som det först kan tyckas. Tolerans är nämligen inte detsamma som att vara god, mild eller snäll (Bredsdorff & Kjaeldgaard, 2012). Det är inte heller korrekt att enbart definiera tolerans som en fråga om "acceptans" (se till exempel Cohen, 2004).

Det finns olika teoretiska förklaringsmodeller som bidrar till att underlätta förståelsen av både tolerans och intolerans. Vi vet att begreppen är

dynamiska och att dess innebörd skiftat beroende på till exempel tidsanda. Eftersom lärdomar från historien hjälper oss att förstå dagens samhälle, inleds den teoretiska framställningen med en kort historisk resumé om toleransbegreppets innehållsliga utveckling.

2.1 TOLERANS – DEN HISTORISKA BILDEN

Människor har alltid haft olika uppfattningar om vad ordet tolerans betyder, men även om vilka konsekvenser som [avsaknaden av] tolerans får för ett samhälle. Tolerans som samhällskoncept har också förändrats genom historien. Fenomenet har säkerligen existerat så länge det har funnits människor på jorden, men i praktiken lyste begreppet länge med sin frånvaro. Forskare menar att det dröjde till efter medeltiden för toleransförespråkarna att göra sina röster tillräckligt hörda för att åstadkomma praktisk förändring och etablera begreppet i samhällsdebatten.

Det var först under 1600-talets sista hälft som förespråkarna för tolerans nådde en så kallad "kritisk massa" (Bredsdorff & Kjaeldgaard, 2012). Upprinnelsen var att de båda filosoferna och samhällsdebattörerna Pierre Bayle och John

Locke utkom med varsin skrift som gjorde upp med attityderna som varit rådande under religionskrigen på 1500- och 1600-talen. Bayle och Locke redogjorde för möjligheten att tolerera en annan religion utan att för den sakens skull ge upp sin egen.⁶ Detta synsätt var revolutionerande i en tid som präglats av att människor fördrivits eller dödats på grund av sin religions-tillhörighet.

Senare, under upplysningstiden, kom en stor del av diskussionen om tolerans att bygga vidare på de idéer som lanserades av Bayle och Locke. Såväl filosofer som Voltaire och Kant samt politiker som Benjamin Franklin och George Washington inspirerades av dessa första texter om tolerans (Bredsdorff & Kjaeldgaard, 2012; Langmann, 2013). Till exempel myntade Voltaire uttrycket att "oenighet är mänsklighetens stora ondska, och tolerans är det enda medlet mot den" (Voltaire, 1956 [1765], s. 57).⁷ Voltaire definierade även tolerans som förmågan att trots oenighet acceptera andra människors rättighet till avvikande uppfattningar. Toleransbegreppets utveckling var på så sätt en funktion av Voltaires idéer och stod väldigt nära framväxten av principer om yttrande- och tryckfrihet.

Utifrån 1700-talets upplysningssidéer införlivades toleransbegreppet bland annat i 1800-talets liberala idéströmningar. Ett sådant exempel är filosofen John Stuart Mills bok *Om friheten* (1859). Mill förde fram tanken att "den enda frihet som förtjänar namnet, är friheten att på eget sätt fullfölja vårt eget bästa, så länge vi inte söker beröva andra deras välfärd eller hindra dem i deras strävan att nå den" (Mill, 1859 [1967], s. 17). Denna princip, som kom att benämnas *skadeprincipen*, kan ses som en uppmaning till människor

⁶ Pierre Bayles skrift heter *Commentaire Philosophique* och utkom 1686. John Lockes å sin sida gick under namnet *Epistola de tolerantia* och utkom 1689. Båda var skrivna under pseudonym eftersom risken att bli förföljd för att ha publicerat "kätterska skrifter" var mycket stor (Bredsdorff & Kjaeldgaard, 2012).

⁷ Voltaire uttrycker även att intoleransen har fått "jorden att bada i blod". Därför uppmanade Voltaire samtiden att bedriva ett toleransfrämjande arbete (Voltaire, 1956 [1765], s. 57).

att inte begränsa andra individers liv oavsett vilka val dessa gör.

John Stuart Mill författade *Om friheten* nästan 200 år efter Bayles och Lockes skrifter. Åsikterna som förs fram skiljer sig dock åt en aning. Som exempel såg Bayle och Locke toleransen som ett verktyg för att förhindra krig och konflikter. Mill å sin sida såg möjligheten att via tolerans röra samhället framåt i en produktiv och utvecklande anda. Toleransen skulle enligt Mill inte i första hand säkra freden utan i stället motverka och förhindra att samhället stagnerar i sin utveckling (Bredsdorff & Kjaeldgaard, 2012).

I sitt ursprung ansågs med andra ord tolerans vara viktig för att förhindra krig. Detta toleransperspektiv kan enligt den amerikanske filosofen Michael Walzer (1997, s. 11) beskrivas som ett "uppgivet accepterande av olikheter för fredens skull."

Ovanstående synsätt skiljer sig delvis från hur tolerans används i dag. De flesta är ense om att tolerans sträcker sig långt förbi ett uppgivet accepterande. Detta ligger i linje med Cohens (2004) argumentation om att tolerans inte handlar om likgiltighet, neutralitet eller resignation. Nu för tiden är tolerans i stället ett mer mångfacetterat koncept som tangerar andra fenomen som öppenhet, inkludering och så vidare.

Toleransbegreppet har därmed fått en annan innebörd än den som Pierre Bayle och John Locke anförde i sina skrifter. Under 2000-talet har toleransparadigmet utvecklats till att även handla om öppenhet och mångfald, det vill säga att människor bör ge uttryck för tolerans och vara öppna mot andra människor. Toleransen har därmed avancerat till att omfatta kulturella, moraliska, etniska och sociala olikheter (Langmann, 2013; Brown, 2006). Tolerans har på så sätt utvecklats i takt med tiden. Vi kan därmed konstatera att tolerans är ett dynamiskt fenomen eftersom samhället är dynamiskt. Det är därmed troligt att begreppet fortsätter att utvecklas även i framtiden. Vilka faktorer som kan anses kopplade till toleransen diskuteras nedan.

2.2

TOLERANS – VIKTIGA FAKTORER ATT BELYSA⁸

Denna rapport mäter inte tolerans i dess mest teoretiska form. Det vi mäter handlar snarare om tolerans i betydelsen avsaknad av *negativa attityder* till olika grupper, exempelvis invandrare och homosexuella (se även avsnitt 1.3). Negativa attityder är det vi i den här rapporten kallar för intolerans.

ATTITYDER HÄNGER IHOP

När det gäller just attityder gentemot olika grupper handlar en stor del av forskningen om attityder till invandrare eller minoriteter. Av den anledningen kommer detta avsnitt uteslutande att behandla detta forskningsområde. Två saker är här värda att nämnas. För det första att negativa attityder mot olika grupper hänger ihop. Med andra ord att individer som uppvisar höga nivåer av främlingsfientlighet också tenderar att vara homofoba och vice versa (se avsnitt 4.3 för hur det yttrar sig empiriskt). För det andra, även om forskningsområden delvis skiljer sig från varandra så tenderar de teoretiska referensramarna att vara överlappande. Det betyder att samma, eller snarlika, teoretiska referensramar används för att förstå såväl främlingsfientlighet som negativa attityder riktade mot exempelvis olika åldersgrupper eller mot hbt-personer.

ATTITYDER PÅVERKAR HANDLING

Den första frågan vi måste ställa oss är varför vi ska mäta attityder över huvud taget? Det viktigaste skälet är att vi tänker oss att attityder påverkar handling. Om attityder inte skulle påverka hand-

ling spelar de ingen roll. Den mest främlingsfientliga personen i världen gör ingen skada om hon eller han aldrig under några omständigheter särbehandlar någon, tittar snett på någon eller uttrycker aversion mot en person beroende på dennes ursprung. Kopplingen mellan attityder och handling är mycket omfattande och komplicerad, men sammantaget kan man säga att det finns en koppling där attityder påverkar ett urval av handlingar (Ajzen & Fishbein, 2005). Denna koppling är starkare ju viktigare attityden är för bäraren av den. Med andra ord, det är mer sannolikt att en främlingsfientlig individ agerar om denna fråga är viktig för hen, jämfört med en person som uppvisar samma nivå av främlingsfientlighet men där denna fientlighet egentligen inte är av så stor betydelse. Vidare har sammanhanget stor betydelse. Det är till exempel svårare att agera i enlighet med sina attityder i ett sammanhang där andra individer och/eller normer går stick i stäv mot dessa. Så, även om attityder på intet sätt per automatik leder till en viss handling står det klart att det finns en koppling mellan just attityder och handling.

Vi inleder med en kort översikt över de tre stora teoretiska referensramarna som är kopplade till främlingsfientlighet innan vi går över till en översikt över forskningsresultat.

FOKUS PÅ TRE OLIKA FÖRKLARINGSMODELLER

Även om det finns en stor enighet när det gäller vilka faktorer som hänger samman med främlingsfientlighet betyder inte det att det råder konsensus med avseende på hur vi förklarar dessa samband. Det är möjligt att tala om tre stora teoretiska förklaringsmodeller till främlingsfientlighet: personlighetsteorier, socialt lärande teorier samt grupphotsteori.

Personlighetsteori förklarar främlingsfientlighet med referens till genetiska, eller åtminstone stabila, personlighetsegenskaper. Tilltro till auktoriteter är en faktor som samvarierar med främlings-

⁸ Detta avsnitt är författat av Mikael Hjerm, professor i sociologi vid Umeå universitet.

fientlighet (Adorno et al., 1982 [1950]). Likaså vet vi att personlighetsegenskaper såsom Big five⁹ är viktiga när det gäller att förklara främlingsfientlighet (Ekehammar & Akrami, 2003). *Socialt lärande teorier* förklarar främlingsfientlighet genom att fokusera på inlärningsprocessen av attityder och beteende i unga år där dylika attityder och beteenden lärs från föräldrar, kompisar och det omgivande samhället. När det gäller forskning om främlingsfientlighet används ofta ett socialt lärande perspektiv inom ramen för så kallade symboliska teorier (Kinder & Sanders, 1996; Meertens & Pettigrew, 1997; Sears et al., 1997; Henry & Sears, 2002; Sears & Henry, 2003). Denna teoribildning antar att rasism och främlingsfientlighet kan härledas utifrån föreställningar om vad en minoritetsgrupp förtjänar eller hur de förväntas vara och agera. *Grupphotsteori* (Blumer, 1958; Blalock, 1967) förklarar främlingsfientlighet genom kampen om knappa resurser där majoritetsbefolkningen uppfattar minoritetsbefolkningen, eller invandrare, som ett hot mot deras ekonomiska eller kulturella position i samhället. Detta leder i sin tur till främlingsfientlighet.

Det finns skillnader mellan de olika teorierna. Men det är viktigt att klargöra att skillnaderna inte är så stora i praktiken. Till exempel skulle få förespråkare för grupphotsteori förneka att det finns personlighetsegenskaper som förklarar en del av variationen i främlingsfientlighet. Inte heller förnekar personlighetsförespråkarna att samma personlighet kan ha olika konsekvenser i olika kontext, till exempel i två olika hotsituationer. Om vi i stället ser de tre teoretiska ingångarna som komplement till varandra, där forskare använder de olika teorierna beroende på vad de vill förklara. Om vi fokuserar på att förklara hur grunden till främlingsfientlighet skapas så är det

rimligt att utgå från socialt lärande teorier. Men vill vi förklara individuella förändringar i vuxen ålder behöver vi fokusera på hotteorier som öppnar upp för möjligheten att en lågkonjunktur gör att det upplevda hotet från invandrare ökar då resurserna minskar. Det har visats att det finns systematiska förändringar i fördomar under barndomen, medan förändringar bland vuxna är mer relaterade till kontextuella förhållanden (Raabe & Beelmann, 2011). Vidare är det ofta så att samma empiriska resultat ibland kontextualiseras av olika teorier där båda utgångspunkterna är lika möjliga.

Om vi lägger debatten om teoretiska förklaringsmodeller åt sidan och fokuserar på vad vi vet om främlingsfientlighet kan vi konstatera två saker: vi vet väldigt mycket eftersom forskningsfältet existerat så länge och förklaringsfaktorerna till främlingsfientlighet är på många sätt universella. Omfattningen av forskningen är så stor att varje försök att sammanfatta fältet innebär avsevärda förenklingar. Ett sätt att göra en sådan översikt är att bara redovisa själva resultaten inom ett antal områden – inte fokusera på den teoretiska ingången.

BETYDELSEN AV UTBILDNING

Låt oss börja med de individuella förklaringsfaktorerna. En av de viktigaste prediktorerna¹⁰ på främlingsfientlighet är utbildning (Smith, 1981; Hjerm, 2001; Coenders & Scheepers, 2003). I allmänhet gäller att ju högre utbildning en individ har desto mindre sannolikt är det att denne är främlingsfientlig. Framför allt är skillnaderna relativt stora mellan de som har universitetsutbildning och de som inte har det. Intressant nog vet vi inte exakt varför högre utbildning minskar främlingsfientligheten.

⁹ Big five-teorin eller Femfaktorteorin är en personlighetsteori inom psykologin. Teorin utgår från att människors personligheter har urskiljbara och generella drag som inte beror på exempelvis individens kultur. Femfaktorteorin anger att fem faktorer styr de olika personlighetsdragen. De olika personlighetsfaktorerna är: öppenhet, samvetsgrannhet, extraversion, vänlighet/värme, neuroticism.

¹⁰ Prediktor används här synonymt med termen oberoende variabel.

Det finns fyra tänkbara orsaker:

Självvärval, med andra ord att de personer som stannar i skolan längst och tar högre examina är personer som redan hyser toleranta attityder.

Kognitiv utveckling. När studenter bedriver universitetsstudier och tar högre examina utvecklar de kognitiva färdigheter av högre ordning, som abstrakt tänkande och förmåga att analysera komplicerade fenomen. Studenter är därför mindre benägna att förlita sig på stereotyper och alltför enkla förklaringar, vilket leder till att de också är mindre benägna att ogilla människor bara för att de uppfattas höra till en främmande grupp.

Socialisation. Utbildningssystemet är delvis ansvarigt för barns socialisation och eftersträvar därför att lära ut grundläggande sociala värden, vilka kan omfatta jämlikhetssträvan, social rättvisa och respekt för etnisk mångfald som sådan. Forskningen visar att utbildning specifikt fokuserad på mångkulturalism och andra teman relaterade till främlingsfientliga attityder är effektiv när det gäller att minska sådana attityder. Vi vet alltså att det är möjligt att lära elever tolerans genom avsiktliga ansträngningar i skolan.

Social responsivitet. Det innebär att personer med högre utbildning inte nödvändigtvis värdesätter mångfald eller social rättvisa, men likväl har lärt sig att vara försiktiga med att uttrycka intolerans. En önskan om social acceptans fungerar alltså som motiv för att inte uppträda fördomsfullt. Tidigare forskning har funnit att de tre första mekanismerna har en viss förklaringskraft, medan det endast finns begränsat empiriskt stöd för hypotesen om social responsivitet (Ajzen & Fishbein, 2005).

BETYDELSEN AV SOCIOEKONOMI

Även socioekonomisk position har betydelse för främlingsfientliga attityder (Federico & Sidanius, 2002; Harvey & Bourhis, 2012). Enligt grupphots-teorin är främlingsfientlighet en reaktion på ett upplevt hot från en främmande grupp. Reaktio-

nen beror enligt teorin på konkurrens mellan olika grupper om knappa resurser som politisk makt, jobb eller sociala förmåner. Människor i bättre socioekonomisk position upplever oftare mindre hot än andra på grund av sin position. Detta innebär att de i genomsnitt är mindre främlingsfientliga än personer med lägre socioekonomisk position.

BETYDELSEN AV ÅLDER

En tredje faktor som hänger samman med främlingsfientlighet är ålder. Forskningen visar generellt att främlingsfientligheten är något större i de äldsta åldersgrupperna (Case et al., 1989; Hjerm, 2001; Henry & Sears, 2009). Orsaken till detta kan vara relaterat till en ökad upplevelse av hot hos dem som gått i pension och blivit mer beroende av välfärdsstaten. En mer gångbar förklaring är dock att individuella attityder tenderar att vara ganska stabila genom livet och att den äldre generationen i allmänhet har samma attityder i dag som de hade när de var unga.

Personer som växte upp i äldre tider har haft mindre erfarenhet av invandring och etnisk mångfald, och har kanske inte utvecklat positiva attityder mot någondera. Det är viktigt att notera att detta inte innebär att tolerans eller uppskattning av mångfald automatiskt kommer att öka med tiden. Människor påverkas av tidsandan. Med tanke på de valframgångar som uttalat främlingsfientliga partier på högerkanten haft över hela Europa, är det inte orimligt att vänta sig att yngre generationer kommer att vara mindre toleranta än sina föräldrar.

BETYDELSEN AV RELIGION

En fjärde faktor av betydelse är religion, men religiositetens inverkan på främlingsfientliga attityder är mer komplex. Amerikansk forskning har visat att starkt troende individer har starkare främlingsfientliga attityder än andra (Hall et al., 2010). Detta resultat uppfattas som en paradox, efter-

som religiösa personer borde vara mindre främlingsfientliga då detta stämmer bättre med den kristna traditionens läror (Allport, 1954 [1979]). Förklaringen är att det inte är själva troendet som primärt förklarar relationen till främlingsfientlighet utan framför allt deltagande i församlingar (som speciellt i en amerikansk kontext varit relativt etniskt homogena). Bilden kompliceras ytterligare av det faktum att sambandet mellan religiositet och främlingsfientlighet i den amerikanska kontexten tycks minska. Vidare är relationen mellan religiositet och främlingsfientlighet inte densamma världen över. Snarare verkar den variera från land till land, så att sambandet i vissa länder i själva verket är negativ. I till exempel Sverige är religiösa personer mindre benägna att vara fördomsfulla än de som inte hyser någon religiös övertygelse (Bohman & Hjerm, 2013).

BETYDELSEN AV KÖN

Forskning har belagt att det finns starka samband mellan kön och tolerans. Detta yttrar sig som att kvinnor och flickor ofta är mer toleranta än män och pojkar (Löwander, 2010; Strabac & Listhaug, 2008). Det ska poängteras att goda teoretiska förklaringar saknas om varför förhållandet mellan kön och tolerans ser ut på detta vis (Strabac, Listhaug, & Jakobsen, 2011). Resultatet från våra tidigare studier pekar på att det kan bero på en chauvinistisk syn på normalitet. Detta synsätt antas komma från ”en kombination av svag social ställning och otrygghet eller alienation (Löwander, 2010, s. 65).

BETYDELSEN AV PERSONLIGHET, IDEOLOGI OCH ERFARENHETER

Psykologisk forskning finner också en relation mellan särskilda personlighetsdrag och främlingsfientliga uppfattningar. Personer med en inre förkärlek för hierarkier och stark vördnad för regler sägs ha en auktoritär personlighet (Adorno et al.,

1982 [1950]). Individer med denna personlighetstyp tenderar också att uttrycka motvilja och fientlighet mot invandrare och andra minoritetsgrupper. Det senare är kanske inte överraskande, med tanke på att psykologiska dispositioner som medkänsla, flexibilitet och öppenhet för förändring också är effektiva motmedel mot främlingsfientlighet (Sibley & Duckitt, 2008).

Forskningen visar att både natur och miljö påverkar en människas personlighetsdrag. Attityderna bland föräldrar och jämnåriga påverkar vad ungdomar lär sig att värdesätta och hur de uppträder, och barn med toleranta föräldrar tenderar själva att vara mer toleranta. Men även om det fortfarande är en omdiskuterad fråga i vilken grad sådana personlighetsdrag är genetiskt bestämda, vet vi att de är mycket stabila över tid.

En annan grupp av förklaringsfaktorer utgörs av andra attityder och ideologiska föreställningar. Två av de viktigaste föreställningarna är nationalism och konservatism där såväl nationalistiska (Hjerm, 2004) som konservativa individer (Bobo, 1991; Sears et al., 1997) tenderar att vara mer främlingsfientliga än de som inte är nationalistiska eller konservativa.

En sista viktig faktor för främlingsfientlighet är erfarenheter av invandrare och medlemmar av främmande etniska grupper. Forskningen visar att kontakt med människor från andra etniska grupper minskar bruket av stereotyper och i slutändan minskar främlingsfientliga uppfattningar (Brewer & Miller, 1988; Welch et al., 2001). Alla former av kontakt är emellertid inte likvärdiga, eftersom yttlig kontakt mellan medlemmar av olika grupper, särskilt i miljöer där konkurrensen är stor, kan leda till konflikt och därmed förvärva negativa attityder. När det handlar om att minska främlingsfientligheten är vänskap alltså bättre än yttlig interaktion (Pettigrew & Troop, 2011). Därtill kommer att kontakter i situationer där personer har jämlik status och arbetar för ett gemensamt mål har större sannolikhet att minska konflikter och negativa attityder mellan grupper (Pettigrew,

1998). Betydelsen av jämlik status och institutionella sanktioner är kanske lättast att förstå utifrån ett extremt exempel som apartheid. Även om det förekom meningsfulla sociala interaktioner mellan vita och svarta sydafrikaner under apartheid-tiden, hade de individer som möttes vanligen inte jämlik status. Eftersom rassegregeringen var institutionellt sanktionerad ledde sådana möten inte automatiskt till minskade nivåer av främlingsfientlighet.

Nyare forskning visar likväl att de flesta former av kontakt är bättre än ingen interaktion alls (Pettigrew & Troop, 2011). Bättre förutsättningar innebär större utsikter till att de främlingsfientliga attityderna ska minska, men interaktion har ofta positiva effekter även när sådana förutsättningar saknas. En kritik av kontakthypotesen har att göra med orsaksrelationens riktning. Det är möjligt att bara personer som redan är toleranta faktiskt utvecklar vänskap med personer av annan etnisk bakgrund. Forskningen visar emellertid att medan personer som är öppna för vänskapsband utanför sin egen etniska grupp är mer benägna att eftersträva social interaktion med invandrare, har kontakten som sådan en oberoende effekt på främlingsfientliga attityder (Hamilton & Bishop, 1976; Binder et al., 2009).

Interaktionens betydelse är därmed stor. Vi presenterar en analys där kontakthypotesen ingår i kapitel 5.

KONTEXTEN SPELAR ROLL

Individuella egenskaper, grupptillhörighet och beteende är inte det enda som påverkar graden av främlingsfientlighet hos individer. Även det sammanhang individen befinner sig i är av betydelse. Inom forskningen talas det om *kontextuella effekter*. Forskning kring individuella förklaringsfaktorer finns sedan länge men studiet av kontextuella faktorer är relativt ny, vilket innebär att kunskapen om dem är mer begränsad.

En stor del av forskningen kring kontextu-

ella förklaringar fokuserar på effekten av minoritetsbefolkningens storlek. Forskare ställer sig frågan om folk blir mer främlingsfientliga av att bo i områden eller länder där etniska minoritetsgrupper är stora, alternativt där invandringen är stor (Smith, 1981; Fosset & Kiecolt, 1989; Glaser, 1994; Quillian, 1996; Taylor, 1998; Taylor, 2000). Förenklat kan vi säga att detta antagande stöds av amerikansk forskning om vita amerikaners attityder mot svarta (men inte vid mätning av vita amerikaners attityder till exempelvis invandrade latinamerikaner), men att resultaten av de europeiska studierna är långt mer tvetydiga (Scheepers et al., 2002; Hjerm, 2007). Det verkar som om invandrarbefolkningens storlek har en viss betydelse för attityderna till invandrare i Europa, men resultaten pekar i olika riktningar. I vissa fall är en stor invandrad befolkning förknippad med låga nivåer av främlingsfientlighet, i andra fall är befolkningens storlek korrelerad med höga nivåer av främlingsfientlighet. Detta gäller särskilt om invandringen huvudsakligen kommer från länder där skillnaderna i etnicitet är stor samt om den ekonomiska situationen är dålig i mottagarlandet (Quillian, 1995).

Även om det inte är känt var omslagspunkten ligger skapar invandring möjligheter inte bara för konflikter, utan också för vänskaplig social interaktion och samarbete, något som i slutändan kan minska förekomsten av stereotyper och fördomar.

BETYDELSEN AV EKONOMI, POLITISKT KLIMAT OCH POLITISK RETORIK

Forskningen visar också att ekonomiska förhållanden har betydelse för främlingsfientliga attityder. Människor är i allmänhet något mer benägna att hysa fördomsfulla attityder i kontexter där den ekonomiska situationen präglas av fattigdom, till exempel i länder eller andra geografiska områden med låg BNP eller hög arbetslöshet (Hadler, 2012), eller i tider när de ekonomiska förhållan-

dena försämrats, som vid en recession (Coenders & Scheepers, 1998). Denna relation kan bäst förklaras utifrån grupphotsteorin. Enligt denna teori är fördomar en konsekvens av upplevd konkurrens mellan invandrare och infödda om knappa resurser som jobb eller sociala förmåner. Därför förväntas fördomarna öka när de infödda känner att deras ekonomiska intressen hotas genom närvaron av invandrare. En svag ekonomi eller försämrade ekonomiska möjligheter förväntas alltså förstärka känslor av hot bland majoritetsbefolkningen.

Forskningen har också funnit att ett negativt politiskt klimat, med främlingsfientlig retorik och restriktiv invandringspolitik, är relaterat till högre nivåer av främlingsfientlighet (Bauer et al., 2000; Bohman, 2011). En förklaring är att negativ politisk retorik framhäver närvaron av invandrare och aktiverar känslor av ekonomiskt, politiskt och/eller kulturellt hot. Om politiker till exempel ägnar liten uppmärksamhet åt frågor som har att göra med invandring och invandrare, signalerar de att företeelsen är av mindre betydelse. Om sådana frågor i stället har en framskjuten ställning i landets politiska samtal, kan synliggörandet och framhävandet av invandrarna utlösa känslor av hot hos den infödda befolkningen. En negativ retorik kan också ha funktionen att legitimera negativa attityder mot främmande grupper och därmed öka sannolikheten att individer kommer att uttrycka eller handla utifrån sina åsikter. Hittills har vi inte lyckats mäta några egentliga effekter på de främlingsfientliga attityderna av den framväxande radikala högern i Europa. Ändå är det en uppenbar källa till oro att negativa formuleringar kring invandrare och invandring ökar både från de radikala högerpartierna och från etablerade politiska partier, som inslag i en strategi för att vinna röster från de nya partierna. Det senare kan potentiellt påverka attityder gentemot invandrare i negativ riktning.

DEN RELIGIÖSA KONTEXTENS BETYDELSE

Den religiösa kontexten verkar också ha en viss relevans för främlingsfientlighet – åtminstone bland religiösa personer. Huruvida de troende i Europa är mer eller mindre fördomsfulla beror på religionens roll i landet (Bohman & Hjerm, 2013). I länder där religionen spelar en mer framträdande roll, i termer av antalet troende och relationen mellan stat och religion, tenderar de troende till exempel att ha starkare främlingsfientliga attityder. Religionens inverkan kan troligen kopplas till social sammanhållning, där en mer etniskt baserad social sammanhållning tenderar att leda till mer främlingsfientliga attityder. Det vill säga att i länder där idén om "vi, folket" är starkare knuten till majoritetskulturen, tenderar nivån av främlingsfientlighet att vara högre än i länder där denna idé inte är lika starkt knuten till en etnisk självförståelse. Med andra ord: där en nations självförståelse är mindre exkluderande, tenderar nivån av främlingsfientlighet att vara lägre.

Vi har tagit upp ett antal faktorer som kan förklara delar av de skillnader mellan länder som kan observeras. Dessa faktorer förklarar dock inte alla de landsskillnader som vi sett ovan. Följaktligen verkar det finnas andra faktorer som vi ännu inte undersökt som betyder något. Det är inte helt lätt att spekulera i vilka faktorer det är, men sannolikt ska den historiska betydelsen inte underskattas (Hadler, 2012). Alltså att nivåer av främlingsfientlighet i olika länder hänger samman med landets historia, där traditioner av invandring, öppenhet och så vidare sannolikt är av betydelse.

2.3 RELATIONEN MELLAN TOLERANS OCH INTOLERANS

Tolerans och intolerans är två olika begrepp, med olika innebörd, men som ändå har flera gemensam-

ma nämnare. Men hur ser relationen ut? Det är vanligt att tolerans och intolerans behandlas som varandras motsatser. Är du inte tolerant mot andra människor, så är du per definition intolerant och vice versa. Lite annorlunda uttryckt står tolerans för att respektera mänskliga olikheter, medan intolerans handlar om en generell brist på respekt för olikheter (Langmann, 2013).

MYNTMETAFOREN

Ett annat sätt att se på saken är att likna relationen mellan tolerans och intolerans med ett mynt. Myntets ena sida är präglad med tolerans. Den andra sidan är präglad med intolerans. Myntmetaforen utgår från att tolerans respektive intolerans kan ses som ”grundat på samma värdering av fenomen som avvikande i negativ bemärkelse och/eller som socialt oönskat” (Runfors, 2012, s. 7). Det som i huvudsak skiljer myntets båda sidor åt är att den som är tolerant visar ett generellt överseende med det socialt oönskade fenomenet. Samtidigt väljer en tolerant individ att inte ingripa eller vilja hindra det som inte är önskvärt. Den som är intolerant gör det motsatta, nämligen vidtar åtgärder för att hejda eller stoppa det som anses som icke önskvärt.

TOLERANS OCH INTOLERANS I DEMOKRATIN

Tolerans och intolerans ställs ofta i nära relation till frågor om demokratiska värden. Toleranta samhällen sägs till exempel vara mer demokratiska än intoleranta samhällen (Runfors, 2012). Demokrati förutsätter till exempel yttrandefrihet, öppenhet och respekt för varandras olikheter. Människor som lever i ett demokratiskt samhälle bör enligt detta perspektiv inte försöka begränsa varandras åsikter bara för att de tycker olika. Intolerans å sin sida ses som ett hot mot demokratins fundamentala värden. Intolerans anses även försvåra demokratiseringsprocesser. Exempelvis

utgör intolerans ett problem under ett lands omvandling från diktatur till demokrati eftersom det hämmar utvecklingen av demokratiska värden (Gibson, 2006). Diktaturen är på många sätt demokratins motsats och på samma sätt anser vissa forskare att intoleransen är toleransens motsats.

Tolerans beskrivs ibland som ett oomtvistligt värde för demokratin, det vill säga ett sådant värde som till sin natur utgör ett fundament för demokratins funktionssätt. Intolerans ses i stället som ett negativt fenomen rent normativt (Babic, 2004).

Tolerans och intolerans påverkar samhällets funktionssätt. Låga nivåer av tolerans i ett samhälle har visat sig ge upphov till svårigheter för etniska minoriteter att få tillgång till viktiga delar av samhällsapparaten (Cabrera, Nora, Terenzini, Pascarella, & Hagedorn, 1999; Morley, 2003). Utifrån ett större perspektiv finns det belägg för att ekonomiskt välstånd samvarierar positivt med tolerans (Bomhoff & Lee, 2012). Tolerans är på så sätt något som gör samhället bättre, inte bara socialt, utan även ekonomiskt.

”TOLERANS OCH INTOLERANS ÄR INTE VARANDRAS MOTPOLER”

Rent språkligt härstammar ordet tolerans från latinets *tolerantia* (från verbet *tolero*) som betyder att ”fördra eller uthärda” (Langmann, 2013). Detta kan ses som toleransens absoluta miniminivå.

Tolerans kan ses som en mer passiv ståndpunkt medan intolerans är ett uttryck för ett aktivt ställningstagande (Gibson, 2006). Tolerans och intolerans är inte varandras motpoler. Ett bättre sätt att beskriva förhållandet är att måla upp tolerans respektive intolerans som två separata fenomen (Mondak & Sanders, 2003).

Tolerans och intolerans skiljer sig åt på flera sätt, bland annat i sin ”formbarhet”. Forskning har till exempel visat att toleranta människor har lättare att överge tidigare värderingar än vad intoleranta människor har att hänge sig åt tole-

rans (Gibson, 2006; Sniderman, Fletcher, Russel, & Tetlock, 1996). Det är även så att intoleranta människor är mer benägna att agera utifrån sina negativa attityder än toleranta människor (Gibson & Bingham, 1985). Vi har därför kunskap om hur intolerans kan skapas ur tolerans men inte vice versa. En viktig fråga är därför att inte bara minska intoleransen utan även att reducera benägenheten att agera utifrån intoleranta attityder.

2.4

INTOLERANS, RASISM OCH FÖRDOMAR

Intolerans syftar till att beskriva en minskad tålighet mot olika saker. Begreppet behandlas ibland synonymt med rasism. Det är problematiskt av minst två anledningar. För det första kan människor vara intoleranta på fler grunden än de rent rasistiska. Intolerans behöver inte vara sammankopplad med en människas ursprung, hudfärg, kultur etcetera. För det andra är rasism ett öppet agerande som explicit inskränker någons rättighet att existera i ett samhälle. Detta behöver inte vara fallet för intolerans, som kan handla enbart om negativa attityder.

RELATIONEN MELLAN INTOLERANS OCH RASISM

Förr i tiden uttrycktes rasism genom att vissa grupper ansåg sig överlägsna och hierarkiskt överordnade andra. Det så kallade "människosläktet" ansågs då bestå av olika "raser" (SOU 2012:74). Denna form av rasism finns kvar, men vid dess sida har även andra diskriminerande uttryck vuxit fram. Ett sådant exempel är *kulturrasism*. Denna företeelse är i dag ett av de mest förekommande uttrycken för rasism. Om hierarkin i samhället historiskt ordnades efter föreställningen om olika raser, så strukturerar kulturrasismen människor

efter vilken kultur de tillhör. Kort sagt uppfattar kulturrasister olika "kulturer som separata, fasta enheter som har olika värde" (Bevelander & Otterbeck, 2006, s. 10). Utöver "biologisk" och "kulturell rasism" kan begrepp som vardagsrasism, strukturell rasism eller institutionell rasism lyftas fram (SOU 2012:74). Nationalencyklopedin definierar rasism som "uppfattningen att det är rimligt att indela människosläktet i ett antal distinkta raser utifrån yttre kännetecken" och "antagandet att det finns ett samband mellan å ena sidan sådana kännetecken och å andra sidan nedärvt mentala och intellektuella anlag, beteendemönster samt lynne och moralisk karaktär".

Vår utgångspunkt är att intolerans vare sig börjar eller slutar med rasism. Negativa attityder kan mobiliseras utifrån såväl religiös tillhörighet, sexuell läggning eller identitet som ålder eller kön. Intolerans är därför ett komplext fenomen, vilket får till följd att synen på olika grupper ofta skiljer sig åt och varierar i sin intensitet (Hagendoorn, 1995; Strabac & Listhaug, 2008; Strabac, Listhaug, & Jakobsen, 2011; Löwander, 2010).

EN FUNKTION AV FÖRDOMAR

Intolerans mot andra människor handlar med andra ord om negativa attityder och åsikter. Vi vet att attityder skapas utifrån föreställningar om hur världen ser ut och fungerar. När uppfattningen om hur världen är beskaffad får sin näring från negativa och felaktiga generaliseringar talar vi om fördomar. Ofta är fördomar ett uttryck för att vi kategoriserar människor i ett "vi" och ett "dom" (Marcus-Newhall, Palucki Blake, & Baumann, 2002). Genom att dela in individer i grupper minskar komplexiteten i den sociala världen. Fördomar kan sägas underlätta bearbetningen av information och hjälper oss när vi ska fatta beslut (Fiske S & Taylor, 1991; Hamilton & Toller, 1986; Rydgren, 2004).

Inom socialpsykologisk och psykologisk forskning förklaras bland annat förekomsten av för-

domar med att de fyller olika funktioner för oss. Fördomar är på så vis *funktionella* (Katz, 1960). Generellt hjälper fördomar oss att skapa en bild av hur världen ser ut och vägleder oss till behovstillfredsställelse. En ytterligare funktion är att fördomar ger människor ett skydd mot kritik och stärker självkänslan (Löwander, 2010). Genom att måla upp en annan grupp som avvikande framställs individen själv som relativt bättre.

Framför allt är fördomar förbundna med anti-pati, det vill säga motvilja mot någon eller något. En klassisk definition lyder: *fördomar är antipatier som bygger på felaktiga och orubbliga generaliseringar* (Allport, 1954 [1979]). Fördomar har 1) en emotionell beståndsdel och 2) en kognitiv beståndsdel, som består i generaliserade uppfattningar. Den kognitiva funktionen går ut på att sortera intryck och reducera överflödigt information. Problem uppstår när fördomar som består av negativa generaliseringar övergår i konkreta handlingar. Denna syn på fördomar har dock sina begränsningar. Se avsnitt 2.3 för en närmare diskussion om saken.

Fördomar som fenomen yttrar sig ofta olika mot olika grupper. Fördomar brukar med andra ord uttryckas mot människor beroende på att dessa tillhör en viss etnicitet, sexuell läggning, kön eller könsidentitet etcetera. När negativa attityder mobiliseras och riktas mot en specifik samhällsgrupp kallas det för olika saker till exempel antisemitism, antiziganism, islamofobi, homofobi, transfobi etcetera. Dessa *ismer* och *fobier* kan bland annat sägas vara underbyggda av fördomar (Bevelander, Hjerm, & Kiiskinen, 2013).

Men när och hur formas en individs fördomar? Som vi gick igenom i kapitel 2.1 är många forskare eniga om att människors livssituation är en avgörande faktor när det gäller varför fördomar existerar (van der Akker, van der Ploeg, & Roze-marijn Scheepers, 2012; Crisp & Turner, 2010). Forskning har även visat att auktoritära personlighetsdrag samvarierar med fördomar (Adorno, 1982 [1950]). Vissa teorier knyter an till vikten

av socialisation och fokuserar på hur attityder och värderingar formas i en människas ungdom, till exempel när denne utbyter erfarenheter med den vuxna generationen eller med övriga samhället. Det är i mötet med så kallade socialisations-agenter (familjen, skolan, föreningar etcetera) som individer introduceras för olika normer och förhållningssätt. I dessa möten kan fördomar uppstå såväl som reduceras.

INTOLERANS – INTE BARA ATTITYDER

Hur kan vi ytterligare förstå innebörden i fenomenet intolerans? Strabac, Listhaug och Jakobsen (2011) undersöker intolerans som baseras på fördomar mot andra etniciteter. Forskartrions definition av intolerans är formulerad som "individers negativa attityder mot medlemmar av andra [etniska] grupper baserade på deras grupptillhörigheter" (Strabac, Listhaug, & Jakobsen, 2011, s. 460). Intolerans är i detta avseende reducerad till att omfatta attityder som är av negativ karaktär.

Intolerans kan även ses som en i raden av diskriminerande handlingar som hotar demokratiska samhällen.¹¹ I detta fall har intolerans vidgats till att inte enbart handla om attityder, utan även beteenden och handlingar som på ett eller annat sätt kränker en annan människa. Intoleranta handlingsmönster är ett särskilt viktigt problem att belysa.

Enligt Nehushtan (2007) kan ett intolerant beteende se olika ut beroende på sammanhanget. Intolerans kan ta formen av trakasserier, förölämpningar, aktiv diskriminering eller rent av begränsande av den andres möjlighet att uttrycka sig. Enligt samma forskare är ett beteende intolerant enbart så länge som det innebär ett negativt förhållningssätt till den andre. Ett viktigt tillägg

¹¹ "Racism, racial discrimination, antisemitism, islamophobia, xenophobia; discrimination, violence and murder because of sexual orientation, and all other forms of intolerance that violate basic human values and threaten democratic society" (Declaration of the Stockholm International Forum: Combating Intolerance, 2001).

enligt Nehushtan är att en människa kan vara både tolerant och intolerant vid samma tidpunkt. Detta perspektiv går helt i linje med Langmanns (2013) syn att tolerans faktiskt kräver att du är intolerant, men inte till den grad att det som anses motbjudande ska förbjudas. Och, menar samma forskare, "för att vara 'tolerant' (välkomnande, öppen, positivt accepterande) måste den toleranta individen samtidigt vara 'intolerant' (villkora och marginalisera, dra gränser, finna den andre outtårlig eller oacceptabel) (Langmann, 2013, s. 81).

2.5

DEFINITIONER – AV OSS OCH AV ANDRA

Tolerans och intolerans definieras olika beroende på sitt sammanhang. I internationella deklARATIONER behandlas begreppen till exempel sällan som varandras motsatser. I stället har tolerans och intolerans definierats som olika sociologiska fenomen. Följden har därför blivit att de båda begreppen har behandlats åtskilt och var för sig. Tolerans har till exempel ofta likställts med *respekt*, *accepterande* och *uppskattning* av kulturella och andra olikheter.¹²

När tolerans definieras av olika forskare görs det ibland i enlighet med dessa internationella föreskrifters miniminivå, det vill säga utifrån innebörden att *respektera* och *acceptera*. Detta är i våra ögon en snäv definition som behöver utvidgas. Anledningen är att grupper som exempelvis utsätts för rasism inte ska behöva nöja sig med att bli accepterade. Det finns forskare som menar att

tolerans också kan handla om en ärlig ansträngning att förstå det som är avvikande från den egna uppfattningen (Beller, 2009). Enligt Walzer (1997) kan ytterligare ett tillägg göras, nämligen förmågan att ge ett entusiastiskt stöd.

Forskarduon Bredsdorff & Kjaeldgaard (2012) menar att "för att vara tolerant mot något som andra människor gör, tänker eller säger, är det för det första nödvändigt att man förkastar det, för det andra, att man trots sitt avståndstagande inte vill förbjuda det (oavsett om man har makt att utfärda ett sånt förbud eller ej), och för det tredje fortsätter förhålla sig till de personer vars förehavanden man tar avstånd ifrån – ja, är aktivt intresserade av dem och försöker förstå dem" (Bredsdorff & Kjaeldgaard, 2012, ss. 93–94). Detta är på många sätt en klassisk toleransdefinition. Samma författare anser dock att humor – definierad som en människas förmåga att se sina egna begränsningar – ska läggas till listan över toleransens mångtydighet. Tolerans är utifrån detta synsätt en process som för det första består av flera olika steg och för det andra är en funktion av både känslor och aktiva val.

Tolerans är ett fenomen som inbegriper alla människor. Frågan om toleransens betydelse lyfts dock ofta, men inte alltid, utifrån majoritetsgrupper relation till minoritetsgrupper. Enligt Côte och Erickson (2009) består tolerans gentemot exempelvis etniska minoriteter av 1) *kognitiva element*, det vill säga tankeprocesser, som syftar till erkännandet av att det existerar problem med diskriminering, 2) *utvärderande element*, som handlar om principen att minoriteter hör hemma i samhället och bidrar positivt till detsamma och 3) *politiska element*, som syftar till viljan att exempelvis välkomna fler invandrare eller att stödja andra minoriteter.

Utifrån ovanstående resonemang är ett klagörande på sin plats: tolerans är inte ett fenomen vilket är förbehållet individer som tillhör majoritetssamhället. Tvärtom är tolerans något som är nödvändigt och giltigt för alla människor oavsett

¹² "Tolerance is respect, acceptance and appreciation of the rich diversity of our world's cultures, our form of expression and ways of being human. It is fostered by knowledge, openness, communication and freedom of thought, conscience and belief. Tolerance is harmony in difference. It is not only a moral duty; it is also a political and legal requirement. Tolerance, the virtue that makes peace possible, contributes to the replacement of the culture of war by a culture of peace" (UNESCO Declaration of Principle of Tolerance, 1995 Article 1 §1).

bakgrund, sexuell läggning, identitet, ålder etcetera. Det handlar därmed inte enbart om att individ x ska tolerera individ y, och individ y ska tolereras av individ x. Istället ska tolerans ses som en social ömsesidighet som gör gällande att *ingen* människa eller grupp ska dömas utifrån till exempel fördomsfulla generaliseringar.

FRÅGAN OM POLITISK TOLERANS

Som så mycket annat har även toleransen politiska nämnare. Men vad betyder det? Svaret kan formuleras på följande sätt: det enklaste sättet att begränsa en människa som anses fränstötande, är att göra inskränkningar i hennes medborgerliga rättigheter, till exempel i termer av hennes yttrandefrihet, rätten att organisera möten etcetera. Friheten att få säga sin åsikt anses vara en grundmurad och fundamental rättighet i demokratiska samhällen. Människor förväntas helt enkelt i en demokrati respektera andras rättigheter att uttrycka sig såväl enskilt som i publika sammanhang. Detta förväntas gälla oavsett om dessa människor ger uttryck för idéer som överensstämmer med ens egen uppfattning eller inte. Yttrandefriheten kan ses som en samhällskapacitet som kan placeras inom ramarna för konceptet *politisk tolerans*. Detta begrepp relaterar till det sammanhang där tolerans används och kan definieras som en människas förmåga att acceptera och leva med de idéer som hen egentligen inte sympatiserar med (Harell, 2010). Tolerans är därmed inte en fråga som enbart handlar om attityder, utan även om erkännandet av rättigheter.

Politisk tolerans kan även beskrivas som en villighet att ge alla människor medborgliga rättigheter (Mondak & Sanders, 2005). Synen att människor trots sitt ogillande inte ska begränsa varandras liv kan relateras till den liberala toleranstraditionen, det vill säga att alla grupper – även grupper som på ett fundamentalt vis utmanar en annan grupps existens – måste tolereras. Denna form av politisk tolerans sägs ofta stå i ett

trade off-förhållande till mer generella demokratiska värden (Peffley, Knigge, & Hurwitz, 2001). En fråga som kan uppstå i detta sammanhang är till exempel om det demokratiska samhället ska tolerera människor som genom sina uttalanden och yttranden gör anspråk på att hota demokratiska värden? Svaret är att vi inte kan förbjuda åsikter. Men vi kan kräva att dessa inte yttras om de utgör hets eller hot mot någon eller några.

”TOLERANS ÄR BÄTTRE ÄN INTOLERANS”

Ett annat sätt att studera tolerans är utifrån en process av ”ogillande”. Som exempel argumenterar Cohen (2004) för att vi först måste ogilla något för att sedan förhålla oss toleranta till detsamma. Cohen definierar på så sätt tolerans genom att avgränsa begreppet från andra begrepp – till exempel skiljer forskaren tolerans från fenomen som likgiltighet, resignation, pluralism. Cohen menar även att tolerans inte handlar om en generell princip att inte lägga sig i eller en allmänt tillåtande attityd. Tolerans handlar utifrån detta perspektiv inte om att människor måste förhålla sig neutrala.

Den samhälleliga normen säger att tolerans är bättre än intolerans. Men faktum är att även tolerans kan ha sina tillkortakommanden. Detta hävdar till exempel McGhee (2005) som har studerat ”konsekvenserna av tolerans och intolerans” i Storbritannien. Forskaren menar att tolerans utgörs av en handling präglad av acceptans trots en avvikande uppfattning. Intolerans är enligt McGhee motsatsen till detta. Slutsatsen är att ingen av dessa handlingar ger upphov till en konstruktiv social relation till andra människor. I stället konstrueras försvarsgränser mellan grupper. Resultatet blir motsatsen till det som från början var tänkt att uppnås. En lärdom utifrån McGhees slutsatser är att ständigt utveckla toleransen och få den att till sin natur bli mer och mer inkluderande och öppen.

DEFINITIONER ENLIGT FORUM FÖR LEVAND E HISTORIA

Forskarvärlden definierar såväl tolerans som intolerans på olika sätt. Vanligast är att begreppen separeras från varandra. Så gör också Forum för levande historia. Med intolerans menar vi i denna undersökning: *negativa attityder och ett explicit ställningstagande som innebär att inte fördra, acceptera, respektera eller bejaka enskilda och grupper med avseende på hudfärg, etnisk härkomst, sexuell läggning, tro, uppfattning med flera kategoriseringar.*

Med tolerans menar vi i denna undersökning: *Ett explicit ställningstagande som innebär att acceptera, respektera och bejaka individer och grupper med avseende på hudfärg, etnisk härkomst, sexuell läggning, tro, uppfattning med flera kategoriseringar. Tolerans innebär också att i grunden omfatta ett inkluderande förhållningssätt gentemot andra människor och att bejaka principen om alla människors lika värde. Tolerans är att ge uttryck för såväl nyfikenhet som öppenhet till det som är annorlunda*

från en själv. Tolerans innebär i sin förlängning ett kritiskt förhållningssätt till sin egen person. Tolerans handlar om förmågan att rannsaka sig själv på fel och brister innan detsamma begärs av andra individer.

Forum för levande historia definierar intolerans och tolerans utifrån olika förutsättningar. Medan intolerans nära nog kan sammanfattas som *negativa attityder* mot någon, betraktar vi tolerans som en dynamisk och stundtals mer komplex företeelse. Vi tror att tolerans inte bara handlar om att acceptera och respektera den andre. Tolerans är i våra ögon lika mycket en fråga om öppenhet och nyfikenhet till det som avviker från en själv. Vi väljer även att lyfta in självrannsakan i vår definition – för att vara tolerant mot någon annan är det först och främst viktigt att vi förstår att vi själva inte är perfekta eller besitter alla perspektiv på olika företeelser. Vi ser på tolerans som ett ”kontinuum”, det vill säga ett fenomen som gradvis genom tillämpning kan betyda olika saker beroende på sitt sammanhang.

3 ■ Metod

Vår intoleransundersökning är en så kallad tvärsnittsstudie. Det betyder att vi har studerat en given population vid en viss tidpunkt. För att genomföra urvalsdragning och datainsamling kontrakterades Statistiska centralbyrån (SCB). Undersökningens design följde sedan två principer: 1) det upplägg som föregående undersökning använt sig av (se *Den mångtydiga intoleransen*, 2010) och 2) de strategier som SCB utarbetat för ungdomsundersökningar. Syftet som kommunicerades till SCB var att med undersökningen studera hur ungdomar ser på andra människor. Vi ville undersöka attityder och föreställningar om olika utsatta grupper för att bidra till Forum för levande historias mål att främja demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. Detta syfte kommunicerades även till de rektorer, lärare och elever som blev mottagare av undersökningens innehåll.

POPULATION OCH URVAL

Undersökningens genomförande kan delas upp i två separata moment. Det första momentet innebär att SCB skapade en urvalsram av skolor med hjälp av Skolregistret för samtliga gymnasieskolor i Sverige (enligt 2012 års register). Populationen, det vill säga de objekt som vi vill kunna dra slutsatser om, var elever i grundskolans årskurs 9 på

högstadiet och elever i gymnasiets årskurs 1–3. Eftersom det ibland saknas uppgifter om enskilda klasser i SCB:s register gjordes urvalet i tre steg.

Urvalsstorleken bestämdes vid uppstart av Forum för levande historia till cirka 10 500 elever vid den tidpunkt då ramen av klasser skapades. Det totala antalet gymnasieskolor i urvalsramen uppgick till 1 345 och totalt 343 601 elever i årskurs 1–3 (enligt 2012 års register), samt antalet grundskolor med elever i årskurs 9 till 1 795 och totalt 95 638 elever.

Därefter skapades två urvalsramar av samtliga skolenheter (totalt 230 skolor) i Sverige som hade minst en elev i årskurs 1–3 i gymnasiet eller en elev i årskurs 9 i grundskolan. Gymnasieskolorna, och grundskolorna med elever i årskurs 9, utgjorde separata urvalsramar. Totalt svarade 68 procent av de tillfrågade skolorna att de ville vara med i undersökningen.

Skolorna användes därefter för att bilda en andra urvalsram för klasser genom telefonkontakt med skolorna. Telefonkontakten sköttes av SCB. Forum för levande historia fick ingen information om *vilka* skolor som ingick i urvalet.

Klassurvalet stratifierades på klass och storlek (mer eller mindre än 20 elever). Någon ytterligare stratifiering på årskurs gjordes inte. I det *tredje* steget drogs för varje utvald skola, som tackat ja till att delta, ett stratifierat obundet slumpmässigt

urval av klasser. Utgångspunkten var att dra minst en klass per grundskola och minst tre per gymnasieskola (motsvarande en klass per årskurs) för att kunna nå omkring 10 500 elever.

Klasserna stratifierades efter angivet antal elever så att större klasser kunde prioriteras vid uppdelningen. Sammanlagt bildades 202 olika strata med en total urvalsstorlek på 473 klasser. Urvalsramen för klassurvalet skapades via de klasslistor som skickades in till SCB. Totalt inkom 423 klasser med svar från eleverna, vilket var 90,4 procent av klasserna (exklusive övertäckning av 5 klasser). Av de totalt 10 303 elever (10 584 inkl. övertäckning) som tillfrågades var det 7 391 elever som besvarade frågeblanketten, vilket var 71,7 procent av eleverna i urvalet. En bortfallsanalys gjordes. Denna visade att de elever i urvalet som inte deltog i undersökning är spridda slumpmässigt utifrån en rad olika faktorer (bland annat kön, årskurs, geografi etcetera).

FRÅGEFORMULÄRET

Frågeformuläret omfattade 54 frågor. Mätinstrumenten hade utarbetats i samråd med en referensgrupp bestående av experter på frågeundersökningar och det aktuella studieområdet. Flera av frågorna replikerades från de tidigare undersökningarna. Andra frågor modifierades en aning för att passa syftet så bra som möjligt. Dessutom tillkom flera nya frågor.

Frågorna hade i hög grad formen av påståenden och avsåg att kartlägga aspekter av toleranta och intoleranta förhållningssätt bland gymnasieungdomar. Påståendena var i vissa fall avsiktligt tillspetsade för att få respondenterna att reagera spontant och utan eftertanke. Det förekom påståenden som kan karaktäriseras som ”knepig” i sina formuleringar. Syftet med dessa var att aktivera stereotyper samt antipatiska och fördomsfulla åsikter. Andra påståenden svarade mot åsikter i aktuella samhällsfrågor, som uppfattningar om mänskliga rättigheter, rättvisa och jämlikhet. Ett

antal påståenden hade hämtats från tidigare undersökningar för att möjliggöra jämförelser.

Enkäten bestod till stor del av frågor som kunde tjäna som tänkbara sambandsfaktorer. Till dessa hörde frågor om respondentens bedömning av sin sociala miljö, självförtroende, fritidsintressen, oro och framtidsplaner. Till potentiella sambandsfaktorer hörde till exempel även ett stort frågebatteri om personlighetsegenskaper.

Statistiska centralbyrån fick i uppdrag att genomföra en snabbgranskning i syfte att minska risken för mätfel. Vi gjorde detta för att höja kvaliteten på de data som skulle samlas in. För att säkerställa att frågorna fungerar så bra som möjligt genomgick frågeformuläret ett mättekniskt test. Detta test genomfördes av enkätenheten på SCB. Enkäten presenterades även för två grupper gymnasieelever som fick komma med feedback till innehållet. Relevanta synpunkter togs till vara och bidrog i vissa fall till att frågornas konstruktion och formulering ändrades. Under processen med att ta fram frågeformuläret fördes även en dialog med Sveriges kommuner och landsting (SKL).

REGISTERVARIABLER

Undersökningen tillfördes data från skolregister som ger indikatorer på skolornas kvaliteter och karaktärer. Till dessa hörde betygsgenomsnitt för avgångsklasser våren 2012 samt uppgifter om lärartäthet och lärarbehörighet. För att beskriva skolornas socioekonomiska karaktärer användes SAMS-data med utgångspunkt i elevernas geografiska hemvist¹³.

BERÄKNING AV VIKTER

Vid bortfall kan det vara så att vissa grupper av urvalet svarar i större utsträckning än övriga. Om de grupper som svarat i högre grad har en annan

¹³ SAMS = Small Area Market Statistics, är en databas som använder digitaliserade kartor indelade i mindre, socialekologiskt meningsfulla områden.

fördelning på undersökningsvariablerna än övriga kan detta ha en snedvridande effekt på resultatet. För att kompensera för detta har så kallade kalibreringsvikter använts (se teknisk rapport för detaljer). Vikterna bygger på antagandet att urvalsramen återspeglar populationen väl och därmed att över- och undertäckningen är marginell. Vikterna multipliceras med objektens variabelvärden för att skapa statistikvärden för hela populationen. I analysarbetet har vikterna konsekvent använts för att inte riskera att resultaten blir missvisande.

Syftet är att kunna redovisa resultat för hela populationen och inte bara för de svarande. Vikterna har beräknats utifrån urvalsdessignen samt antaganden om objektsbortfall och täckningsfel.¹⁴

ANALYSMETODER

Att analysera data med hjälp av statistisk metod kan ses som ett "[...] hjälpmedel för att åstadkomma sammanfattande beskrivningar av större mängder insamlade observationer." (Esaïasson et al., 2003, s. 369). När metoden tillämpas på enkätstudier ökar möjligheten att generalisera eventuella empiriska fynd. (Traugott, 2008:232). Våra analyser har genomförts i enlighet med gängse metoder. Resultaten har kontrollerats i flera omgångar.

¹⁴ Beräkningen gjordes med hjälp av ett av SCB egenutvecklat SAS-makro (ETOS).

De flesta analyserna är deskriptiva och går ut på att redovisa olika frågors marginalfördelningar och nivåskattningar. För att undersöka samband korstabuleras olika frågor mot varandra. Dessutom utförs enklare sambandstest för att studera den eventuella sambandsstyrkan mellan två variabler. Vi utför även i kapitel 5 ett antal multivariata regressionsanalyser, det vill säga statistiska beräkningar där effekten av en variabel studeras under kontroll för andra variabler. Det kan handla om att vi har sett att flickor, liksom elever på studieförberedande program är mer toleranta. Det kan vara så att de flesta elever på det studieförberedande programmet är just flickor. Genom att analysera dessa två variabler under kontroll för varandra ser vi om effekterna är bestående eller inte.

KONSTRUKTION AV INDEX

För att studera intoleransen mot olika grupper använder vi dels enstaka frågor, men vi skapar även så kallade index. Ett index består i vår undersökning av ett antal frågor som slås samman till en variabel. Frågorna som adderas ihop är tänkta att mäta samma sak, till exempel intolerans mot invandrare. För att kontrollera att frågorna verkligen mäter samma sak genomför vi ett antal tester.

4 ■ Resultat

I detta avsnitt ska undersökningens resultat presenteras. Vår ambition är inte enbart att belysa attityder, utan även elevernas upplevelser på en rad områden. Vi ska med andra ord studera förhållanden som inte enbart relaterar till hur svenska skolelever ser på andra människor, utan även hur de ser på både sig själva och samhället i stort.

Resultatredovisningen är uppdelad i fem olika avsnitt där vart och ett har en viss tematik och ger kunskap om ett visst område. Tillsammans tecknar avsnitten en bild av svenska skolelever utifrån olika perspektiv som knyter an till intolerans och tolerans; förhoppningar och förväntningar inför framtiden; demokrati, förtroende och tillit med mera.

4.1 ORO OCH FÖRHOPPNINGAR – SVENSKA SKOLELEVERS SYN PÅ FRAMTIDEN

Skolelever på högstadiet och gymnasiet befinner sig i en speciell fas i livet. Parallellt med att de inhämtar kunskap och undervisas i kritiskt tänkande, formas drömmar och förväntningar inför framtiden. Livsbejakande frågor om jobb och kar-

riär flätas samman med drömmar om resor, familj och bostad.

Vi ska inleda resultatredovisningen med att fokusera på just skolelevers syn på de kommande åren i livet. Analysen tar därför sin början med två frågebatterier som undersöker svenska skolelevers syn på framtiden, utifrån deras oro men även deras förhoppningar och förväntningar. Frågorna kan ses som indikatorer på både hoppfullhet och vad som kan upplevas som hotande i framtiden.

I **TABELL 4.1** presenteras svaren som rör svenska skolelevers oro inför framtiden. Svenska skolelever är i vår undersökning mest oroliga att det ska bli svårare för unga att få bostad (24 procent mycket oroliga) respektive en försämrad miljö (23 procent mycket oroliga). Därefter oror sig svarspersonerna för att det ska bli svårare för unga att få arbete (20 procent mycket oroliga) respektive ökad främlingsfientlighet (18 procent mycket oroliga).

Andelen skolelever som är mycket oroliga för ökad invandring uppgår till 16 procent. Hela 64 procent av skoleleverna uttrycker att de inte är oroliga för ökad invandring. Både oro för främlingsfientlighet och oro för invandring har positiva balansmått. Detta betyder att det är fler som inte är oroliga än som är oroliga. Den lägsta uppmätta oron i vår undersökning gäller för katego-

rierna *mer statlig övervakning* (10 procent mycket oroliga), *ökade klasskillnader* (11 procent mycket oroliga) och *terroristdåd* samt krig (12 procent mycket oroliga). Den låga oron för terroristdåd överensstämmer med svenska folkets framtidsoro. Samma sak gäller till exempel för den i sammanhanget höga skattningen för *försämrad miljö* (Weibull, Oscarsson, & Bengtsson, 2013).

Vi vet att människor oroar sig för olika saker. Som exempel visar forskning att kvinnor generellt oroar sig för olika situationer mer än vad män gör (Djerf-Pierre & Wängnerud, 2013). Men hur ser det ut bland svenska skolelever? Uppvisar flickor en högre oro än pojkar? Och finns det andra bakgrundsfaktorer som är av betydelse? För att svara på dessa frågor ska vi bryta ned analysen i mindre grupper. Analysfrågorna gäller oro för ökad invandring respektive ökad främlingsfientlighet. I **TABELL 4.2** syns nedbrytningen på kön, årskurs och boende samt politiskt intresse och nöjdhet med demokratin.

Det finns tydliga skillnader mellan pojkar och flickor vad gäller oron för både ökad främlingsfientlighet och ökad invandring. Tjugoen procent av flickorna är mycket oroliga att främlingsfient-

ligheten ska öka. Motsvarande andel bland pojkarna uppgår till 15 procent. Omvänt gäller att pojkar är mer oroliga än flickor för ökad invandring (22 procent mot 10 procent som är mycket oroliga). Oron för ökad främlingsfientlighet är högre bland gymnasieelever jämfört med elever på högstadiet. Totalt är 26 procent av eleverna i årskurs 3 på gymnasiet mycket oroliga för ökad främlingsfientlighet. Bland eleverna som går i årskurs 9 på högstadiet uppgår oron för ökad främlingsfientlighet till 12 procent. Vi kan även notera att elever som bor i bostadsrätt är mest oroliga för ökad främlingsfientlighet (21 procent mycket oroliga). Dessa är samtidigt minst oroliga för ökad invandring (10 procent mycket oroliga).

Bland elever som är mycket intresserade av politik är 50 procent mycket oroliga för ökad främlingsfientlighet. Andelen bland de som inte alls är intresserade av politik uppgår till 9 procent. Dessa skillnader är mindre tydliga när det gäller oro för ökad invandring. Bland elever som inte alls är nöjda med den svenska demokratin är 47 procent oroliga för ökad invandring. Motsvarande andel bland elever som är nöjda med demokratin är 7

Tabell 4.1 Svenska skolelevers oro inför framtiden året 2013 (procent, balansmätt, vägda data)

TABELL 4.1							
	MYCKET OROLIG	GANSKA OROLIG	INTE SÄRSKILT OROLIG	INTE ALLS OROLIG	SUMMA	ANTAL SVAR	BALANSMÅTT
Svårare för unga att få arbete	20	46	29	6	100	7 303	-31
Svårare för unga att få bostad	24	44	26	6	100	7 295	-36
Försämrad miljö	23	36	33	8	100	7 250	-18
Ökad främlingsfientlighet	18	25	43	14	100	7 136	14
Mer statlig övervakning	10	21	52	17	100	7 179	39
Ökad invandring	16	20	37	27	100	7 229	29
Ökade klasskillnader	11	26	46	17	100	7 164	26
Krig	12	10	31	48	100	7 274	57
Terroristdåd	12	16	38	34	100	7 262	44

Kommentar: Frågan löd: "Hur orolig är du för att följande saker ska hända i Sverige de närmaste fem åren?" Balansmättet anger andelen som svarat inte särskilt orolig eller inte alls orolig minus andelen som svarat ganska eller mycket orolig.

procent. Oron för ökad främlingsfientlighet tycks inte samvariera med nöjdhet med demokratin i vår studie.

Studien av skolelevers oro inför framtiden avslutas med en jämförelse med resultatet från 2009 års undersökning. Vi vet sedan tidigare att människors orosuppfattningar brukar kunna variera över tid. Ofta är förändringen en följd av olika händelser i tiden (Weibull, Oscarsson, & Bengts-

son, 2013). I **TABELL 4.3** presenteras en jämförelse av skolelevernans framtidsoro mellan 2009 och 2013.

Oron har minskat för två kategorier mellan åren 2009 och 2013. Minskningarna gäller svårigheten för unga att få arbete (-1 procentenhet) respektive ökad invandring (-2 procentenheter). Det är alltså en mindre andel skolelever som är oroad för ökad invandring 2013 än 2009.

Tabell 4.2 Andelen mycket oroliga för ökad främlingsfientlighet och ökad invandring 2013 (procent, vägda data)

TABELL 4.2		
	ORO FÖR...	
	ÖKAD FRÄMLINGSFIENTLIGHET	ÖKAD INVANDRING
Samtliga	18	16
Kön		
pojkar	15	22
flickor	21	10
Årskurs		
9:an på högstadiet	12	14
1:an på gymnasiet	17	18
2:an på gymnasiet	17	16
3:an på gymnasiet	26	17
Boende		
i villa/radhus	17	17
i lägenhet (hyresrätt)	19	14
i lägenhet (bostadsrätt)	21	10
annat boende	15	26
Politiskt intresse		
mycket intresserad	50	22
ganska intresserad	28	16
inte särskilt intresserad	12	13
inte alls intresserad	9	18
Nöjdhet med demokratin		
mycket nöjd	17	7
ganska nöjd	18	12
inte särskilt nöjd	21	30
inte alls nöjd	20	47

Kommentar: Frågan löd: "Hur orolig är du för att följande saker ska hända i Sverige de närmaste fem åren?" Tabellen anger andelen elever för respektive år som svarat att de är ganska eller mycket oroad för respektive situation.

Oron för att det ska bli svårare att få bostad uppvisar den största ökningen (+12 procentenheter). När det gäller oro för ökad främlingsfientlighet noterar vi en ökning motsvarande 9 procentenheter. Denna ökning visar att de tendenser som pekar på att extrem främlingsfientlighet blåst över både Europa och Sverige har uppfattats av de svenska skoleleverna.

FRAMTIDSDRÖMMAR

Svenska elever är inte bara oroliga inför framtiden. De har även förhoppningar och förväntningar. För att förstå den studerade målgruppens syn på framtiden ställde vi en fråga om vikten av att uppnå en rad saker framöver i livet. Frågan ska ses som ett slags mätning av skolelevernas för-

Tabell 4.3 Svenska skolelevers oro inför framtiden år 2009 och 2013 (andel mycket oroliga, procent, vägda data)

TABELL 4.3			
	2009	2013	ÖKNING/MINSKNING
Svårare för unga att få arbete	21	20	-1
Svårare för unga att få bostad ¹	15	27	+12
Försämrad miljö	24	24	±0
Ökad främlingsfientlighet	12	21	+9
Ökade klasskillnader	11	17	+6
Ökad invandring	14	12	-2
Mer statlig övervakning	9	12	+3
Terroristdåd	10	11	+1
Krig	10	12	+2

Kommentar: Frågan löd: "Hur orolig är du för att följande saker ska hända i Sverige de närmaste fem åren?" Tabellen anger andelen elever för respektive år som svarat att de är ganska eller mycket oroade för respektive situation. Svarsbasen utgörs av elever i årskurs 1 och 3 på gymnasiet.

¹ I Intoleransundersökningen 2009 var denna kategori formulerad som svårare för unga att få bostadslån.

Tabell 4.4 Svenska skolelevers syn på sin egen framtid året 2013 (procent, balansmätt, vägda data)

TABELL 4.4							
	HELT OVIKTIGT	GANSKA OVIKTIGT	GANSKA VIKTIGT	MYCKET VIKTIGT	SUMMA	ANTAL SVAR	BALANS-MÅTT
Ha ett jobb (oavsett vilket) där jag trivs	12	40	36	12	100	7 029	-3
Ha familj och barn	2	9	36	53	100	7 201	78
Äga ett hus	2	7	29	62	100	7 175	82
Bli framgångsrik inom ett yrke	36	49	11	4	100	7 168	-70
Tjäna mycket pengar	2	10	42	46	100	7 170	75
Göra resor till andra länder	1	2	17	81	100	7 191	95
Ta högskole- eller universitetsexamen	6	20	31	43	100	7 170	49
Få en hög chefsbefattning	2	11	49	39	100	7 188	75
Bli känd i media	3	12	31	55	100	7 185	71

Kommentar: Frågan löd: "Hur viktigt är det för dig att uppnå följande saker i framtiden?" Balansmättet anger andelen som svarat ganska eller mycket viktigt minus andelen som svarat ganska eller helt oviktigt. Samtliga svarande ingår i svarsbasen.

hoppningar inför sina kommande år. Resultatet presenteras i **TABELL 4.4**.

Det viktigaste för svenska skolelever att uppnå i framtiden är att *göra resor till andra länder*. 81 procent svarade att detta är mycket viktigt. Det kan mycket väl ses som en indikation på att svenska skolelever önskar möta och utbyta erfarenheter med främmande kulturer runt om i världen. Enbart 4 procent svarade att *bli framgångsrik inom ett yrke* är mycket viktigt. Femtiotre procent av skoleleverna angav att *ha familj och barn* är mycket viktigt. Ungefär lika många svarade att det är mycket viktigt att *bli känd i media* (55 procent).

Innan vi avslutar studien av svenska skolelevers framtidsoro och framtidsdrömmar ska vi se vilka möjligheter de unga i Sverige anser sig ha att förverkliga de saker som är viktiga i livet. Det handlar med andra ord om en mätning av huruvida ungdomar upplever en maktlöshet inför sin fram-

tid eller inte. Nedbrytningen i **TABELL 4.5** görs på kön, årskurs samt en fråga om socioekonomi (hushållsekonomin i elevens hem).

En majoritet av skoleleverna vi har studerat svarar att möjligheterna till förverkligande av viktiga saker i livet är rätt så hyggliga eller riktigt stora (totalt 90 procent). Det finns inga betydande skillnader mellan vare sig pojkar och flickor eller mellan de fyra årskurserna. När vi tittar på den subjektivt skattade frågan om hushållsinkomst framträder en skillnad mellan grupperna. Bland de elever som svarar att deras hushåll har gott om pengar, anger 28 procent att möjligheterna till livsförverkligande i framtiden är riktigt stora. Motsvarande andel för elever som lever i ett hushåll som har ont om pengar uppgår till 11 procent.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att svenska skolelever hyser såväl oro som förhopp-

Tabell 4.5 Svenska skolelevers svar på frågan om möjligheterna att förverkliga viktiga saker i livet året 2013 (procent, vägda data)

TABELL 4.5						
	MYCKET SMÅ	GANSKA SMÅ	RÄTT SÅ HYGGLIGA	RIKTIGT STORA	SUMMA	ANTAL SVAR
Samtliga	1	9	66	24	100	7 147
Kön						
pojkar	2	9	65	25	100	3 593
flickor	2	8	67	24	100	3 500
Årskurs						
9:an på högstadiet	2	8	68	22	100	2 448
1:an på gymnasiet	1	6	64	28	100	1 930
2:an på gymnasiet	4	10	66	20	100	1 531
3:an på gymnasiet	1	9	65	25	100	1 420
Hushålllets ekonomi						
gott om pengar	1	6	65	28	100	4 763
varken eller	2	11	67	20	100	1 888
ont om pengar	9	20	61	11	100	354

Kommentar: Frågan löd: "Hur ser du på dina möjligheter att förverkliga de saker som är viktiga för dig?" Frågan om hushålllets ekonomi löd: "Upplever du att det hushåll som du är en del av har gott eller ont om pengar?" Samtliga svarande ingår i svarsbasen.

ningar inför framtiden. Det finns dock faktorer som är av betydelse och som skapar skillnader mellan svarspersonerna. Betydelsen av kön, års-kurs, politiskt intresse och demokratinöjdhet visade sig ge skillnader när oro inför ökad främlingsfientlighet och ökad invandring detaljstuderades. Likaså skiljer sig elevernas framtidsförhoppningar utifrån socioekonomi.

4.2

UTSATTHET FÖR INTOLERANS

Intoleransens mörkaste sida består av hot, våld och trakasserier. Dessa företeelser utgör ett allvarligt brott mot synen på alla människors lika värde. När negativa attityder och fördomar omsätts i aktiva diskriminerande handlingar skadas inte bara individer, utan även viktiga samhällsfunktioner.

Företeelser som mobbning, diskriminering och trakasserier är att betrakta som intolerant beteende. Forskningen brukar behandla dessa begrepp som synonyma med varandra och snarlika i sin betydelse och innebörd (DO, 2012). Diskrimineringslagen (SFS 2008:567) delar upp begreppet diskriminering i fem delar: direkt diskriminering, indirekt diskriminering, trakasserier, sexuella trakasserier och instruktioner att diskriminera. Den juridiska betydelsen av trakasserier i lagens mening är: ”ett uppträdande som kränker någons värdighet och som har samband med någon av diskrimineringsgrunderna kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder” (1 kap 4 § p.3).

När en kränkande handling är att betrakta som ett brott och dessutom sker på basis av att den utsatta personen tillhör en viss grupp så kallas detta för ett hatbrott (Tiby, 1999; Gerstenfeld, 2003). I Sverige har brott som bygger på främlingsfientliga, antisemitiska och homofobiska motiv kartlagts sedan det tidiga 1990-talet.

Det är svårt att finna en fullständigt vedertagen definition av vad hatbrott är (Petrosino, 2003). Däremot är de flesta överens om att det inbegriper brott som riktas ”mot människor på grund av till exempel deras etnicitet, funktionshinder, hemlöshet, kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, religiös tillhörighet, politisk tillhörighet, sexuell läggning eller ålder” (BRÅ, 2012, s. 9).

Flera av de brott och kränkningar som riktas mot människor beroende på att de tillhör en viss grupp anmäls aldrig. Intoleransen som utageras mot olika grupper bidrar till att enskilda individer utestängs från samhället. I förlängningen hindras dessa människor från att ta sina fundamentala mänskliga rättigheter i anspråk. Detta gäller i Sverige såväl som övriga Europa och världen (FRA, 2013).

Intolerans som grund för till exempel hatbrott ska betraktas som ännu mer allvarligt, helt enkelt eftersom ”hatbrotten kännetecknas av att de utgör ett angrepp på de mänskliga rättigheterna och strider mot grundläggande samhällsvärderingar om alla människors lika värde i ett demokratiskt samhälle” (Tiby, 2006, s. 9).

Uppgifter från Brottsförebyggande rådets nationella undersökningar visar att 1,4 procent (106 000 personer) av befolkningen mellan 16–79 år, ha blivit utsatta för främlingsfientliga hatbrott under 2012. Ungefär 0,3 procent av den svenska befolkningen (25 000 personer) utsattes för anti-religiösa hatbrott och cirka 0,2 procent (16 000 personer) utsattes för homofobiska hatbrott (Brå, 2014).

Vi vet att enbart en del av alla hatbrott anmäls till polisen. Av 2013 års polisanmälningar uppskattar Brå att cirka 5 510 inbegriper ett hatbrottsmotiv. Fördelningen av olika hatbrott ser ut som följer:

- 73 procent (4 000 anmälningar) hade främlingsfientliga/rasistiska motiv.
- 11 procent (630 anmälningar) hade homofobiska, bifobiska eller heterofobiska motiv.

- 6 procent (330 anmälningar) hade islamofobiska motiv.
- 6 procent (320 anmälningar) hade kristofobiska och andra antireligiösa motiv.
- 4 procent (190 anmälningar) hade antisemitiska motiv.
- 1 procent (50 anmälningar) hade transfobiska motiv.

Det totala antalet anmälningar under 2013 var näst intill oförändrat jämfört med 2012 då 5 520 anmälningar identifierades som hatbrott. Däremot hade anmälningar på grund av sexuell läggning minskat med 12 procent sedan 2012 och med 41 procent jämfört med 2009.

De hatbrottsanmälningar som ökat mest under 2013 var kategorin kristofobiska och andra antireligiösa motiv. Dessa hatbrott uppvisade en ökning som motsvarade 24 procent sedan 2012.

Intolerant beteende är extra allvarligt när det är barn som utsätts. Av denna anledning definierar Skollagen (SFS 2010:800) en *kränkande behandling* på ett sätt som även inkluderar förolämpande verbala, psykiska och fysiska handlingar som ofta förekommer i sammanhang av mobbning. I lagens mening kan även utfrysning, knuffar och annan likvärdig behandling utgöra grund för vad som kan benämnas som kränkande behandling (DO, 2012).

I Sverige är vissa ungdomar mer utsatta än andra. Studier har till exempel visat att cirka 25 procent av alla muslimska pojkar och flickor har blivit utsatta för kränkande behandling (undersökningen är från 2006 och frågan gällde utsatthet det senaste halvåret) (Bevelander & Otterbeck, 2006). I *Skolundersökningen om brott* (SUB), som genomfördes 2011, fick skolungdomar rapportera sin egenupplevda utsatthet. I denna undersökning angav 4,5 procent av eleverna i årskurs 9 att de blivit utsatta för hatbrott med främlingsfientliga motiv. Motsvarande andel som uppgav att de blivit utsatta för antireligiösa hatbrott uppgick till 2,2 procent (BRÅ, 2013a).

Vi ska närmare studera elevers rapporterade utsatthet av intolerans. Analysen ska både studera utsattheten generellt och specifikt.

SKOLELEVERS UTSATTHET FÖR INTOLERANS

Vi frågade skoleleverna i vår undersökning om deras upplevelser av intolerant beteende och annan utsatthet. Syftet är att uppmärksamma förekomsten av social utsatthet bland svenska skolelever, men även att peka på hur utsatthet yttrar sig olika mellan olika sociala grupper. Forskning har tidigare visat att det existerar tendenser till polarisering när utsatthet studeras (Nilsson & Estrada, 2006). Vi frågade skoleleverna i vår undersökning om det finns någon grupp i samhället som ofta utsätts för våld, hot eller trakasserier. Andelen som svarade nej på frågan uppgick till 20 procent.

Vi vet dock att intoleranta handlingar existerar, detta gäller även i skolan. I **TABELL 4.6** presenteras tre frågor som relaterar till tre grader av utsatthet: att ha råkat ut för att bli retad, att ha blivit hotad och som följd känt sig allvarligt rädd, att ha blivit slagen.

Totalt anger 33 procent av eleverna att de har blivit retade så att de känt sig arga eller ledsna de senaste 12 månaderna. Nio procent har blivit hotade och 11 procent har blivit slagna. Skillnaderna mellan pojkar och flickor är som störst när det gäller att ha blivit retad. 39 procent av flickorna anger att detta har inträffat de senaste 12 månaderna. Motsvarande andel bland pojkarna är 26 procent. Det är även fler flickor som har blivit hotade (10 procent mot 7 procent). Däremot har fler pojkar blivit slagna (14 procent mot 8 procent).

Skillnaderna mellan årskurserna är mindre. Det generella mönstret är dock att elever på högstadiet är mer utsatta för olika former av intolerant beteende. När vi studerar sexuell läggning blottas ett mönster som visar att heterosexuella är mindre utsatta för kränkande behandling än både bisexuella och homosexuella. Totalt anger

Tabell 4.6 Andel elever som blivit utsatta för olika former av intolerant beteende minst en gång de senaste 12 månaderna (procent, vägda data)

TABELL 4.6			
	HAR DU VID NÅGOT TILFÄLLE UNDER DE SENASTE 12 MÅNADERNA ...		
	... RÅKAT UT FÖR ATT NÅGON RETAT DIG SÅ DU KÄNT DIG ARG ELLER LEDSEN?	... BLIVIT HOTAD AV NÅGON SÅ ATT DU KÄNT DIG ALLVARLIGT RÄDD?	... BLIVIT SLAGEN?
Samtliga	33	9	11
Kön			
pojkar	26	7	14
flickor	39	10	8
Årskurs			
9:an på högstadiet	39	8	12
1:an på gymnasiet	29	9	10
2:an på gymnasiet	32	9	11
3:an på gymnasiet	31	7	11
Sexuell läggning			
heterosexuell	32	8	10
bisexuell	57	24	25
homosexuell	35	19	24
Elevens ursprung			
utrikes född	42	11	9
inrikes född, två utrikes födda föräldrar	34	8	8
inrikes född, en inrikes född förälder	33	8	9
inrikes född, två inrikes födda föräldrar	31	8	12

Kommentar: Frågan löd: "Har du vid något tillfälle under de senaste 12 månaderna ...?" Svarsalternativen var: "nej, ingen gång", "ja, en gång", "ja, flera gånger". Tabellen visar de som svarat "ja, en gång" eller "ja, flera gånger". Samtliga svarande ingår i svarsbasen. Det totala antalet svar uppgår till 7 271 för den första frågan och 7 234 för den andra frågan.

25 procent respektive 24 procent av de elever som är bisexuella och homosexuella att de blivit slagna de senaste 12 månaderna. Motsvarande andel bland elever med heterosexuell läggning är 10 procent. Av de elever som är utrikes födda uppgår hela 42 procent att de blivit retade. Bland elever som är inrikes födda, med två inrikes födda föräldrar, uppgår motsvarande andel till 31 procent.

UTSATTHET I OCH UTANFÖR SKOLAN

Utsatthet för intolerans kan ske både inom och utanför skolans väggar. Vi frågade skoleleverna om det förekommer att de blivit retade för sitt ursprung (svenskt eller utländskt) de senaste 12 månaderna. Svarspersonerna ombads svara huruvida detta förekommer i skolan eller på skolgården respektive utanför skolan. Frågan är tänkt att mäta utsatthet för intolerans som bygger på rasis-

tiska föreställningar. Frågan ger även information om utsattheten existerar både inom och utanför skolans väggar.

Det ska sägas att frågor om självupplevd utsatthet är problematiska, inte minst eftersom vi kan räkna med underskattningar vad gäller andelen elever som anger att de blivit utsatta för någon form av intolerans. I **TABELL 4.7** presenteras andelen elever som anger att de blivit retade på grund av sitt ursprung de senaste 12 månaderna.

Totalt anger 6 procent av eleverna att de i skolmiljön har blivit retade på grund av sitt svenska eller utländska ursprung. Andelen som tror eller vet att de blivit retade av samma skäl utan-

för skolan uppgår till 7 procent. Det finns ingen större skillnad mellan pojkars och flickors utsatthet. Den rapporterade intoleransen nedbruten på årskurs 9 respektive årskurs 1–3 på gymnasiet uppvisar små skillnader. Åtta procent av eleverna i årskurs 9 på högstadiet anger att de har blivit retade i skolmiljön på grund av sitt ursprung. Bland svarspersonerna i årskurs 3 på gymnasiet uppgår andelen till 5 procent.

När svaren bryts ned på elevens ursprung är skillnaderna stora. Totalt anger 18 procent av de elever som är utrikes födda att de blivit retade för sitt ursprung både i och utanför skolmiljön. Motsvarande andelar för inrikes födda elever som har

Tabell 4.7 Andel elever som blivit retade på grund av sitt ursprung de senaste 12 månaderna – i skolan respektive utanför skolan (procent, vägda data)

TABELL 4.7				
	BLIVIT RETAD PÅ GRUND AV SITT SVENSKA ELLER UTLÄNDSKA URSPRUNG...			
	... I SKOLAN/PÅ SKOLGÅRDEN		... UTANFÖR SKOLAN	
	NEJ, INGEN GÅNG	JA, MINST EN GÅNG	NEJ, INGEN GÅNG	JA, MINST EN GÅNG
Samtliga	94	6	93	7
Kön				
pojkar	94	6	92	8
flickor	95	6	94	6
Årskurs				
9:an på högstadiet	92	8	92	8
1:an på gymnasiet	94	6	93	7
2:an på gymnasiet	94	6	93	7
3:an på gymnasiet	95	5	93	7
Elevens ursprung				
utrikes född	82	18	82	18
inrikes född, två utrikes födda föräldrar	88	12	82	18
inrikes född, en inrikes född förälder	92	8	91	9
inrikes född, två inrikes födda föräldrar	97	3	97	3

Kommentar: Frågan löd: "Har du någon gång under de senaste 12 månaderna blivit retad som du tror eller vet beror på ditt (svenska eller utländska) ursprung och var i så fall hände detta?" Eleverna fick ta ställning till om det förekommit i skolan/på skolgården respektive utanför skolan. Svarsalternativen var: "nej, ingen gång", "ja, en gång", "ja, flera gånger". Tabellen visar de som svarat "ja, en gång" eller "ja, flera gånger". Samtliga svarande ingår i svarsbasen.

två inrikes födda föräldrar är tre procent. Svaren visar att utsattheten är större utanför skolan. Men problemen får anses vara stora även innanför skolans väggar. Vi genomförde även en analys som visade att utsattheten för intolerans var större i skolor där lärartätheten var låg.

Frågan som analyseras här pekar på att elever utsätts för intolerans. Däremot kan vi inte dra några slutsatser kring vem eller vilka som står bakom trakasserierna. Vi kan heller inte uttala oss om

motiven till kränkningarna. En sak är dock värd att poängtera – enligt Brottsförebyggande rådet minskar exempelvis hatbrotten mot homosexuella. Samtidigt rapporterar dessa skolelever en stor utsatthet för intolerans. Vi kan givetvis inte säga att detta motsäger statistiken från Brottsförebyggande rådet. Men frågan väcks huruvida denna intolerans egentligen inte är större än vad hatbrottsstatistiken visar.

Tabell 4.8 Andel elever som blivit utsatta för hot via sms eller på internet som de förknippar med sitt ursprung, religion eller sexuella läggning (procent, vägda data)

TABELL 4.8			
	HAR DU DRABBATS AV HOTFULLA E-MAIL, SMS, CHATTMEDDELANDEN ELLER INTERNETINLÄGG SOM FÖRKNIPPAS MED DITT ...:		
	... URSPRUNG?	... DIN RELIGION?	... SEXUELLA LÄGGNING?
Samtliga	3	2	2
Kön			
pojkar	3	2	2
flickor	2	2	2
Årskurs			
9:an på högstadiet	3	2	2
1:an på gymnasiet	3	2	2
2:an på gymnasiet	3	3	1
3:an på gymnasiet	3	2	2
Elevers ursprung			
utrikes född	7	–	–
inrikes född med två utrikes födda föräldrar	7	–	–
inrikes född med en inrikes född förälder	2	–	–
inrikes född med två inrikes födda föräldrar	1	–	–
Religiöst troende			
troende kristen	–	2	–
troende muslim	–	10	–
Sexuell läggning			
heterosexuell	–	–	1
bisexuell	–	–	15
homosexuell	–	–	30
annan sexuell läggning	–	–	5

Kommentar: Frågan löd: "Har du drabbats av hotfulla e-mail, sms, chattmeddelanden eller internetinlägg som du förknippar med följande?" Eleverna fick svara på om det skett beroende på ursprung, religion, respektive sexuell läggning. Svartalternativen var: "nej", "ja", "vet inte". Tabellen visar de som svarat "ja". Samtliga svarande ingår i svarsbasen.

DIGITAL UTSATTHET

Problemen som kan kopplas till utsatthet för mobbning, trakasserier och så vidare existerar även på internet via sociala medier eller i form av till exempel e-mail och sms. Vi kan kalla det för digital utsatthet. Vi vet att yngre generationer generellt är mer uppkopplade än äldre generationer (Weibull, Oscarsson, & Bengtsson, 2013). Med en ökad närvaro på internet följer även ökade risker att bli utsatt för kommentarer som är av kränkande karaktär. I **TABELL 4.8** redovisas svaren för att ha blivit utsatt för hotfulla sms och inlägg på internet. Frågan gäller utsatthet på grund av ursprung, religion respektive sexuell läggning.

Varken kön eller årskurs uppvisar några större skillnader när det gäller digital utsatthet. Eftersom rapporteringen om kränkande beteende specifikt kopplas till *ursprung*, *religion* respektive *sexuell läggning* är det rimligt att skillnader snarare återfinns mellan grupper som relaterar till detta. Så är också fallet. Sju procent av eleverna som är födda i ett annat land än Sverige svarar att de blivit utsatta för digitala kränkningar eller hot som de förknippar med sitt ursprung. Av de elever som är religiöst troende muslimer anger 10 procent att de utsatts för kränkningar eller hot som de förknippar med sin religion. För de elever som är troende kristna uppgår andelen till 2 procent. Det existerar med andra ord en skillnad mellan olika religionstillhörigheter när utsatthet för intolerans analyseras.

Störst skillnader återfinns vid en nedbrytning av svar om sexuell läggning. Andelen homosexuella som angett att de drabbats av hotfulla e-mail, sms, chattmeddelanden eller internetinlägg som förknippats med ens sexuella läggning motsvarar 30 procent. För bisexuella är andelen 15 procent.

Slutsatserna från detta avsnitt är att svenska skolelever utsätts för intolerans i olika utsträckning. Resultaten vittnar inte om karaktären av den självupplevda utsattheten. Det är också troligt att nivåerna är underskattade av olika orsaker.

Det står dock klart att reella problem existerar vad gäller hot, våld och trakasserier av skolelever.

4.3 INTOLERANS MOT OLIKA GRUPPER

I detta avsnitt ska svenska skolelevers attityder till olika grupper i samhället redovisas och analyseras. Vi kunde i vår föregående undersökning från 2009 konstatera att intoleransen skiftade i nivå och intensitet mellan olika grupper (Löwander, 2010). Detta förhållande stämmer väl överens med internationell forskning (Strabac & Listhaug, 2008; Strabac, Listhaug, & Jakobsen, 2011). Vi ska därför fokusera på eventuella skillnader mellan grupper, men också hur intoleransnivåerna skiljer sig mellan elever.

Intoleransundersökningen 2013 bestod av ett stort antal attitydrelaterade påståenden som bland annat handlade om invandring, invandrare, judar, muslimer, romer respektive hbt-personer. Resultatredovisningen ska fokusera på samband mellan olika attitydmått och elevernas sociala och kulturella bakgrunder, skolor och skolmiljöer, kunskaper, intressen och personliga värderingar. Med tillgång till såväl registerdata, skoldata som individdata analyseras samband stegvis fram med hjälp av statistiska metoder. Kapitlet avslutas med en analys som sammanfattar de olika variabelernas betydelse för fientliga eller intoleranta attityder.

Vi har valt att skapa fem stycken som relaterar till gruppsspecifik intolerans. De fem grupperna vi har frågat om är: invandrare, muslimer, judar, romer respektive hbt-personer. Frågorna är replikerade från internationella studier. Samma frågor användes även i vår undersökning från 2003.

Indexen är sammansatta av tre till fem påståenden som uttrycker uppfattningar som går att ha om olika grupper i samhället (se **TABELL 4.9**). Ju fler av dessa påståenden som den enskilde eleven

instämt med eller tagit avstånd ifrån, desto mer negativ är hans/hennes inställning till respektive grupp.

För att kontrollera att indexen är teoretiskt dugliga har så kallade alphavärden tagits fram. Dessa värden indikerar konsekvent att indexen mäter samma sak – det vill säga gruppsspecifik intolerans – och därmed går att använda. Respektive index innehåller värden mellan 0–1. Ju högre indexvärdet är, desto mer negativ är svarspersonen till gruppen vi frågar om.

I det teoretiska avsnittet diskuterades även det faktum att intolerans mot en grupp tenderar att samvariera med intolerans mot en annan grupp.

Är detta faktum empiriskt giltigt även i vår undersökning? I **TABELL 4.10** presenteras samvariationen mellan samtliga fem index.

Korrelationsanalysen visar att intolerans samvarierar med intolerans. Detta faktum har som sagt belagts i en rad internationella och nationella studier. Vi återfinner det starkaste sambandet mellan index 1 och 2, det vill säga intolerans till invandrare och intolerans till muslimer. Korrelationskoefficienten motsvarar +.85. I viss mån är detta förståeligt, eftersom många invandrare kommer från muslimska länder. Vi kan även se att inställningen till muslimer samvarierar starkt med inställningen till judar.

Tabell 4.9 Presentation av de frågor som ingår i de fem intoleransindexen

TABELL 4.9					
	INDEX 1	INDEX 2	INDEX 3	INDEX 4	INDEX 5
	INVANDRARE	MUSLIMER	JUDAR	ROMER	HBT-PERSONER
"de flesta [grupp] är säkert hyggligt folk"	x	x	x	x	x
"det skulle vara helt okej att bo granne med en [grupp]"	x	x	x	x	x
"[grupp] går det inte att lita på"	x	x	x	x	x
"det är alldeles för många [grupp] i Sverige"	x	x	x	x	–
"[grupp] i Sverige ska ha rätt att bygga religiösa lokaler"	–	x	x	–	–

Kommentar: Påståendena var formulerade så som tabellen anger med undantaget att hakparentesen var ersatt med respektive av de fem grupperna. Antalet påståenden uppgick totalt till 21 stycken.

Tabell 4.10 Korrelationsanalys mellan de fem intoleransindexen (korrelationskoefficienter)

TABELL 4.10					
	INVANDRARE	MUSLIMER	JUDAR	ROMER	HBT-PERSONER
invandrare	1	–	–	–	–
muslimer	+.85	1	–	–	–
judar	+.75	+.83	1	–	–
romer	+.71	+.74	+.74	1	–
hbt-personer	+.49	+.46	+.61	+.52	1

Kommentar: En positiv korrelation (+) betyder: ju mer intolerant inställning till en grupp, desto mer intolerant bedöms även en annan grupp. Korrelationskoefficienten kan variera mellan -1 (starkt negativt samband) och +1 (starkt positivt samband). Samtliga samband är signifikanta på 95-procentnivån.

Mellan de andra indexen är sambanden svagare, men fortfarande så pass starka att vi kan konstatera att intolerans samvarierar starkt med intolerans.

De svagaste sambanden uppmäts mellan inställningen till hbt-personer och inställningen till respektive av de övriga grupperna. Detta indikerar att homo-, bi- och transfobi befinner sig i en delvis annorlunda attityddimension. Förklaringen kan ligga i att fientlighet mot hbt-personer får näring av bland annat chauvinistiska och patriarkala strukturer snarare än rädslan inför det som är etniskt, religiöst eller kulturellt främmande (se Löwander, 2010). I **FIGUR 4.1** presenteras en grafisk framställning av det svagaste respektive det starkaste sambandet från tabell 4.10. För att få en bild av spridningen för respektive index presenteras även en boxplot (se **FIGUR 4.2**).

Sambanden mellan respektive index är med andra ord starka. Vi kan även konstatera att ställningstagandena till hbt-personer är större än för övriga index. Majoriteten av de svarande har en positiv inställning till gruppen homosexuella, bisexuella och transpersoner. För att illustrera detta förhållande presenteras den kumulativa

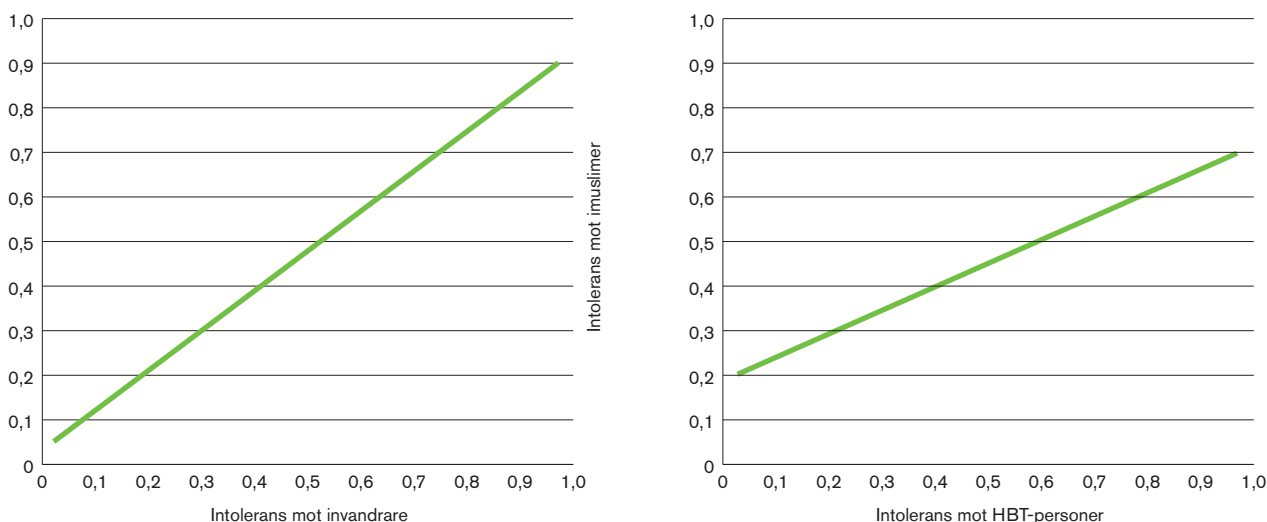
procenten för respektive index (se **FIGUR 4.3**).

För inställningen till invandrare, muslimer, judar och romer uppgår andelen som har svarat mest positivt till mellan 10 och 20 procent. För inställningen till hbt-personer uppgår denna andel i stället till 45 procent.

Slutsatser från andra studier har slagit fast att homo-, bi- och transfobi bottnar i vissa unika förhållanden (till exempel chauvinism och andra patriarkala strukturer). Vår inledande framställning av respektive index visar att det åtminstone är på det viset att nivåerna av negativa attityder till denna grupp är väsentligt lägre.

Nästa steg är att bryta ned analysen i mindre grupper. Som nämndes i den teoretiska diskussionen samvarierar individfaktorer som kön och ålder med intolerans. Kvinnor är exempelvis mindre intoleranta än män och yngre har ofta färre fördomar än äldre. I studier som analyserar intolerans återfinns även stora effekter som kan kopplas till individers utbildningsnivå. Utbildning har till exempel ett negativt samband med intolerans, det vill säga ju mer utbildad, desto mindre intolerant (Bevelander & Otterbeck, 2006; Strabac, Listhaug, & Jakobsen, 2011). Uppfattningar och

Figur 4.1 Grafisk framställning av det svagaste respektive det starkaste sambandet mellan gruppsspecifik intolerans

Kommentar: En positiv korrelation (+) betyder: ju mer intolerant inställning till en grupp, desto mer intolerant bedöms även en annan grupp.

attityder hänger även generellt ihop med individers politiska intresse eller medvetenhet (Zaller, 1992). Därtill är socialisationsfaktorer som religion, boendeort och andra hemförhållanden viktiga (van der Akker, van der Ploeg, & Rozemarijn Scheepers, 2012). Nedbrytningen görs i ett antal olika omgångar sorterade under lika olika rubriker. Vi ska bland annat studera hur gruppsspecifik intolerans samvarierar med kön, ålder, skolkontext, systemlegitimitet och politiskt intresse.

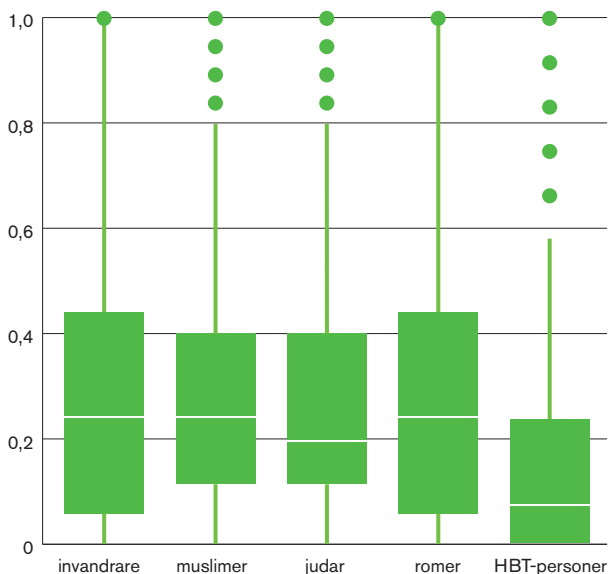
BETYDELSEN AV KÖN, ÅRSKURS OCH GYMNASIEPROGRAM

Den första analysen görs utefter elevernas kön, ålder och gymnasieprogram. Vår studie bekräftar

resultat från tidigare undersökningar.¹⁵ För samtliga fem attitydmått (inställning till invandrare, inställning till muslimer, inställning till judar, inställning till romer och inställning till hbt-personer) uppvisar flickor mer positiva attityder än pojkar. Störst är skillnaderna mellan pojkars och flickors inställning till hbt-personer (se **TABELL 4.11**). Sambandet mellan elevernas årskurs och attityder till utsatta grupper är svagare än för kön, men vi kan ändå konstatera att de som är äldre och går tredje året på gymnasiet är något mer positivt inställda än de lägre årskurserna. Elever på studieförberedande program har mer

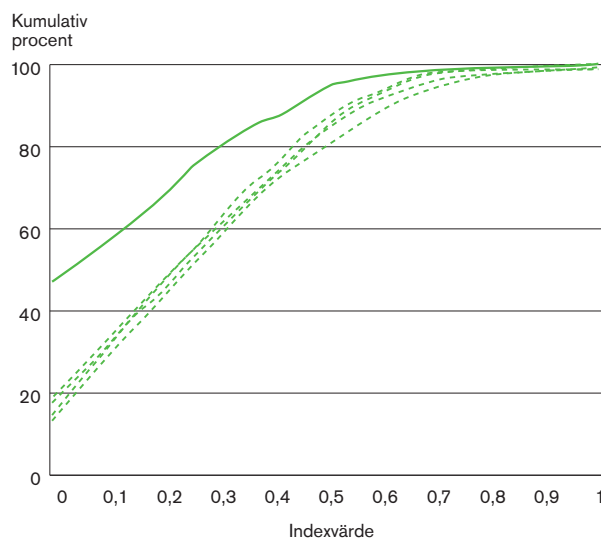
¹⁵ Ring & Morgentau (2004); Bachner & Ring (2005); Otterbeck & Bevelander (2006) och Löwander (2010).

Figur 4.2 Boxplot av de fem indexen (indexvärden 0=positiv; 1=negativ, vägda data)

Kommentar: Boxploten – eller lådagramet – är ett diagram där själva lådan rymmer 50 procent av materialet. Materialet sammanfattas med hjälp av fem värden: medianvärdet, undre och övre kvartilen samt minimum och maximum. Eventuella extremvärden betraktas som utliggare (*outliers*) och markeras med egna symboler, i detta fall som cirklar.

Figur 4.3 Framställning av kumulativ procent för respektive intoleransindex (indexvärden 0=positiv; 1=negativ, kumulativ procent, vägda data)

Kommentar: Respektive index kan anta ett värde mellan 0–1 (0=positiv till gruppen; 1=negativ till gruppen). Kumulativ procent betyder att vi successivt adderar andelar tills vi når 100 procent. Varje punkt för respektive graf i diagrammet är summan av andelarna till vänster. Helstreckad linje i diagrammet=inställning till hbt-personer. Streckade linjer i diagrammet=inställning till invandrare, judar, muslimer respektive romer.

Tabell 4.11 De fem intoleransindexen nedbrutna på kön, ålder och gymnasieprogram (medelvärden, 0=positiv; 1=negativ, vägda data)

TABELL 4.11					
INSTÄLLNING TILL ...	INDEX 1	INDEX 2	INDEX 3	INDEX 4	INDEX 5
	INVANDRARE	MUSLIMER	JUDAR	ROMER	HBT-PERSONER
Samtliga	.28	.30	.27	.29	.17
Kön					
pojkar	.33	.36	.32	.35	.23
flickor	.23	.19	.22	.23	.09
Årskurs					
9:an på högstadiet	.29	.30	.27	.29	.21
1:an på gymnasiet	.29	.32	.28	.30	.21
2:an på gymnasiet	.29	.30	.28	.29	.21
3:an på gymnasiet	.25	.28	.24	.28	.18
Gymnasieprogram*					
studieförberedande program	.18	.19	.17	.21	.09
yrkesprogram/individuellt program	.40	.44	.39	.40	.25

Kommentar: Respektive index kan anta ett medelvärde mellan 0–1. Ju högre värde, desto mer negativ till den specifika gruppen. *Nedbrytningen på utbildningsprogram gäller enbart för de elever som studerar på gymnasiet. *Enbart de elever som studerar på gymnasiet är analyserade.

positiva attityder än elever som studerar på ett yrkes- eller individuellt program. Den största skillnaden med avseende på studieprogram uppmäts för intolerans mot muslimer. Elever på studieförberedande program är mest negativa mot romer.

Svenska skolelever är i vår undersökning mest positiva till hbt-personer. Skillnaden mellan pojkars och flickors attityder gentemot denna grupp är relativt stor. Samtidigt är pojkar mer positiva till hbt-personer än samtliga de övriga fyra grupper vi frågade om. En granskning av respektive fråga som ingår i indexet för attityder gentemot hbt-personer bidrar till att illustrera hur särskilt flickor är positiva till denna grupp. Som exempel är det endast 2 procent av flickorna som inte kan tänka sig att bo granne med en homo-, bi-, eller transperson. Motsvarande andel bland pojkarna uppgår till 10 procent.

BETYDELSE AV FÖRÄLDRARNAS UTBILDNINGSNIVÅ, RELIGION/TROSUPPFATTNING OCH ELEVENS URSPRUNG

Många forskare är eniga om att en individs livssituation är en avgörande faktor när det gäller varför intolerans existerar (van der Akker, van der Ploeg, & Rozemarijn Scheepers, 2012; Crisp & Turner, 2010). Vissa teorier knyter an till vikten av socialisation och fokuserar på hur attityder och värderingar formas just i en människas ungdom, till exempel när denne utbyter erfarenheter med den vuxna generationen eller det övriga samhället. Det är i mötet med så kallade *socialisationsagenter* (de vuxna, skolan, religion, familjen etcetera) som individer introduceras för olika normer och förhållningssätt. I dessa möten kan intolerans uppstå såväl som reduceras. Vi ska utifrån dessa perspek-

Tabell 4.12 De fem intoleransindexen nedbrutna på föräldrarnas utbildningsnivå, religion/trosuppfattning och elevens ursprung (medelvärden, 0=positiv; 1=negativ, vägda data)

TABELL 4.12					
INSTÄLLNING TILL ...	INDEX 1	INDEX 2	INDEX 3	INDEX 4	INDEX 5
	INVANDRARE	MUSLIMER	JUDAR	ROMER	HBT-PERSONER
Samtliga	.28	.30	.27	.29	.17
Föräldrarnas utbildningsnivå					
hög	.22	.24	.20	.25	.13
medel	.28	.29	.27	.28	.16
låg	.33	.35	.32	.32	.20
Religion/trosuppfattning					
troende kristen	.29	.33	.27	.30	.17
troende muslim	.20	.15	.24	.29	.27
ej troende	.28	.30	.26	.28	.14
Elevens ursprung					
utrikes född	.27	.28	.29	.34	.27
inrikes född med två utrikes födda föräldrar	.18	.20	.21	.26	.18
inrikes född med en inrikes född förälder	.27	.29	.25	.27	.16
inrikes född med två inrikes födda föräldrar	.30	.32	.27	.23	.20

Kommentar: Respektive index kan anta ett medelvärde mellan 0–1. Ju högre värde, desto mer negativ till den specifika gruppen. Variabeln som gäller föräldrarnas utbildningsnivå är skapad utifrån om föräldrarna har examen från högskola eller universitet. Frågan om religion och trosuppfattning gav fler svar än de som presenteras här. På grund av låga antal presenteras inte övriga svar.

tiv bryta ned de fem intoleransindexen på föräldrarnas utbildningsnivå, religion/trosuppfattning och elevens ursprung. Tanken är att dessa faktorer på ett eller annat sätt bidrar till att socialisera in skolungdomar i de värdesystem som kan vara grunden för både tolerans och intolerans.

Resultaten i denna undersökning bekräftar tidigare iakttagelser (se **TABELL 4.12**).¹⁶ Elever med svensk bakgrund uppvisar mer negativa inställningar till invandring och invandrare samt muslimer jämfört med elever med utländsk bakgrund.¹⁷ Enligt vår operationalisering instämmer

till exempel 79 procent av eleverna som är födda i Sverige och där båda föräldrarna är födda i Sverige med att det skulle vara helt okej att bo granne med en invandrare. Motsvarande andel av eleverna som är födda utanför Sverige uppgår till 88 procent. Ett delvis omvänt förhållande råder för attityderna gentemot judar, romer respektive hbt-personer. Elever med svensk bakgrund uttrycker i högre grad en positiv inställning till såväl hbt-personer som romer jämfört med elever med utländsk bakgrund. När det gäller intolerans mot judar är mönstret inte lika tydligt. Totalt svarar 85 procent av eleverna med svensk bakgrund att det skulle vara helt okej att bo granne med en judisk person. Bland eleverna med utländsk bakgrund är andelen lägre, 77 procent. Samtidigt är elever med svensk bakgrund mindre positiva till att låta ju-

¹⁶ Se Ring & Morgentau (2004); Bachner & Ring (2005) och Otterbeck & Bevelander (2006).

¹⁷ Till kategorin svensk bakgrund räknas elever som själva är födda i Sverige och har högst en förälder född utomlands. Till utländsk bakgrund räknas elever som är födda utomlands och vars båda föräldrar är födda utomlands samt de som är födda i Sverige men vars båda föräldrar är födda utomlands.

dar bygga synagogor. Intoleransen gentemot den judiska gruppen är på så sätt mer svåranalyserad utifrån faktorer som rör elevens ursprung i fråga om nationalitet. Bland elever med utländsk bakgrund är omkring en tredjedel negativa till såväl judar som homosexuella. Skillnaderna är inte lika tydliga när det gäller inställning till romer.

En närmare analys visar att när elevernas ålder och studieprogram tillförs jämförelsen framgår det att pojkar med svensk bakgrund på de yrkesinriktade gymnasieprogrammen i årskurs 9 på högstadiet är den grupp som visar den mest negativa inställningen till invandrare och muslimer. Bland elever med utländsk bakgrund finns en högre andel med negativ inställning till judar och homosexuella bland pojkar i årskurs 9 på förberedande program.

Närmare två tredjedelar av gymnasieeleverna uppgav tillhörighet till någon religion, tro eller församling och en dryg tredjedel svarade att de inte hade någon religiös tillhörighet. Intressant nog överensstämde svarsfördelningen mycket väl med den som framgick av både 2003 och 2009 års undersökning. Resultaten från denna undersökning bekräftar tidigare iakttagelser av sambanden mellan religionstillhörighet och inställning till utsatta grupper.

När det gäller inställning till homosexuella visar jämförelsen att de som är troende kristna har mer positiva attityder än de elever som är troende muslimer. När det gäller sambanden mellan inställning till muslimer och religionstillhörighet förhåller sig elever som tillhör olika kristna grupper och elever som saknar religionstillhörighet på liknande sätt.

Familjens socioekonomiska status bestäms i hög grad av föräldrarnas utbildningsnivå. Vi vet även att den vuxna generationen är en viktig socialisationsagent för unga människor. Det betyder att mötet med ens förälder eller vårdnadshavare påverkar den unga individens attityder. En jämförelse mellan föräldrarnas utbildningsnivå och

elevernas inställning till utsatta grupper visar entydigt att ju högre utbildning föräldrarna har desto mer positiva är elevernas attityder till utsatta grupper. Detta gäller särskilt för inställningen till judar, muslimer och invandrare. Bland de elever som har högutbildade föräldrar är inställningen mer negativ mot romer än mot de övriga grupperna vi frågade om.

SKOLKONTEXTENS BETYDELSE

Skolan är en viktig socialisationsagent för unga människor. Det är i klassrummet som den enskilde kommer i kontakt med demokratiska normer. Den svenska skollagen är tydlig med att elever inte bara ska få en utbildning präglad av kunskap, utan även en utbildning om demokratiska värden. Dessutom fungerar skolan som en arena för möten och sociala utbyten mellan elever. Den teoretiska genomgången lyfte fram vikten av utbildning när det gäller att förklara förekomsten av negativa attityder (se kapitel 2.2). Vi ska inte fokusera på själva utbildningsdelen här, utan snarare lyfta fram andra saker som kan kopplas till skolkontexten.

När vi talar om skolkontext så inkluderar det många saker. Vi kan till exempel syfta på kvantifierbara aspekter såsom andelen utbildade pedagoger per skolenhet. Därutöver kan vi tala om kvalitativa faktorer som har att göra med trivsel, ordning i klassrummet och så vidare.

Vår analys visar att intoleransen mot olika grupper är som störst i förhållanden där andelen pedagoger är liten, där skoltrivseln är dålig och där lugnet i klassrummet är frånvarande (se **TABELL 4.13**). Det finns därmed ett problem att beakta – de förhållanden som präglas av intolerans utgörs av de områden som lider av både strukturella och kontextuella problem. Vi kan inte säga att ovanstående faktorer är orsakerna bakom intoleransen. Slutsatsen är däremot att utmaningen att minska intoleransen eventuellt är

Tabell 4.13 De fem intoleransindexen nedbrutna på andel utbildade pedagoger, trivsel i skolan och lugn i klassrummet (medelvärden, 0=positiv; 1=negativ, vägda data)

TABELL 4.13					
INSTÄLLNING TILL ...	INDEX 1	INDEX 2	INDEX 3	INDEX 4	INDEX 5
	INVANDRARE	MUSLIMER	JUDAR	ROMER	HBT-PERSONER
Samtliga	.28	.30	.27	.29	.17
Andel utbildade pedagoger					
liten	.32	.34	.31	.33	.20
medel	.26	.28	.25	.27	.16
hög	.25	.26	.23	.26	.12
Trivsel i skolan					
trivs mycket dåligt	.32	.35	.33	.34	.22
trivs ganska dåligt	.32	.35	.30	.33	.19
trivs ganska bra	.29	.31	.28	.30	.18
trivs mycket bra	.27	.29	.26	.27	.16
Lugnt i klassrummet					
nej, aldrig	.40	.41	.34	.41	.24
ja, ibland	.31	.33	.30	.31	.18
ja, för det mesta	.25	.26	.24	.26	.14
ja, alltid	.27	.30	.26	.30	.17

Kommentar: Respektive index kan anta ett medelvärde mellan 0–1. Ju högre värde, desto mer negativ till den specifika gruppen.

större för skolor som präglas av förhållanden som låg andel utbildade pedagoger eller låg skoltrivsel.

POLITISKT INTRESSE OCH NÖJDHET MED DEMOKRATIN

Vi förflyttar oss från skolkontexten till betydelsen av att vara politiskt intresserad och nöjd med demokratin. Vi vet generellt att verklighetsuppfattningar och attityder hänger ihop med individers politiska intresse eller medvetenhet (Zaller, 1992). När det gäller nöjdhet med demokratin visar andra studier att låga nöjdhetsnivåer är sammankopplade med låga toleransnivåer (Amnå, Ekman, & Almgren, 2007; Ekengren, 2003). En

person som är missnöjd med samhällssystemet är med andra ord ofta mer fientligt inställd till olika grupper i samhället. På frågan om nöjdhet med den svenska demokratin svarar ungefär var femte skolelev (22 procent) att de inte alls är nöjda eller inte särskilt nöjda med demokratin. Andelen pojkar som är missnöjda med demokratin uppgår till 28 procent. Motsvarande andel bland flickor är 16 procent.

Ungefär tre av tio elever (34 procent) är ganska eller mycket intresserade av politik. Det är en större andel pojkar (35 procent) än andel flickor (32 procent) som är ganska eller mycket intresserade av politik.

Nedbrytningen visar att de som inte alls är in-

tresserade av politik är mer negativt inställda till respektive grupp jämfört med de som är intresserade av politik. Dock skiljer sig nivåerna åt en aning. Som exempel är faktorn av politiskt intresse av större betydelse för inställning till judar än vad den är för inställningen till romer respektive hbt-personer (se **TABELL 4.14**).

Vi kan även notera att nedbrytningen på nöjdhet med demokratin visar på stora skillnader. Totalt sett uppvisar de som är mycket nöjda med demokratin mindre negativa attityder än de som är mycket intresserade av politik. Utöver det ser vi att gruppen som inte alls är nöjda med demokratin uttrycker de mest negativa attityderna till respektive grupp jämfört med alla andra nedbrytningar vi har gjort så här långt. Ett konstaterande är därför att intolerans är nära sammankopplat med ett generellt systemmissnöje.

SAMMANFATTNING

Vad kan vi dra för slutsatser från våra analyser om svenska skolelevers attityder till olika utsatta grupper? För det första kan vi konstatera att skillnader existerar på två olika nivåer. För det första skiftar intoleransen mellan grupperna i nivå och intensitet. Svenska skolelever är exempelvis mer positiva till gruppen hbt-personer än de övriga fyra grupperna. Därutöver bidrar de olika oberoende faktorerna till att förklara intoleransen på olika vis. Kön och årskurs samvarierar starkast med inställningen till hbt-personer. Betydelsen av kön är även stark för inställningen till romer. Däremot har årskurs ingen betydelse när det gäller attityder till den romska gruppen. Betydelsen av årskurs och ålder visar sig istället samvariera som starkast med inställningen till judar (se **TABELL 4.15**).

Tabell 4.14 De fem intoleransindexen nedbrutna på politiskt intresse och nöjdhet med demokratin (medelvärden, 0=positiv; 1=negativ, vägda data)

TABELL 4.14					
INSTÄLLNING TILL ...	INDEX 1	INDEX 2	INDEX 3	INDEX 4	INDEX 5
	INVANDRARE	MUSLIMER	JUDAR	ROMER	HBT-PERSONER
Samtliga	.28	.30	.27	.29	.17
Politiskt intresse					
mycket intresserad	.23	.25	.20	.27	.13
ganska intresserad	.24	.24	.22	.25	.14
inte särskilt intresserad	.27	.30	.27	.28	.19
inte alls intresserad	.35	.38	.35	.34	.21
Nöjd med demokratin					
mycket nöjd	.21	.21	.19	.22	.12
ganska nöjd	.26	.27	.25	.26	.15
inte särskilt nöjd	.36	.40	.35	.37	.21
inte alls nöjd	.49	.54	.45	.50	.32

Kommentar: Respektive index kan anta ett medelvärde mellan 0–1. Ju högre värde, desto mer negativ till den specifika gruppen.

Elevers utbildningsprogram är den enskilt viktigaste faktorn. Starkast samvarierar utbildningsprogram med inställningen till muslimer respektive judar. Svagast samvariation med utbildningsprogram uppmäts för inställningen till hbt-personer.

Föräldrarnas utbildningsnivå samvarierar med intolerans mot judar. Detta samband är svagast för intolerans mot romer. Årskurs samvarierar svagare med samtliga fem index. När det gäller inställningen till romer är betydelsen av årskurs nästan obefintlig. Det starkaste sambandet mellan årskurs och något av de fem indexen uppmäts för inställningen till romer.

När vi studerar elevernas religion och trosuppfattning är sambandet som starkast när det gäller attityder mot muslimer och hbt-personer. Betydelsen av religion är mindre för attityder till judar respektive romer. Elevers ursprung samvarierar starkast med inställningen till muslimer respektive hbt-personer. Andelen utbildade pedagoger

samvarierar måttligt med samtliga fem index. Sambanden är dock som starkast för inställningen till muslimer respektive judar. Politiskt intresse samvarierar starkare med inställningen till invandrare, muslimer och judar än vad det gör med inställningen till romer respektive hbt-personer. Även nöjdhet med demokratin visar på svagare samband för inställningen till hbt-personer. Denna faktor är dock av stor betydelse för de övriga fyra indexen.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera följande: 1) nivåerna av intolerans skiljer sig åt beroende på vilken grupp vi ställer frågor om och 2) de olika bakgrundsfaktorerna samvarierar i olika utsträckning med de olika indexen. För att bryta de förhållanden som handlar om negativa attityder till olika grupper så måste vi ta hjälp av olika faktorerers förklaringskraft. Slutsatsen är att olika insatser, där syftet är att bryta intoleranta attityder och uttryck, kan behöva skräddarsys utifrån vilken intoleransform som ska brytas.

Tabell 4.15 Samband mellan intoleransindexen och åtta bakgrundsvariabler (eta, vägda data)

TABELL 4.15					
INSTÄLLNING TILL ...	INDEX 1	INDEX 2	INDEX 3	INDEX 4	INDEX 5
	INVANDRARE	MUSLIMER	JUDAR	ROMER	HBT-PERSONER
Kön	.18	.18	.18	.22	.30
Årskurs	.07	.05	.07	.01	.09
Gymnasieprogram*	.35	.40	.39	.28	.27
Föräldrarnas utbildningsnivå	.17	.18	.22	.14	.15
Religion/trosuppfattning	.09	.22	.04	.06	.23
Elevers ursprung	.15	.17	.09	.09	.23
Andel utbildade pedagoger	.07	.08	.09	.07	.10
Politiskt intresse	.16	.17	.21	.12	.10
Nöjd med demokratin	.22	.23	.23	.22	.15

Kommentar: Eta är ett mått som även kallas för korrelationskvot. Måttet är lämpligt för att beskriva relationen mellan två variabler med icke-linjära regressionslinjer, det vill säga när den oberoende variabeln är nominalskalerad och den beroende variabeln är kvot/intervallskalerad. Ju högre eta-värdet är, desto starkare är sambandet. *Enbart de elever som studerar på gymnasiet är analyserade.

4.4

FLER PERSPEKTIV PÅ INTOLERANS

Vi kan i medierna ta del av olika attacker på det fria samhället. Nazister manifesterar öppet sina åsikter och angriper fredliga demonstrationer. Men anser svenska skolungdomar att det finns problem med rasism och nazism i samhället? Detta är en aktuell fråga som vi ska studera i nedanstående avsnitt. Vi ska dock inleda analysen med ett frågebatteri som handlar om de mänskliga rättigheterna.

INSTÄLLNINGEN TILL DE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNA

För att mäta opinionen på temat människors rättigheter och lika värde valde vi att operationalisera FN:s deklaration om de mänskliga rättig-

heterna.¹⁸ Vi lät skoleleverna uttrycka sin uppfattning om fem av de totalt 30 rättigheterna och till universalparagrafen om alla människors lika värde. Därefter inkluderades en fråga om rätten att uttrycka sina åsikter. Eftersom frågorna ställdes i 2009 års undersökning kan vi jämföra svaren i tiden (se **TABELL 4.16**). En majoritet av eleverna gav ett starkt stöd för samtliga av de utvalda rättigheterna. I jämförelse med 2009 års undersökning går utvecklingen dessutom åt rätt håll, det vill säga att det är en större andel 2013 som ger stöd för respektive rättighet.

Rättigheten att bo i vilket land man vill fick lägre stöd än övriga rättigheter. Samtidigt uppgick andelen som instämde med frågan till hela 65 procent. Det stora stödet för allas rätt till fri

¹⁸ FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, som antogs 1948, innehåller sammanlagt 30 artiklar. Förutom den första paragrafen som lyder "Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter" är de övriga deklarerade rättigheterna inte lika välkända. I deklarationen ingår bland annat rätten för alla människor att gifta sig med vem de vill, rätten till fri skolutbildning, rätten att välja religion, rätten till arbete och rätten att bosätta sig var de vill.

Tabell 4.16 Andelen elever i årskurs 1 respektive 3 på gymnasiet som helt håller med om påståenden kring de mänskliga rättigheterna 2009 och 2013 (procent, vägda data)

TABELL 4.16												
	TYCKER DU ATT ALLA MÄNNISKOR I VÄRLDEN ...											
	... SKA HA RÄTT ATT GIFTA SIG MED VEM DE VILL?		... SKA HA RÄTT TILL FRI SKOL- UTBILDNING?		... SKA HA RÄTT ATT HA VILKEN RELIGION DE VILL?		... SKA HA RÄTT TILL ARBETE?		... SKA HA RÄTT ATT BO I VILKET LAND DE VILL?		... SKA HA RÄTT ATT UTTRYCKA VILKA ÅSIKTER DE VILL?	
	2009	2013	2009	2013	2009	2013	2009	2013	2009	2013	2009	2013
Samtliga	80	83	89	92	78	86	81	85	60	65	–	65
Kön												
pojkar	84	87	91	93	81	89	83	87	63	68	–	65
flickor	76	81	88	90	76	84	80	84	58	61	–	66
Årskurs												
1:an på gymnasiet	78	82	89	92	77	84	80	83	59	64	–	64
3:an på gymnasiet	82	85	90	92	80	88	82	87	61	65	–	67

Kommentar: Frågan löd: "Tycker du att alla människor i världen...". Svarsalternativen var fem till antalet: "nej", "tveksamt", "ja, till viss del", "ja, absolut" och "vet inte". Tabellen visar de som svarat "ja, absolut". I 2009 års undersökning var urvalet av svarspersoner begränsat till årskurs 1 respektive 3 på gymnasiet. Av denna anledning begränsas analysen till samma urval även för data från 2013 års undersökning. När analyser har gjorts på hela 2013 års urval syns inga större förändringar i svarsmönstret.

skolutbildning (92 procent i vår undersökning) bekräftar resultatet i en internationell undersökning från år 2000.¹⁹

Korrelationerna mellan svaren på frågorna om mänskliga rättigheter var mycket höga. De kan sägas utgöra en och samma åsiktsdimension enligt en genomförd faktoranalys, och uttrycks i ett index för mänskliga rättigheter. Andelen elever som fullt ut ger stöd åt de mänskliga rättigheterna är stort. Totalt instämde 42 procent av eleverna i samtliga rättigheter som nämndes i frågan. Det är en exakt lika stor andel som instämde i samtliga frågor i 2009 års undersökning. I likhet med vår tidigare studie är det ett antal faktorer som överväger bland elever som utan förbehåll instämmer i varje exempel på mänskliga rättigheter. De som i störst utsträckning instämmer är flickor, elever i

¹⁹ I IEA Civic Education Study (2000) som riktar sig till 18-åriga gymnasieelever, svarade 93 procent att invandrades barn bör ha samma möjlighet till utbildning som andra barn i Sverige.

årskurs 3 och elever på studieförberedande program samt elever med utländsk bakgrund.

ATTITYDER TILL RASISM, NYNAZISM, JÄMLIKHET OCH LIKA MÖJLIGHETER FÖR MÄNNISKOR

I anslutning till frågorna om mänskliga rättigheter har två frågor formulerats för att undersöka i vilken utsträckning eleverna anser att det svenska samhället är jämlikt och ger alla samma möjligheter. Två frågor har ställts om huruvida rasism och nynazism uppfattas som problem i dagens samhälle. Vi använder svaren här som indikatorer på samhällsintresse med hänvisning till exempelvis den medieuppmärksamhet som frågor av denna karaktär har. Eleverna har fått välja bland svarsalternativ som gick från "nej, absolut inte" till "ja, absolut" (se **TABELL 4.17**).

Totalt upplever var fjärde skolelev i vår undersökning att nazism är ett problem. Detta är en

Tabell 4.17 Andelen elever i årskurs 1 respektive 3 på gymnasiet som helt håller med om påståenden kring hur samhället ser ut och fungerar 2009 och 2013 (procent, vägda data)

TABELL 4.17								
	TYCKER DU ...							
	... ATT NYNAZISM ÄR ETT PROBLEM I SVERIGE IDAG?		... ATT RASISM ÄR ETT PROBLEM I SVERIGE IDAG?		... ATT ALLA MÄNNISKOR SKA BEHANDLAS JÄMLIKT?		... ATT ALLA MÄNNISKOR HAR SAMMA MÖJLIGHETER?	
	2009	2013	2009	2013	2009	2013	2009	2013
Samtliga	27	25	31	32	7	7	9	8
Kön								
pojkar	26	24	30	32	8	7	10	8
flickor	29	25	32	33	6	5	7	6
Årskurs								
1:an på gymnasiet	25	26	32	30	8	9	11	10
3:an på gymnasiet	29	24	30	34	6	4	7	5

Kommentar: Frågan löd: "Nu kommer några frågor om hur det är i Sverige. Tycker du att alla människor...". Svarsalternativen var fem till antalet: "nej", "tveksamt", "ja, till viss del", "ja, absolut" och "vet inte". Tabellen visar de som svarat "ja, absolut". I 2009 års undersökning var urvalet av svars personer begränsat till årskurs 1 respektive 3 på gymnasiet. Av denna anledning begränsas analysen till samma urval även för data från 2013 års undersökning. När analyser har gjorts på hela 2013 års urval syns inga större förändringar i svarsmönstret.

mindre andel jämfört med 2009 (27 procent). Andelen som anser att rasism är ett problem är större, totalt instämmer 32 procent med att problemet existerar. Skillnaderna mellan pojkar och flickor är liten. Det visar sig dock att flickor anser att både nazism och rasism är ett problem i större utsträckning än pojkar. I 2009 års undersökning var det en större andel av eleverna i årskurs tre på gymnasiet som ansåg att nynazism är ett problem i Sverige. I 2013 års undersökning är förhållandet det omvända. Andelen elever som instämmer med detta påstående är större bland elever som läser första året jämfört med det tredje året på gymnasiet.

När det gäller påståendena att alla människor behandlas jämlikt respektive har samma möjligheter är andelarna som instämmer liten. En intressant skillnad existerar dock med avseende på årskurs. Elever i årskurs 1 på gymnasiet instämmer med dessa båda påståenden i större utsträckning än elever i årskurs 3 på gymnasiet.

Korrelationerna mellan svaren på de fyra frågorna grupperar sig i två par av inbördes starka samband. Sambandet mellan uppfattningen att rasism är ett problem i Sverige i dag och uppfattningen att nynazism är ett problem är +.63

(se **TABELL 4.18**). Sambandet mellan åsikten att alla har samma möjligheter och åsikten att alla behandlas jämlikt i Sverige i dag är +.74. Uppfattningen att rasism är ett problem uppvisar ett medelsvagt negativt samband (-.21) med åsikten att alla behandlas lika i Sverige och ett likaså medelsvagt negativt samband (-.21) med uppfattningen att alla har samma möjligheter i Sverige. Både rasism och nazism är utpräglade "ojämlikhetsideologier" och den som anser att Sverige är ett högradigt jämställt samhälle kan knappast tillåta sig att samtidigt hysa uppfattningen att dessa ideologier utgör aktuella samhällsproblem. Det ska påpekas att sambandet mellan att se nynazism respektive rasism som ett samhällsproblem var avsevärt mycket starkare i 2009 års undersökning (korrelationskoefficient=+.74). En jämförelse mellan elevernas bakgrundskännetecknen visar att de som är överrepresenterade bland elever som anser att nynazism och rasism är ett problem i Sverige i dag är flickor, elever i årskurs 3 och elever på studieförberedande program. Även elever med utländsk bakgrund är något överrepresenterade inom denna kategori. De som är överrepresenterade bland elever som anser att alla

Tabell 4.18 Korrelationsanalys mellan de fem intoleransindexen (korrelationskoefficienter)

TABELL 4.18				
	TYCKER DU ...			
	... ATT NYNAZISM ÄR ETT PROBLEM I SVERIGE IDAG?	... ATT RASISM ÄR ETT PROBLEM I SVERIGE IDAG?	... ATT ALLA MÄNNISKOR SKA BEHANDLAS JÄMLIKT?	... ATT ALLA MÄNNISKOR HAR SAMMA MÖJLIGHETER?
... att nynazism är ett problem i Sverige idag?	1.00	–	–	–
... att rasism är ett problem i Sverige idag?	+.63	1.00	–	–
... behandlas jämlikt?	-.13	-.21	1.00	–
... har samma möjligheter?	-.14	-.21	+.74	1.00

Kommentar: Frågan löd: "Nu kommer några frågor om hur det är i Sverige. Tycker du att alla människor...". Svarsalternativen var fem till antalet: "nej", "tveksamt", "ja, till viss del", "ja, absolut" och "vet inte". Svarsalternativet "vet inte" har kodats som bortfall. En positiv korrelation (+) betyder att ju mer eleverna instämmer med ett påstående, desto mer instämmer de även med ett annat påstående. Korrelationskoefficienten kan variera mellan -1 (starkt negativt samband) och +1 (starkt positivt samband). Samtliga samband är signifikanta på 95-procentnivån.

behandlas lika och att alla har samma möjligheter i Sverige är pojkar och elever med utländsk bakgrund. Skillnaderna mellan elever i olika årskurser och på olika studieprogram är marginella.

4.5 TILLIT OCH FÖRTROENDE

Vår ambition är inte enbart att analysera tolerans och intolerans i dess mest explicita form. Vi är även intresserade av faktorer som är nära besläktade med hur vi generellt förhåller oss till andra

människor. Vi har därför valt att studera i vilken utsträckning svenska skolelever litar på andra människor. Nivåerna av tillit i Sverige har visat sig vara väldigt stabila över tid. Vidare uppvisar Sverige högre nivåer av tillit relativt andra länder i både Europa och övriga världen (Rothstein & Oskarson, 2012).

Hur kan vi garantera höga nivåer av tillit i samhället? Ett sätt är att bygga välfungerande samhällsinstitutioner. Forskning visar till exempel att förekomsten av goda institutioner är positivt för både tilliten mellan människor och förtroendet för olika institutioner (Dinesen, 2010). För unga människor gäller detta inte minst hur skolan

Tabell 4.19 Svenska skolelevers tillit till andra människor (procent, medelvärden, vägda data)

TABELL 4.19				
	LÅGLITARE (0–3) (N=1 165)	MEDELLITARE (4–6) (N=2 733)	HÖGLITARE (7–10) (N=3 222)	MEDELVÄRDE
Samtliga	16	39	46	5,9
Kön				
pojkar	14	35	51	6,1
flickor	17	42	40	5,7
Gymnasieprogram*				
studieförberedande	14	36	50	6,1
yrkesprogram/individuellt program	19	41	40	5,5
Trivsel i bostadsområde				
trivs bra	14	38	48	6,3
trivs dåligt	34	37	29	4,9
Trivsel i skolan				
trivs bra	14	38	47	6,2
trivs dåligt	38	43	19	4,6
Lita på invandrare				
ja	13	37	50	6,4
nej	22	35	43	5,5

Kommentar: Frågan löd: "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på andra människor?" Svarspersonerna ombads svara på en skala mellan 0–10, där 0=det går inte att lita på andra människor och där 10=det går att lita på andra människor. De som svarade 0–3 har kodats som "låglitare"; de som svarade 4–6 har kodats som "medellitare"; de som svarade 7–10 har kodats som "höglitare". Bakgrundsfaktorerna "trivsel i bostadsområde" och "trivsel i klassrummet" består vardera av fyra svarsalternativ, där de två positiva har slagits samman till en kategori (trivs bra) och de två negativa har slagits samman till en kategori. Frågan om att lita på invandrare består av fem svarsalternativ med ett neutralt mittenalternativ. En sammanslagning har gjorts av svaren som anger att invandrare går att lita på respektive inte går att lita på. Det neutrala mittenalternativet återfinns inte i tabellen. *Enbart de elever som studerar på gymnasiet är analyserade.

uppfattas och fungerar (Dinesen, 2011). Skolan är viktigt eftersom den utgör en arena för socialisation som tränar elever i frågor som rör demokrati och vikten av mångfald (Amnå, Ekman, & Almgren, 2007). Den svenska skolan har på så sätt en möjlighet att förmedla både kunskap och värden. Till saken hör också att skolan är en plats där ungdomar interagerar på lika villkor.

Det är i klassrummet och på raster som ungdomar lär känna personer som är olika dem själva. Det kan till exempel handla om möten mellan elever som kommer från olika kulturer eller med olika religionstillhörighet. Skolan är på så sätt en plats som skapar och utvecklar olika sociala nätverk och som därigenom kan bidra stärkande till det sociala kapitalet.²⁰

Studier av i vilken utsträckning människor litar på varandra har kommit att flätas samman till ett allt större forskningsfält. Det finns studier där perspektivet om mellanmännisklig tillit har ställts i relation till toleransen i samhället. Det finns exempelvis belägg för att tilliten i samhället samvarierar positivt med graden av etnisk mångfald (Stolle & Harell, 2013). Andra studier har på ett generellt plan kunnat visa att sociala nätverk och mellanmännisklig tillit främjar toleransen i samhället (Putnam, 2000; Côte & Erickson, 2009). Givet resultaten från dessa undersökningar, är tilliten mellan människor att betrakta som en viktig faktor också när tolerans studeras.

Vi ställde frågan till svenska skolelever i vilken utsträckning de anser sig lita på andra människor. I **TABELL 4.19** presenteras svaren nedbrutna på en rad faktorer rörande elevernas livssituation.

Det samlade medelvärde för samtliga svarande uppgår till 5,9. Detta är aningen högre än en motsvarande analys av ungdomar i åldern 16–19 år som presenterats av forskarduon Bo Rothstein

och Maria Oskarson (2012). Nedbrytningen visar även att pojkar litar på andra människor i större utsträckning än flickor. Därutöver litar elever på studieförberedande gymnasieprogram på andra människor i större utsträckning än elever på yrkesförberedande program. Enligt vår operationalisering är 50 procent av eleverna som studerar på ett teoretiskt gymnasieprogram att betrakta som höglitare. Motsvarande andel bland eleverna på yrkesförberedande program uppgår till 40 procent.

Det återfinns skillnader utifrån faktorerna bostads- respektive skoltrivsel. Som exempel är 47 procent av eleverna som trivs bra i skolan även höglitare på människor i allmänhet. Av de elever som inte trivs i skolan uppgår andelen höglitare till 19 procent.

Vi kan notera att elever som litar på invandrare även litar på människor i allmänhet. Hela 50 procent av denna grupp är att betrakta som höglitare. Bland elever som inte litar på invandrare är en mindre andel höglitare (43 procent).

För att studera om intolerans samvarierar med tillit genomförde vi även ett antal korrelationsanalyser mellan skolelevernas tillit och de fem intoleransindexen. Sambanden gick i rätt riktning, det vill säga att ju mer eleverna litar på människor i allmänhet, desto mer litar de även på de olika grupperna vi frågade om. Det ska dock sägas att styrkan i sambanden var svaga. En hög generell tillit betyder därmed inte att attityden till utsatta grupper är påfallande positiv, även om en viss samvariation existerar.

FÖRTROENDE FÖR INSTITUTIONER OCH YRKESGRUPPER

Tillit mellan människor är inte allt. En annan viktig faktor för samhällets välmående är förtroende. Det bygger på synen att utan förtroende mellan människor uppstår inga gemenskaper eller sociala utbyten (Putnam, 1993; Luhmann, 1989; Rothstein, 2003; Holmberg & Weibull, 2013). Förtro-

²⁰ Socialt kapital kan beskrivas som värdet av sociala nätverk och sättet som dessa nätverk påverkar normerna för en människas handlande (Putnam, 2007). Ett annat sätt är att definiera fenomenet som antalet av människors sociala "kontakter multiplicerat med graden av förtroende i dessa kontakter" (Rothstein, 2003).

ende kan ses som det fenomen som hindrar det civiliserade samhället från att bryta samman. Som exempel menar Holmberg och Weibull (2013, s. 225) att "utan förtroende skulle fortfarande många städer ha ringmur och de flesta av oss vara beväpnade som i gamla våldsammare tider". Förtroende fungerar på så sätt som ett skydd mot våld och andra skadeverkningar som kan uppstå i ett samhälle.

Förtroende kan ses som resultatet av en förväntan om något. När förväntan inte motsvaras av det verkliga utfallet minskar förtroendet. Utifrån detta perspektiv kan förtroende definieras som skillnaden mellan förväntan och förverkligande.

Vi frågade skoleleverna i vår undersökning om deras förtroende för fem institutioner och tre yrkesgrupper (se **TABELL 4.20**). Vi är nyfikna på förtroendenivåerna eftersom ett lågt förtroende är en signal om att ungdomars förväntningar på samhället inte är uppfyllda. Ett lågt förtroende för institutioner och yrkesgrupper är på så sätt en indikation på att samhällsgemenskapen är i gungning.

Inledningsvis presenteras elevernas förtroende för fem olika yrkesgrupper. Respektive grupp är utvald utifrån att de befinner sig på ett relativt nära avstånd till ungdomar i Sverige. Även om eleverna inte har varit i kontakt med gruppen i fråga är den åtminstone inte okänd för dem.

Tabell 4.20 Svenska skolelevs förtroende för yrkesgrupper, andelen med mycket eller ganska stort förtroende (procent, vägda data)

TABELL 4.20					
	FÖRTROENDE FÖR ...				
	LÄRARE	RELIGIÖSA LEDARE	RIKSDAGS-POLITIKER	KOMMUN-POLITIKER	REKTORER
Samtliga	75	40	30	25	54
Kön					
pojkar	73	36	31	27	56
flickor	77	43	29	24	52
Gymnasieprogram*					
studieförberedande	81	42	38	30	59
yrkesprogram/individuellt program	71	35	21	19	50
Föräldrarnas utbildningsnivå					
hög	79	41	37	28	56
medel	74	39	31	27	53
låg	72	38	24	22	54
Nöjdhet med demokratin					
mycket nöjd	85	46	51	41	65
ganska nöjd	79	41	32	27	56
inte särskilt nöjd	63	29	16	15	44
inte alls nöjd	42	35	5	4	33

Kommentar: Frågan löd: "Hur är ditt förtroende för följande yrkesgrupper?". Svarsalternativen var följande: "inget alls", "ganska litet", "ganska stort", "mycket stort", "ingen uppfattning". I tabellen återges de som svarade ganska eller mycket stort förtroende. Andelen som svarade "ingen uppfattning" uppgick till mellan 4–22 procent. *Enbart de elever som studerar på gymnasiet är analyserade.

Totalt svarar 75 procent av skoleleverna att de har ett ganska eller mycket stort förtroende för lärare. Detta är den högsta förtroendenoteringen vi kan se i vår studie. Den lägsta förtroendenivån återfinns för yrkesgruppen kommunpolitiker (25 procent har ett ganska eller mycket stort förtroende för denna grupp). Flickor har ett högre förtroende än pojkar för grupperna lärare respektive religiösa ledare. Pojkar anger i högre utsträckning att de har ett mycket eller ganska stort förtroende för riksdagspolitiker (31 procent), kommunpolitiker (27 procent) och rektorer (56 procent).

Elever på ett studieförberedande gymnasieprogram har ett högre förtroende för samtliga yrkesgrupper än elever som studerar på ett yrkes- eller individuellt program. Skillnaderna är

dock mindre vid en nedbrytning av föräldrarnas utbildningsnivå.

Den mest påfallande skillnaden återfinns när förtroendefrågorna bryts ned på elevernas nöjdhet med demokratin. Av de elever som är mycket nöjda med den svenska demokratin har 41 procent ett ganska eller mycket stort förtroende för riksdagspolitiker. Motsvarande andel bland de elever som inte är nöjda med den svenska demokratin uppgår till 4 procent. Det är även gruppen som är nöjda med den svenska demokratin som rapporterar högst förtroende för lärare (85 procent ganska eller mycket stort förtroende). Endast fyra av tio av de elever som inte alls är nöjda med demokratin har ett ganska eller mycket högt förtroende för lärare som yrkesgrupp.

Tabell 4.21 Svenska skolevers förtroende för yrkesgrupper, andelen med mycket eller ganska stort förtroende (procent, vägda data)

TABELL 4.21			
	FÖRTROENDE FÖR ...		
	POLISEN	DE POLITISKA PARTIerna	REGERINGEN
Samtliga	70	30	37
Kön			
pojkar	65	31	37
flickor	75	29	37
Gymnasieprogram*			
studieförberedande	76	39	48
yrkesprogram/individuellt program	59	18	22
Föräldrarnas utbildningsnivå			
hög	73	36	47
medel	70	31	38
låg	68	25	30
Nöjdhet med demokratin			
mycket nöjd	85	51	62
ganska nöjd	75	32	40
inte särskilt nöjd	51	14	17
inte alls nöjd	38	7	4

Kommentar: Frågan löd: "Hur är ditt förtroende för följande yrkesgrupper?". Svarsalternativen var följande: "inget alls", "ganska litet", "ganska stort", "mycket stort", "ingen uppfattning". I tabellen återges de som svarade ganska eller mycket stort förtroende. Andelen som svarade "ingen uppfattning" uppgick till mellan 4 och 21 procent. *Enbart de elever som studerar på gymnasiet är analyserade.

Utöver frågorna om yrkesgruppsförtroende formulerade vi tre frågor som handlade om förtroende för institutioner. De tre institutioner vi frågade om var: polisen, de politiska partierna samt regeringen. I SOM-institutets mätning av förtroendet för dessa tre institutioner var förtroendebalansen positiv (större andel med förtroende än utan) för polisen och regeringen. För de politiska partierna var det en större andel med lågt eller inget förtroende (Holmberg & Weibull, 2013).

Vi presenterar institutionsförtroende på samma sätt som yrkesgruppsförtroende, det vill säga genom att ange andelen elever som har ett mycket eller ganska stort förtroende (se **TABELL 4.21**).

Hela 70 procent av skolungdomarna svarar att de har ett ganska eller mycket stort förtroende för polisen. Totalt svarar 30 procent att de har ett ganska eller mycket stort förtroende för de politiska partierna. Andelen med förtroende för regeringen uppgår till 37 procent.

Andelen flickor med förtroende uppgår till 75 procent. Motsvarande andel bland gruppen pojkar uppgår till 65 procent. Det finns ingen skillnad mellan pojkar och flickor att tala om när det gäller förtroende för de politiska partierna respektive regeringen. Elever som studerar på högskoleförberedande program har ett generellt högre institutionsförtroende än elever på yrkesförberedande program.

I analysen av yrkesgruppsförtroende kunde vi se att systemlegitimitet – nöjdhet med demokratin – var en faktor av betydelse. Samma mönster existerar när institutionsförtroende studeras. I gruppen som är mycket nöjda med demokratin svarar 85 procent att de har ett ganska eller mycket stort förtroende för polisen. Motsvarande andel bland de elever som inte alls är nöjda med den svenska demokratin uppgår till 38 procent. Nivåerna är lite andra för de övriga två frågorna, men mönstret är detsamma. Elever som uttrycker en nöjdhet med demokratin rapporterar också högre förtroende.

Vi kan konstatera betydande nivåskillnader

mellan olika förtroendeområden. Nästa steg är att undersöka om förtroende även hänger samman med frågan om tolerans och intolerans. För att studera förtroendets betydelse för skolelevers inställning gentemot olika grupper i samhället skapades ett förtroendeindex. Vi genomförde därefter en serie korrelationsanalyser mellan detta index och de fem intoleransindexen (se även avsnitt 4.3). Hypotesen säger att sambanden ska vara negativa (högre förtroende ska innebära mindre intolerans).

Samtliga fem samband visar sig vara signifikanta. Vi kan även konstatera att de går i rätt riktning. Med andra ord samvarierar högre förtroende med mindre intolerans. Det starkaste sambandet gäller för förtroende och inställning till judar. Samtidigt är skillnaden i styrka mellan indexen relativt liten (se **TABELL 4.22**).

Tabell 4.22 Samband mellan förtroendeindex och fem intoleransindex (korrelationskoefficienter, vägda data)

TABELL 4.22	
INTOLERANSINDEX	SAMBANDSSTYRKA
Inställning till invandrare	-.16
Inställning till muslimer	-.18
Inställning till judar	-.22
Inställning till romer	-.19
Inställning till hbt-personer	-.18

Kommentar: Se avsnitt 4.3 för konstruktion av intoleransindexen. Förtroendeindexet bygger på de fem frågorna för yrkesgruppsförtroende och de tre frågorna för institutionsförtroende. De elever som hade mycket eller ganska stort förtroende fick värdet 1 för respektive fråga. De elever som saknade förtroende fick värdet 0 för respektive fråga. Därefter adderades de åtta frågorna. Svarsalternativet "ingen uppfattning" kodades som bortfall. En negativ korrelation (-) betyder att ju större förtroende för en grupp, desto mer positivt bedöms gruppen vi frågade om. Korrelationskoefficienten kan variera mellan -1 (starkt negativt samband) och +1 (starkt positivt samband). Samtliga samband är signifikanta på 95-procentnivån.

Vi kan utifrån ovanstående analys slå fast att såväl tillit som förtroende är viktiga faktorer att ta hänsyn till när tolerans och intolerans studeras. Analysen understryker att skolelevers attityder till olika grupper hänger samman med hur de ser både på människor i allmänhet och olika yrkesgrupper samt institutioner.

4.6 JÄMFÖRELSE I TIDEN

Som titeln till den här rapporten utlovar ska frågor rörande tolerans och intolerans även belysas utifrån ett tidsperspektiv. I vissa fall kan vi göra bakåtblickande analyser som löper över tio år, fördelade på tre mättillfällen. I några fall jämför vi enbart 2013 års resultat med undersökningen från 2009.

Trender är alltid intressanta. Ofta handlar det om att vi vill se om något blivit bättre eller sämre. Ibland kan det också vara viktigt att belysa hur en förklaringsfaktor minskar alternativt ökar i betydelse över tid. Vi ska inleda analysen med tre

frågor som relaterar till synen på nazism, uppfattningen om judar har för stort inflytande i världen, och om invandrare som kommer till Sverige ska återvända till sina hemländer (se **TABELL 4.23**).

Andelen som instämmer med respektive påstående har minskat under en tioårsperiod. Förändringen är dock marginell för frågan om att invandrare ska återvända till sina hemländer. Vi ska ändå tolka resultaten positivt och att toleransen har ökat för respektive fråga. År 2003 instämde 30 procent helt eller delvis i påståendet att det talas för mycket om nazismen och utrotningen av judar. Motsvarande andel 2013 uppgick till 23 procent.

Det är fler pojkar än flickor som instämmer med respektive påstående. Skillnaden är dock som minst för påståendet att judarna har för stort inflytande i världen i dag. I 2013 års undersökning instämmer 16 procent av pojkarna med detta påstående. Motsvarande andel bland flickorna uppgår till 13 procent. Ungefär var tredje pojke och var fjärde flicka håller med om påståendet att invandrare som kommit från länder utanför Europa ska återvända till sina hemländer.

Tabell 4.23 Andelen skolungdomar som håller med om tre påståenden rörande tolerans 2003–2013 (procent, vägda data)

TABELL 4.23									
	DET TALAS ALLDELES FÖR MYCKET OM NAZISMEN OCH UTROTNINGEN AV JUDAR			JUDARNA HAR FÖR STORT INFLYTANDE I VÄRLDEN IDAG			INVANDRARE I SVERIGE SOM KOMMIT FRÅN LÄNDER UTANFÖR EUROPA SKA ÅTERVÄNDA TILL SINA HEMLÄNDER		
	2003	2009	2013	2003	2009	2013	2003	2009	2013
Samtliga	30	32	23	15	18	14	31	30	27
Kön									
pojkar	33	35	25	16	21	16	33	32	30
flickor	29	30	23	14	16	13	29	29	24
Årskurs									
1:an på gymnasiet	32	33	26	16	19	15	32	30	27
3:an på gymnasiet	27	31	21	13	17	13	29	30	27

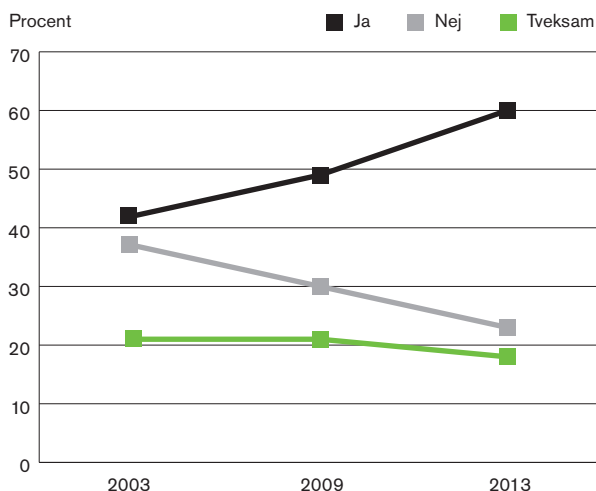
Kommentar: Frågan löd: "Nu presenterar vi några påståenden som uttrycker åsikter människor kan ha. Vad anser du om följande?" Svarsalternativen var fyra till antalet: "håller inte med", "håller delvis med", "håller helt med" och "vet inte". Tabellen visar andelen elever som "håller helt med" och "håller delvis med". Svaren kommer från elever i årskurs 1 och 3 på gymnasiet.

Vi fortsätter vår analys av intolerans i tiden med en fråga som handlar om rätten att bära slöja. Frågan är formulerad som "det ska vara tillåtet för en programledare i TV att bära slöja". Vi vet att detta är en aktuell frågeställning, inte minst eftersom våldshandlingar har riktats mot muslimska kvinnor utifrån att de har burit slöja offentligt. Vi kunde till exempel läsa på hösten 2013 om en kvinna i Haninge som för andra gången på kort tid blivit attackerad och misshandlad eftersom hon bar slöja.²¹

I **FIGUR 4.4** presenteras svenska skolelevs attityder till påståendet om att bära slöja i TV. Tidsperspektivet sträcker sig mellan åren 2003–2013.

²¹ Svenska Dagbladet, http://www.svd.se/nyheter/stockholm/kvinna-i-sloja-attackerad-igen_8450838.svd

Figur 4.4 Skolungdomars inställning till påståendet om det ska vara tillåtet för en programledare i TV att bära slöja 2003–2013 (procent, vägda data)

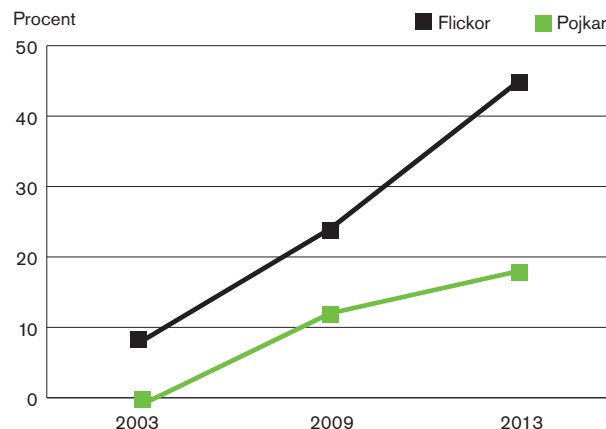

Kommentar: Frågan löd: "Håller du med om följande? En programledare i TV ska tillåtas bära slöja". Svarsalternativen var fem till antalet: "nej, absolut inte", "nej, knappast", "tveksam", "ja, kanske" och "ja, absolut". Svaren utgörs av elever i årskurs 1 och 3 på gymnasiet.

Vi kan konstatera att utvecklingen går åt att svenska skolungdomar blir mer öppna till att slöjor existerar i offentligheten. I vår undersökning från 2013 anser 60 procent av eleverna att det ska vara tillåtet att bära slöja i TV. Motsvarande andel år 2003 uppgick till 23 procent. Samtidigt har andelen som motsätter sig detta förslag minskat, medan andelen som är tveksamma eller neutrala är konstant. Andelen som inte instämmer med påståendet uppgår till 23 procent i 2013 års undersökning.

Nästa steg är att jämföra hur inställningen skiljer sig mellan pojkar och flickor. Vi ska göra det genom att presentera respektive grupps balansmätt från 2003–2009. Balansmättet visar andelen som instämmer med påståendet minus andelen som inte instämmer med påståendet. Framställningen blir en sorts toleransbalans.

Figur 4.5 Pojkar och flickors inställning till påståendet om det ska vara tillåtet för en programledare i TV att bära slöja 2003–2013 (balansmätt, vägda data)

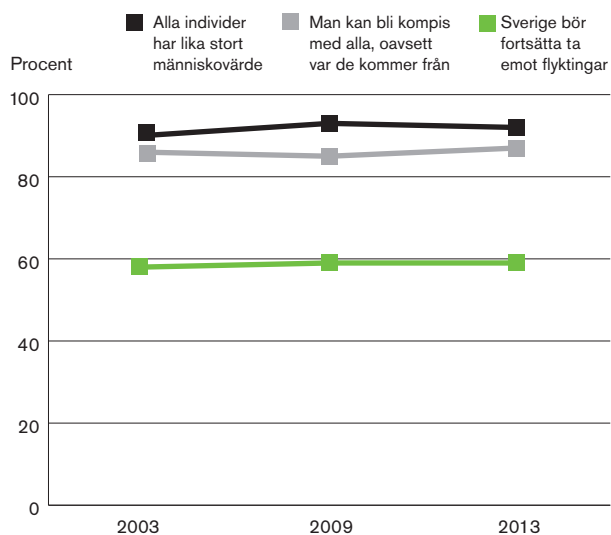
Kommentar: Frågan löd: "Håller du med om följande? En programledare i TV ska tillåtas bära slöja". Svarsalternativen var fem till antalet: "nej, absolut inte", "nej, knappast", "tveksam", "ja, kanske" och "ja, absolut". Balansmättet kan variera mellan -100 och +100. Mättet anger andelen som svarat ganska eller mycket viktigt minus andelen som svarat ganska eller helt oviktigt. Svaren utgörs av elever i årskurs 1 och 3 på gymnasiet.

Vi ser att gruppen pojkar har en negativ toleransbalans (balansmätt=-1) i undersökningen från 2003. Det betyder att det var fler som inte instämde än som instämde i påståendet. Utvecklingen visar därefter att andelen som instämmer i påståendet är större för både 2009 och 2013 års undersökning. Det visar sig dock att även om både pojkar och flickor uppvisar en positiv utveckling, så ökar skillnaden mellan könen under den tidsperiod vi har studerat (se **FIGUR 4.6**).

Nästa steg i vår tidsserieanalys är att studera hur svenska skolelever förhåller sig till tre påståenden om att alla har samma människovärde, att det går att bli kompis med alla oavsett var de kommer ifrån och att Sverige bör fortsätta ta emot flyktingar (se **FIGUR 4.6**).

Det är en klar majoritet som instämmer med såväl att alla individer har lika stort människovärde som att det går att bli kompis med alla. Det är

Figur 4.6 Andelen skolelever som instämmer i påståenden om förhållandet till andra människor 2003–2013 (procent, vägda data)

Kommentar: Frågan löd: "Håller du med om följande?". Svarsalternativen var fem till antalet: "nej, absolut inte", "nej, knapast", "tveksam", "ja, kanske" och "ja, absolut". Tabellen visar andelen elever som svarat "ja, kanske" eller "ja, absolut". Svaren utgörs av elever i årskurs 1 och 3 på gymnasiet.

även en majoritet elever som anser att Sverige bör fortsätta att ta emot flyktingar. Vi kan se att de uppmätta nivåerna är konstanta över tid. Andra studier har visat att svenska folket blir mer och mer positiva till att ta emot flyktingar (se Demker, 2014). I vår studie ser vi ingen sådan utveckling.

Vi har i två undersökningar frågat om vad eleverna tänker om de hör någon uttrycka följande två påståenden: "alltför stor invandring från länder utanför Europa förstör den svenska kulturen" respektive "invandrare som vill stanna i Sverige bör i sitt eget intresse bli så lika svenskarna som möjligt". I **TABELL 4.24** presenteras andelen elever som svarat att de instämmer helt respektive delvis med de båda påståendena. Vi jämför svaren 2009 med hur det ser 2013.

Vi ser att det är påfallande höga andelar som instämmer med respektive påstående. Det visar sig även att andelen som instämmer ökar över tid. I vår undersökning från 2009 instämmer 35 procent av skoleleverna med påståendet att "alltför stor invandring från länder utanför Europa förstör den svenska kulturen". Denna andel uppgår till 40 procent 2013. Ökningen för påståendet att invandrare bör bli så lika svenskarna som möjligt ökar med sex procentenheter mellan mätstillfällena. Skillnaden mellan pojkars och flickors svar ökar mellan de två mätpunkterna. Samtidigt är skillnaden marginell. Samma sak gäller när vi bryter ned svaren utifrån elevens årskurs.

Vår slutsats är att svenska skolungdomar över tid uttrycker höga nivåer av tolerans. Vi ser även indikationer att eleverna inom den svenska skolan blir mer toleranta och öppna över tid. Men detta gäller synen på människor generellt. När vi i stället studerar specifika frågor som kan kopplas till exempelvis krav och önskemål på invandrare framträder ett annat mönster. Vår slutsats är därför även att synen på exempelvis invandrare skiljer sig från synen på invandring. Detta förhållande analyseras mer utförligt i kapitel 5.

Tabell 4.24 Andelen skolungdomar som instämmer i två påståenden rörande invandring och invandrare i Sverige 2009–2013 (procent, vägda data)

TABELL 4.24				
	"ALLTFÖR STOR INVANDRING FRÅN LÄNDER UTANFÖR EUROPA FÖRSTÖR DEN SVENSKA KULTUREN"		"INVANDRARE SOM VILL STANNA I SVERIGE BÖR I SITT EGET INTRESSE BLI SÅ LIKA SVENSKARNA SOM MÖJLIGT"	
	2009	2013	2009	2013
Samtliga	35	40	42	48
Kön				
pojkar	36	43	44	49
flickor	33	37	40	44
Årskurs				
1:an på gymnasiet	34	41	41	46
3:an på gymnasiet	36	39	44	49

Kommentar: Frågan löd: "Vad tänker du om du hör någon säga att ...". Svartalternativen var fem till antalet: "tar avstånd helt", "tar avstånd delvis", "instämmer delvis", "instämmer helt" och "ingen uppfattning". Tabellen visar andelen elever som svarat "instämmer helt" eller "instämmer delvis". Svaren utgörs av elever i årskurs 1 och 3 på gymnasiet.

4.7 RELATIONEN MELLAN RELIGIONSATTITYDER OCH INTOLERANS

Vi vet sedan tidigare att religion är en vattendelare i samhället. Religionens betydelse för olika grupper samvarierar dessutom i stor utsträckning med vilka attityder de har till andra grupper än den egna. I Sverige är exempelvis religiösa individer mindre fördomsfulla än vad religiösa är (Bohman & Hjerm, 2013). Men hur ser svenska skolelever på olika religioner? Är ungdomar överlag positiva eller negativa till religioner och trosuppfattningar? En negativ inställning till olika religioner är inte nödvändigtvis ett tecken på intolerans. Däremot kan viss intolerans hämta näring från uppfattningen om religion och vice versa.

Att ställa frågor som handlar om synen på religion ses ofta som svårt. Frågorna anses ibland vara känsliga. Av denna anledning kopierade vi

en fråga som SOM-institutet använt sig av (se Weibull, 2013). Den fråga som användes i vår undersökning handlar om skolelevernas inställning till olika "världsreligioner och trosuppfattningar". I frågan anges de fem världsreligionerna kristendom, buddhism, hinduism, judendom och islam samt som trosuppfattning även ateism. Respektive fråga skulle besvaras på en skala från 0 (mycket negativ) till 10 (mycket positiv).

Analysen visar att svenska skolelever generellt har en neutral till positiv hållning gentemot samtliga religioner och trosuppfattningar. Mest positiva är eleverna till kristendom (medelvärde=6,2) följt av ateism (medelvärde=6,0). Flickor är mer positiva till samtliga religioner än pojkar. Pojkar är dock mer positiva till ateism. Nedbrytningen på årskurs visar inte på några systematiska skillnader. Nivåerna pendlar i stället mellan mer eller mindre neutrala inställningar. Nedbrytningen på gymnasieprogram ger större skillnader. Det visar sig att elever på yrkesprogram uttrycker mer negativa attityder till både islam och judendom än elever på studieförberedande program.

När analysen görs utifrån föräldrarnas utbildningsnivå framträder mönstret av att elever med högutbildade föräldrar är mer positiva till samtliga religioner och trosuppfattningar. Skillnaden är dock liten när inställningen till kristendom studeras utifrån denna faktor.

När svaren bryts ned på elevens ursprung ser vi att elever som är födda i Sverige och där båda föräldrarna är födda i Sverige är klart mer negativa till samtliga religioner. Detta jämfört med de

elever där antingen eleven själv eller någon förälder är född i utlandet. Detta mönster är tydligast för inställningen till islam (se **TABELL 4.25**).

SAMBANDET MELLAN RELIGIONSINSTÄLLNING OCH INTOLERANS

Vi vet att fördomar handlar om stereotyper och generaliseringar om grupper. Stereotyperna i fråga kommer från olika attribut som kan hänföras

Tabell 4.25 Svenska skolelevs inställning till olika världsreligioner och trosuppfattningar (medelvärden, vägda data)

TABELL 4.25						
	INSTÄLLNING TILL ...					
	KRISTENDOM	ISLAM	BUDDHISM	HINDUISM	JUDENDOM	ATEISM
Samtliga	6,2	5,0	5,5	5,3	5,2	6,0
Kön						
pojkar	5,8	4,5	5,2	4,8	4,7	5,9
flickor	6,6	5,4	6,1	5,7	5,6	6,2
Årskurs						
9:an på högstadiet	6,4	5,1	5,6	5,2	5,2	5,9
1:an på gymnasiet	6,4	5,0	5,6	5,3	5,2	6,1
2:an på gymnasiet	5,9	5,0	5,5	5,1	5,1	5,7
3:an på gymnasiet	6,0	4,7	5,9	5,4	5,1	6,2
Gymnasieprogram*						
studieförberedande program	6,3	5,3	6,2	5,7	5,6	6,5
yrkeshögskola/individuell program	5,9	4,3	5,0	5,0	4,6	5,4
Föräldrarnas utbildningsnivå						
hög	6,3	5,1	6,0	5,6	5,5	6,4
medel	6,1	4,9	5,7	5,3	5,2	6,1
låg	6,1	4,8	5,3	5,0	4,9	5,6
Elevens ursprung						
utrikes född	6,9	6,3	5,9	5,5	5,6	5,7
inrikes född med två utrikes födda föräldrar	7,3	6,3	6,3	6,0	5,9	5,9
inrikes född med en inrikes född förälder	6,0	6,7	5,9	5,4	5,2	6,1
inrikes född med två inrikes födda föräldrar	5,9	4,7	5,5	5,1	5,0	6,1

Kommentar: Frågan löd: " Vilken inställning har du till följande religioner/trosuppfattningar?". Eleverna kunde svara på en skala som sträckte sig mellan 0 (mycket negativ) och 10 (mycket positiv). Värdet 5 på skalan gavs den neutrala beteckningen "varken positiv eller negativ". Ju högre medelvärde i tabellen, desto mer positiva är eleverna till respektive religion. *Enbart de elever som studerar på gymnasiet är analyserade.

till gruppen. I vår undersökning undersöker vi intoleransen gentemot två grupper som också kan kopplas samman med två religioner: muslimer och islam respektive judar och judendom. Vi är med andra ord intresserade av sambandet mellan inställningen till religionen och inställningen till gruppen som i något avseende kan sättas i förbindelse med religionen.

Analysen visar att ju mer positiva eleverna är till de två religionerna, desto mindre intoleranta är de mot den grupp som kan kopplas till religionen i fråga. Vi testade även sambanden mellan inställningen till de olika religionerna och de övriga gruppindexen. Sambanden visade sig (föga förvånande) gå åt samma håll, men styrkan var avsevärt mycket svagare. Vi kan därmed dra slutsatsen att intolerans mot såväl judar som muslimer är starkt sammankopplad med de båda gruppernas religion.

Vår analys indikerar även att kopplingen mellan islam och muslimer är något starkare än kopplingen mellan judendom och judar. Vi vet sedan tidigare att intolerans mot den judiska gruppen är kraftigt underbyggd av konspirationsteorier och fördomsfulla antaganden som nödvändigtvis inte behöver handla om religion. Detta gäller även för

Tabell 4.26 Sambanden mellan inställning till religion och inställning till religiös grupp (korrelationskoefficienter)

TABELL 4.26		
INSTÄLLNING TILL ...	ISLAM	JUDENDOM
inställning till muslimer (index)	-.50	-.30
inställning till judar (index)	-.33	-.41

Kommentar: En positiv korrelation (+) betyder att ju mer intolerant inställning till en grupp, desto mer intolerant bedöms även en annan grupp. Korrelationskoefficienten kan variera mellan -1 (starkt negativt samband) och +1 (starkt positivt samband). Samtliga samband är signifikanta på 95-procentnivån.

intolerans mot muslimer, men möjligtvis är den religiösa aspekten extra betydelsefull när vi talar om intolerans mot muslimer.

Slutsatsen är att religionsaspekten är viktig att ta hänsyn till när intolerans studeras. Negativa attityder som mobiliseras mot judar och muslimer är på många sätt även kopplade till inställningen som skolelever har till islam och judendom. Vi kan givetvis inte uttala oss om vad som orsakar vad. Men det faktum som pekar på den nära kopplingen utgör skäl att mer noggrant studera förhållandet.

5

Specialstudie – attityder gentemot invandrare i Skåne

Invandring är en fråga som aktualiseras i många sammanhang. Det kan därför vara intressant att påpeka att en majoritet av skoleleverna i vår undersökning (52 procent) anser att invandring är bra för det svenska samhället.²² Ungefär en tredjedel (33 procent) instämmer inte i påståendet och resterande svarar ”ingen uppfattning”.

Nedanstående avsnitt är ett resultat av ett samverkansprojekt mellan Forum för levande historia och Malmö högskola. Temat kretsar kring fientlighet och intolerans mot invandrare. Texten är skriven av professor Pieter Bevelander och professor Jonas Otterbeck. Inledningen diskuterar både vad ”invandrare” betyder och vilka teoretiska utgångspunkter som är viktiga när invandrarfientlighet studeras.

ATTITYDER GENTEMOT INVANDRARE

I denna specialstudie ska vi göra en djupdykning i studiet av hur attityderna till invandrare ser ut. Vi har lagt ett särskilt fokus på Skåne för att kunna undersöka eventuella skillnader mellan dels stad och landsbygd, dels Skåne och resten av landet. Först diskuterar vi ordet invandrare. Därefter ser vi kort på vad tidigare undersökningar kommit

fram till. I resten av kapitlet diskuterar vi våra resultat och hur vi kommit fram till dem.

En av slutsatserna är att den stora merparten av de som svarar på enkäten kan beskrivas som toleranta. En annan slutsats är att Skåne utmärker sig genom att vara mindre tolerant än resten av Sverige. Dock är skolungdomarna i Malmö mer toleranta i sina svar jämfört med både resten av Skåne och resten av landet. Studien ligger i linje med tidigare forskning som framhäver att kön, utbildning, socioekonomisk bakgrund och kontakter med invandrare har betydelse för attityderna till invandrare.

Något om ordet ”invandrare”

Ordet ”invandrare” har de senaste decennierna använts som något som står i motsats till ”svensk” och i dessa sammanhang är svensk inte definierat av medborgarskap. Sådan har användningen varit inom politiken (Manga, 2001; Dahlstedt, 2005), journalistiken (Brune, 2000; 2004), populärkulturen (Tigervall, 2005; Czaplicka, 2007), forskningen (Dahlstedt, 2008) och i vardagligt tal (Velure, 1989; Runfors, 2012). Föreställningar om hur den andre är har projicerats på ”invandraren” som tillskrivits egenskaper och beteenden på ett sätt som gjort att många forskare dragit öronen åt sig och funnit ordet svårt att använda. Ordet

²² Frågan löd: Vad tänker du om du hör någon säga att ”invandring är bra för det svenska samhället?”. Svartaltemativen var: ”tar avstånd helt”, ”tar avstånd delvis”, ”instämmer delvis”, ”instämmer helt” och ”ingen uppfattning”.

kan numera inte, på ett oproblematiskt vis, användas som en enkel benämning för en person som är född i ett annat land och som senare i livet invandrat till Sverige. En undersökning kan givetvis välja att stipulera att detta är vad ordet betyder. Men i många sammanhang avgör utseende (inte minst hudfärg), religion, kulturella vanor, samhällsposition, boendeort, sociolekt och dialekt vem som kallas invandrare och behandlas som annorlunda av dem som inkluderas i kategorin "svenskar" (Brnic, 2002). Genom att invandrare blir en social kategori och position kan ordet även bli en benämning som klibbar sig fast, eller som kan lämnas snabbt som ett irrelevant ord för just den enskilde. Men för vissa kvarstår ordet i tredje generation. För vissa blir "invandrare" en positiv identifieringskategori som ställs i relation till att personen i fråga inte ser sig som svensk och heller inte inkluderas av andra som svensk (Andersson, 2003; Otterbeck, 2010).

Tidigare forskning har förtjänstfullt tagit fram exempel på diskriminering och diskriminerande föreställningar, men ett problem är att omfattningen och omständigheterna sällan har kunnat preciseras. Det finns en risk att en föränderlig och mångfasetterad situation läses i en forskarberättelse om hur ordet invandrare är en del av en stigmatiserande tudelning mellan svenskar och invandrare. Inte minst därför behövs nya undersökningar som håller ett öppet sinne för hur till exempel unga ser på och använder kategorin "invandrare".

Ungdomar och ordet invandrare

I den gjorda enkäten undersöks bland annat ungdomars redovisade attityder till kategorin "invandrare". För att försäkra oss om att "invandrare" fortfarande är ett ord som unga relaterar till har enkäten provats i en förstudie. Resultatet visade att ordet uppfattades så som antogs – även dagens unga lever med invandrare som en aktiv social kategori. Vi försöker förklara ungdomarnas attityder

men också se om dessa avviker nämnvärt från tidigare undersökningar. Vi försöker även utvärdera om vår ansats vad gäller regionala variationer i attityder kan kasta nytt ljus över saken.

Tidigare attitydundersökningar

Det finns flera tidigare studier som handlar om attityder till antingen invandrare, invandring eller flyktinginvandring. Trots att de är olika fenomen visar Marie Demker (2014) att det finns en mycket stark korrelation i attityder till dessa skilda fenomen. Av utrymmesskäl koncentrerar vi oss på Forum för levande historias tidigare studier som undersökt ungas attityder till invandrare. Demkers ovannämnda studie är en utmärkt översikt för den som vill ha en bredare presentation.

Rapporten *Intolerans* (2004), som är Forum för levande historias första stora enkätstudie av högstadie- och gymnasieungdomars attityder, har en annan typ av frågor än de som ställdes i enkäten från 2013. Invandrare kopplas direkt till invandring och det blir svårt att veta vad det är som besvaras, och samtidigt – som Demker påpekar – korrelerar svaren om invandrare och invandring. Men en direkt jämförelse går alltså inte att göra. I *Intolerans* framgår att hälften av den intolerans som redovisas är generell, det vill säga är man intolerant mot en grupp så är man sannolikt också intolerant mot en annan. Den andra hälften riktar sig mer specifikt mot någon av grupperna (som i huvudsak inkluderar judar, muslimer, homosexuella och invandrare/flyktingar). Men de uttryckligen intoleranta utgör bara 5 procent av de svarande. 72 procent uttrycker en tydlig positiv inställning till de olika undersökta grupperna. Resterande grupp (cirka 24 procent enligt *Intolerans*) har en mer ambivalent hållning. Några generella slutsatser är: flickor återfinns i lägre grad bland de intoleranta, pojkar i högre grad. De yngre eleverna uttrycker snäppet mer intolerans än de äldre. Likaså är de som går studieförberedande program på gymnasiet mindre intoleranta än

de på andra program. Högre grader av intolerans är vidare förknippat med bland annat en persons eventuella sociala utanförskap, problem i skolan, vilket umgänge man har och stereotypa genusnormer. Vissa variabler som huruvida den svarande (och hennes föräldrar) är inrikes- eller utrikesfödda ger inte lika tydliga utslag. Dock består den lilla grupp om 1,7 procent av samtliga som är radikalt avståndstagande från allt i stort sett uteslutande av elever födda i Sverige. I rapporten *Islamofobi*, baserad på samma enkätmaterial visar det sig att ungdomar som känner muslimer har mindre negativa attityder gentemot denna grupp (*Islamofobi*, 2007). Huruvida detta stämmer även vad gäller att känna invandrare diskuteras inte i *Intolerans*.

I rapporten *Den mångtydiga intoleransen* (Löwander, 2010) presenterade Forum för levande historia sin andra stora enkätundersökning. Denna gång bestod urvalet enbart av gymnasieungdomar (se utförligare diskussion i den här rapportens inledning). Enkäten hade en annan betoning än den första även om enstaka frågor är desamma. Enkäten undersöker inställningar till invandrare²³, judar, muslimer, romer och homosexuella. I rapporten konstrueras ett index kallat "inställningar till invandrare" (se Löwander, 2010, s. 31). Frågorna består dock i hög grad av frågor om invandring (av sju frågor handlar fem-sex direkt om invandring). Rapporten kategoriserar inställningar som positiv, ambivalent eller negativ. I sin inställning till invandrare är eleverna till 38 procent positiva, 17,9 procent negativa och 44,2 procent ambivalenta. Men detta mäter alltså i hög grad inställning till invandring. Just som i *Intolerans* visar sig följande faktorer vara av vikt: kön (flickor mer toleranta), ålder (äldre mer toleranta), gymnasieprogram (studieförberedande utbildningar mer toleranta), skoltrivsel (mer trivsel – mer tolerans). Huruvida man är född i

Sverige eller annat land påverkar ens inställning till invandrare (mer negativ bland svenskfödda). I Den mångtydiga intoleransen framgår även att de som fått undervisning om mänskliga rättigheter (om man ställer sig positiv till dessa) och Förintelsen uppvisar en högre grad av generell tolerans. Likaså beläggs att det finns ett tydligt samband mellan att ha vänner bland de grupper som attityderna gäller och ökad grad av tolerans, inte minst bland elever med svensk bakgrund. Vidare finns en signifikant koppling mellan en exklusiv syn på svenskhet och intolerans mot invandrare.

Regionala skillnader i attityder

Den återkommande SOM-undersökningen från Göteborgs universitet menar att "ju större vikt medborgarna tillmätte lokala identiteter och traditioner, desto mer skeptisk var man till flyktingmottagning" (Demker, 2014, s. 129). Vidare menar Demker att fler på landsbygden än i staden tenderar att vara negativa till flyktinginvandring. Samtidigt påpekar hon att utbildningsnivå påverkar attityder. Dock är högutbildade på landsbygden mer positiva till flyktinginvandring än de som har kort utbildning oavsett var de bor. I Sydsverige finns en mer negativ attityd till flyktinginvandring än i Mellansverige och i Norrland. Det bör dock påpekas att Demker diskuterar synen på flyktingmottagning.

Även i Bevelander och Otterbecks studier av ungas attityder gentemot islam och muslimer (se till exempel Bevelander & Otterbeck 2012, s. 77 baserat på samma material som *Intolerans*) dyker regionala skillnader upp. I områden med stor arbetslöshet och i gamla industri- och bruksorter, har framför allt pojkar en mer negativ attityd till muslimer än andra i materialet. Likaså finns regionala skillnader som tar sig politiska uttryck. I områden där populistiska partier fått särskilt stor framgång, är även attityderna bland unga hårdare mot muslimer och islam. Sociologen Blalocks teori om den hotade maktdominansen

²³ Inledningsvis betonar rapporten att det är attityder till utomeuropeiska flyktingar som undersöks (s. 6). Ganska snart kommer dessa dock att benämnas invandrare.

(”power threat theory”) går ut på att fördomar och missaktning ökar när människor uppfattar att områden som man tidigare dominerat glider ur ens grepp (eller riskerar att göra det). Teorin erbjuder en förklaringsmodell för de negativa attityderna som uppstår i pressade sociopolitiska situationer (Bevelander & Otterbeck, 2012).

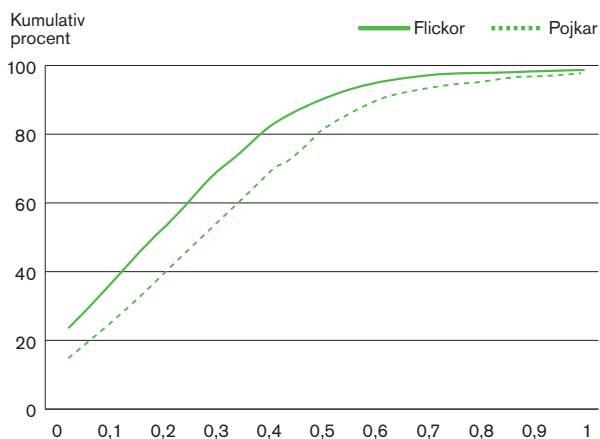
Ingen av dessa undersökningar ser specifikt på attityder till invandrare vilket gör det väsentligt att se närmare på just detta.

Indexet för invandrarfientlighet

För att kunna undersöka attityder till invandrare i enkäten har vi använt samma index som redovisades i tidigare avsnitt (se avsnitt 4.3), det vill säga vi har slagit samman resultatet av fyra frågor om invandrare för att se på en övergripande trend i svaren.

Tillsammans ger dessa oss en möjlighet att mäta attityden gentemot invandrare. Indexet är ett så kallat kontinuerligt additivt index som

Figur 5.1 Inställning till invandrare bland pojkar och flickor (procent, kumulativ skala, 0=positiv till invandrare; 1=negativ till invandrare)

Kommentar: Respektive index kan anta ett värde mellan 0–1 (0=positiv till gruppen; 1=negativ till gruppen). Kumulativt procent betyder att vi successivt adderar andelar tills vi når 100 procent. Varje punkt för respektive graf i diagrammet är summan av andelarna till vänster.

sträcker sig mellan 0–1 (där 1 står för maximal intolerans). Talen ökar ju mer intoleranta attityder som uttrycks. Låt oss se närmare på indexet i förhållande till resultatet.

I ovanstående **FIGUR 5.1**, redovisas ungdomars attityder till invandrare bland pojkar och flickor. Diagrammet visar att flickor har en något mer positiv attityd till invandrare än pojkar. Närmare 24 procent av flickorna har svarat mycket positivt vad gäller de fyra frågor som ingår i indexet. För pojkar är detta drygt 15 procent i stället. Flickor och pojkar som har mycket negativa attityder till invandrare enligt indexet återfinns i värden högre än 0,75 på vår index. För flickor är det drygt 1,5 procent och för pojkar nästan 6 procent.

I **TABELL 5.1** redovisar vi även hur pojkar och flickor har svarat vad gäller de olika frågorna i indexet. Syftet med detta är att dels identifiera hur många procent som har svarat i de olika svarskategorierna mer precist, dels att undersöka om någon fråga har ett något annorlunda svarsmönster i förhållande till genomsnittet. Tydligt är att ungefär en tiondel av pojkarna har svarat negativt på de första tre frågorna: ”Invandrare är säkert hyggligt folk”, ”Det skulle vara helt okej att bo granne med en invandrare” och ”Invandrare går det inte att lita på”. För flickor är det endast kring 5 procent. Frågan ”Det är alldeles för många invandrare i Sverige” har ett annat svarsmönster och fler flickor och pojkar hyser uppfattningen att det är för många invandrare i Sverige, 23 procent flickor och 31 procent pojkar. Återigen är det flickorna som har en mer positiv attityd mot invandrare än pojkarna. Man kan notera att denna fråga är den som mest sammankopplar invandrare med invandring vilket möjligen kan förklara den påfallande höjningen av negativa svar. Vissa kan alltså vara positiva till invandrare som social kategori men negativa till invandring.

Att det finns skillnader i attityder mellan könen har många tidigare undersökningar kommit fram till. Men för att förstå om denna skillnad helt,

Tabell 5.1 Inställning till invandrare – analys av fem påståenden (procent, vägda data)

TABELL 5.1										
	NEJ, DET STÄMMER INTE ALLS		DET STÄMMER GANSKA DÅLIGT		TVEKSAM		DET STÄMMER GANSKA BRA		JA, DET STÄMMER PRECIS	
	POJKAR	FLICKOR	POJKAR	FLICKOR	POJKAR	FLICKOR	POJKAR	FLICKOR	POJKAR	FLICKOR
De flesta invandrare är säkert hyggligt folk	4,6	1,9	6,6	3,3	18,1	13,5	40,4	37,4	30,3	43,9
Det skulle vara helt okej att bo granne med en invandrare	3,9	1,1	4,5	1,8	12,8	7,5	31,4	25,1	47,4	64,5
Invandrare går det inte att lita på	41,8	54,3	26,3	23,8	21,8	17,7	6,5	2,8	3,7	1,4
Det är alldeles för många invandrare i Sverige	23,5	29,6	15,3	17,5	27,0	27,7	16,9	14,2	14,5	8,3

Kommentar: Frågan löd: "Vilken är din inställning till följande påståenden?"

bara delvis eller inte alls beror på om ungdomarna är just pojkar eller flickor bör vi även ta hänsyn till ungdomarnas ålder, utbildningsnivå, föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, var de är födda och liknande faktorer. Dessutom har vi påpekat att det i tidigare studier har visat sig att regionen där man bor skulle kunna vara en viktig förklaringsfaktor för varför ungdomarna har positiva eller negativa attityder. Därför är följande resultatredovisning baserad på en så kallad multivariat analys där vi analyserar ungdomars attityder till invandrare och tar hänsyn till flera faktorer samtidigt.

RESULTATUTFALL

Till att börja med kan vi konstatera att undersökningen visar på vissa vanliga mönster i linje med tidigare undersökningar (se modell 1 i **TABELL 5.2**). Till exempel anger som nämnt flickor en lägre grad av intolerans gentemot invandrare än pojkar.

Vidare kan man se att socioekonomisk bakgrund ger utslag på så sätt att de som har föräldrar med hög utbildning är mer toleranta mot invandrare än de som inte har det. Detta ligger

i linje med tidigare resultat om att personer som kommer från mer välbärgade familjer är i mindre utsträckning hotade av andra grupper eller förändrade ekonomiska omständigheter. Återigen är detta ett resultat som går igen i många studier även när det gäller vuxna (där då den höga utbildningen avser deras egen). Däremot ger det inte utslag åt något håll huruvida föräldrarna är i arbete eller inte eller huruvida de är gifta eller separerade.

Med stor sannolikhet är det samma strukturer som speglas i resultatet att de ungdomar som går på teoretiskt inriktade program, som primärt är högskoleförberedande, är mer toleranta mot invandrare än de som går på yrkesprogram (se kapitel 2.2 och 4.3 för kopplingen mellan utbildning för attityder).

Ett intressant resultat är att inrikesfödda ungdomar med två utrikesfödda föräldrar är mer toleranta mot invandrare än inrikesfödda ungdomar med två inrikesfödda föräldrar. Men, de förra är även mer toleranta än inrikesfödda ungdomar med en utrikesfödd förälder och utrikesfödda ungdomar. Det senare resultatet är litet oväntat,

Tabell 5.2 Multivariat regressionsanalys – inställning till invandrare bland ungdomar i Skåne och Malmö 2013 (OLS-regression)

TABELL 5.2		
	MODELL 1	
	KOEFFICIENT	SIG.
Pojkar	Ref kat.	
Flickor	-0,086	***
Inrikes född med två inrikesfödda föräldrar	Ref kat.	
Utrikesfödd	0,005	
Inrikesfödd med två utrikesfödda föräldrar	-0,074	***
Inrikesfödd med en utrikesfödd förälder	-0,01	
Årskurs (linjär)	0,022	***
Yrkesprogram	Ref kat.	
Studieförberedande program	-0,149	***
Introduktionsprogram	-0,017	
Förälder utan högskoleutbildning	Ref kat.	
Förälder med högskoleutbildning	-0,025	***
Vet ej utbildning förälder	0,016	**
Mamma arbetar inte	Ref kat.	
Mamma arbetar	-0,002	
Pappa arbetar inte	Ref kat.	
Pappa arbetar	-0,014	
Ej separerade föräldrar	Ref kat.	
Separerade föräldrar	0,005	
Bor i hyresrätt	Ref kat.	
Bor i villa	0,017	**
Bor i bostadsrätt	0,014	
Trivs i område (skala)	0,007	*
Har invandrare som vän (skala)	-0,053	***
Förtroende för allmänheten (skala)	-0,017	***
R ² för modellen	0.262	
Antal deltagare	6 345	

Signifikansnivåer: ***=0,01; **=0,05; *=0,1. **Kommentar:** Regressionsanalys enligt OLS syftar till att visa effekten av en variabel (den oberoende variabeln) på en annan (den beroende variabeln). En multivariat regressionsanalys betyder att flera variabler studeras under kontroll för varandra. Resultaten ska tolkas som "effekten av den oberoende variabeln på den beroende variabeln under kontroll för kontrollvariablerna". Den beroende variabeln utgörs av indexet för invandringsfientlighet och sträcker sig mellan 0–1 (0=positiv till invandrare, 1=negativ till invandrare). Negativa effekter är därmed att betrakta som effekter som indikerar tolerans.

orsaken är troligen att andra bakgrundsfaktorer är viktigare förklaringsfaktorer och att födelseland och att ha utländska föräldrar är mindre viktigt för ens attityd.

Vidare kan vi se att de som trivs med sitt bo-

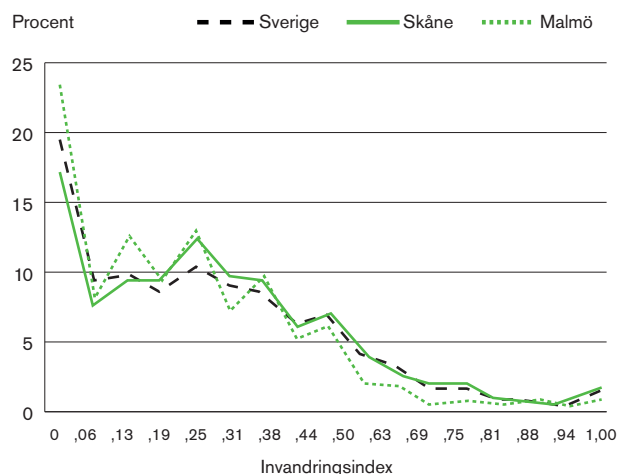
stadsområde, de som visar ett generellt förtroende för omvärlden och de som känner personer som har invandrarbakgrund är mer toleranta mot invandrare. Även detta sammanfaller med tidigare resultat och för övrigt även med olika teorier om

tolerans och intolerans som gärna betonar betydelsen av positiva erfarenheter som ligger i linje med den tidigare beskrivna kontakthypotesen (se även kapitel 2.2). Alternativt kan personlighetsdrag bidra till en positiv grundsyn på omvärlden och positiva attityder.

TVå resultat kräver litet mer förklaring. De som bor i villa har i högre grad en intolerant attityd än de som har andra typer av boende. Det troliga skälet är att villaboende (eller att äga sin bostad) skulle kunna sammanfalla med att idén att fler invandrare i det egna bostadsområdet är ett hot mot stabiliteten i området. Dessutom är det vanligt att äga sitt eget boende på mindre orter och på landsbygden.

Ett oväntat resultat – som går stick i stäv mot tidigare undersökningar – är att ju äldre ungdomarna är desto mer intoleranta är de. När vi kontrollerar vidare för detta resultat visar det sig att studieprogram på gymnasium är viktigare än ålder. De som går studieförberedande program blir mer toleranta ju äldre de blir, men motsvarande sker inte i yrkesprogramelevernas svar. Faktum är

Figur 5.2 Inställning till invandrare i Sverige, Skåne och Malmö (procent, kumulativ skala, 0=positiv till invandrare; 1=negativ till invandrare)

Kommentar: Diagrammet visar hur stor andel elever som återfinns för respektive indexvärde.

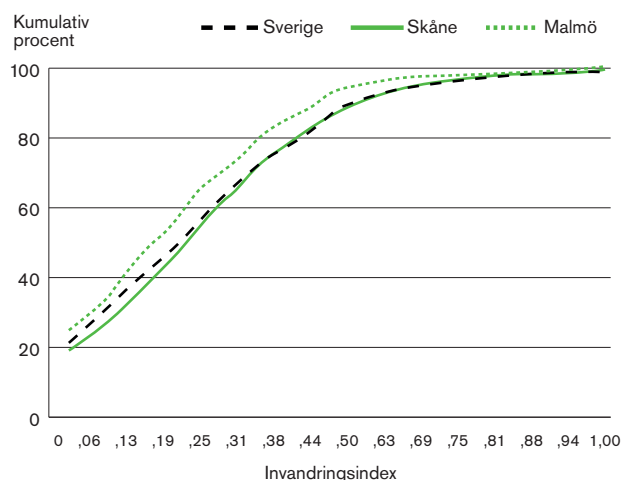
att vilket program man läser är den enskilt starkaste faktorn som signalerar tolerans eller intolerans.

Tendenser från tidigare undersökningar gjorda av Forum för levande historia går alltså igen även i denna undersökning även om de exakta nivåerna för tolerans, intolerans och ambivalens kan skilja sig åt. Vi kan även konstatera att de generella faktorer som tenderar att påverka tolerans respektive intolerans och som Demker (2014, kap. 4) redogör för går igen i vårt material.

Skåne och invandrarfientlighet

Olika studier har påpekat att attityder om invandrare varierar med i vilken del av landet man bor och växer upp (Demker, 2014). Just för Skåne har det länge varit så att de invandringskritiska och invandrarfientliga politiska partierna har gjort väl ifrån sig i Skåne (Fryklund & Peterson, 1989;

Figur 5.3 Inställning till invandrare i Sverige, Skåne och Malmö (procent, kumulativ skala, 0=positiv till invandrare; 1=negativ till invandrare)

Kommentar: Respektive index kan anta ett värde mellan 0–1 (0=positiv till gruppen; 1=negativ till gruppen). Kumulativ procent betyder att vi successivt adderar andelar tills vi når 100 procent. Varje punkt för respektive graf i diagrammet är summan av andelarna till vänster.

Rydgren, 2004). Här finns även en tradition att bilda lokalt förankrade missnöjespartier och även att rösta på dem (Peterson, Stigendal & Fryklund, 1988). Vi har därför särgranskat enkäten i förhållande till Skåne. Detta har bland annat gjorts möj-

ligt genom att vi har ökat antalet svarande just från Skåne för att få ett bra jämförelsematerial.

I **FIGUR 5.2** och **FIGUR 5.3** redovisas vårt attitydindex för Sverige, Skåne och Malmö. Indexet visar att ungdomar i Skåne har en lägre

Tabell 5.3 Multivariat regressionsanalys – inställning till invandrare bland ungdomar i Skåne och Malmö 2013 (OLS-regression)

TABELL 5.3				
	MODELL 2		MODELL 3	
	KOEFFICIENT	SIG.	KOEFFICIENT	SIG.
Pojkar	Ref kat.		Ref kat.	
Flickor	-0,085	***	-0,085	***
Inrikesfödd med två inrikesfödda föräldrar	Ref kat.		Ref kat.	
Utrikesfödd	0,005		0,005	
Inrikesfödd med två utrikesfödda föräldrar	-0,076	***	-0,075	***
Inrikesfödd med en utrikesfödd förälder	-0,01		-0,01	
Årskurs (linjär)	0,022	***	0,02	***
Yrkesförberedande program	Ref kat.		Ref kat.	
Studieförberedande program	-0,151	***	-0,151	***
Introduktionsprogram	-0,014		-0,016	
Förälder utan högskoleutbildning	Ref kat.		Ref kat.	
Förälder med högskoleutbildning	-0,025	***	-0,025	***
Vet ej utbildning förälder	0,016	**	0,016	**
Mamma arbetar inte	Ref kat.		Ref kat.	
Mamma arbetar	-0,002		-0,002	
Pappa arbetar inte	Ref kat.		Ref kat.	
Pappa arbetar	-0,015		-0,015	
Ej separerade föräldrar	Ref kat.		Ref kat.	
Separerade föräldrar	0,005		0,005	
Bor i hyresrätt	Ref kat.		Ref kat.	
Bor i villa	0,016	**	0,016	**
Bor i bostadsrätt	0,015	*	0,016	*
Trivs i område (skala)	0,007	**	0,007	*
Har invandrare som vän (skala)	-0,052	***	-0,039	***
Förtroende för allmänheten (skala)	-0,016	***	-0,016	***
Bor i resten av Sverige	Ref kat.		Ref kat.	
Bor i Skåne	0,038	***	0,046	***
Bor i Malmö			-0,033	**
R ² av modellen	0.265		0.266	
Antal deltagare	6 345		6 345	

Signifikansnivåer: ***=0,01; **=0,05; *=0,1. **Kommentar:** För information om regressionsanalysen, se kommentaren till tabell 5.2.

andel med hög tolerans och en större andel med tolerans jämfört med ungdomar i resten av Sverige. Andelen ungdomar med låg tolerans och intolerans gentemot invandrare är däremot lika. Ungdomar i Malmö har jämfört med Skåne och Sverige en klart större andel med hög tolerans och tolerans samt en lägre andel med låg tolerans.

Sammanfattningsvis kan vi se att svaren från Skåne är mer invandrarfientliga och från Malmö mindre invandrarfientliga än snittet för hela landet (se figur 5.2 och 5.3).

Återigen skulle dessa skillnader i attityder kunna förklaras av till exempel ungdomarnas olika individuella karakteristika, skol- och familjeförhållanden. På grund av detta gör vi dessutom en multivariatanalys för att kunna ta hänsyn till olika bakgrundsfaktorer samtidigt (se **TABELL 5.3**, modell 2). Även när vi tar hänsyn till olika bakgrundsfaktorer (**TABELL 5.3**, modell 2) bekräftar analysen att ungdomar i Skåne är mindre toleranta än ungdomar i resten av Sverige. Dessutom, om vi bryter ut Malmö ur Skåne visar det sig att Malmö är mindre invandrarfientligt än resten av Skåne, och även mindre än Sverige i stort (tabell 5.3, modell 3). Utan Malmösvaren stärks de negativa attityderna gentemot invandrare i övriga Skåne.

Malmö är känt för att ha en befolkning där många har invandrat till Sverige och där 42 procent av befolkningen är utrikesfödd eller är född i Sverige med utländska föräldrar (Malmö stad, 2014). Detta faktum kan vara förklaringen till den högre tolerans som vi mäter i vårt enkätmaterial. Vi har därför även räknat på attityderna när vi har plockat bort de som har någon form av invandrarbakgrund, även de som bara har en utrikesfödd förälder (se **TABELL 5.4**, modell 4–6). Även utan dessa enkätsvar är Malmös ungdomar

mer tolerant inställda än resten av landet och resten av Skåne. Skåneungdomar är dock mindre toleranta än ungdomar i resten av Sverige.

AVSLUTNING

Ett mycket viktigt, och många gånger i dessa sammanhang underkommunicerat, resultat är att attitydundersökningen visar på en hög grad av generell tolerans. Hela cirka 70 procent av de pojkar som svarat och närmare 80 procent av flickorna kan sägas vara mycket toleranta eller åtminstone i huvudsak toleranta (det varierar beroende på fråga). Endast cirka 10 procent av pojkarna och cirka 5 procent av flickorna uttrycker en tydlig intolerans. Resten har en mer neutral hållning.

De faktorer som har störst förklaringsvärde är det program som ungdomarna går på, kön, socioekonomisk bakgrund i form av föräldrarnas utbildningsnivå och huruvida man är vän med någon invandrare. Dessutom är region av betydelse (se nedan). Detta ligger i linje med tidigare undersökningar av ungdomars attityder, både de som Forum för levande historia har gjort och de som gjorts av andra.

I vår studie har vi även fokuserat på betydelsen av region. I jämförelsen mellan Sverige i stort och Skåne fann vi att Skåneungdomarna var signifikant mindre toleranta än genomsnittsungdomar i Sverige, men att Malmöungdomarna i Skåne är signifikant mindre intoleranta än svenska ungdomar i genomsnitt. Detta ligger i linje med tidigare forskning som pekat på att just Skåne (men även södra Sverige i stort) har en lång tradition av politiskt motstånd mot invandring och invandrare.

Slutsatsen är att kontakter med invandrare leder till högre grad av acceptans och tolerans snarare än tvärtom.

Tabell 5.4 Multivariat regressionsanalys – attityder gentemot invandrare bland ungdomar i Skåne och Malmö 2013, enbart inrikes födda med inrikes födda förälder (OLS-regression)

TABELL 5.4						
	MODELL 4		MODELL 5		MODELL 6	
	KOEFFICIENT	SIG.	KOEFFICIENT	SIG.	KOEFFICIENT	SIG.
Pojkar	Ref kat.		Ref kat.		Ref kat.	
Flickor	-0,1	***	-0,098	***	-0,098	***
Årskurs (linjär)	0,019	***	0,019	***	0,019	***
Yrkesförberedande program	Ref kat.		Ref kat.		Ref kat.	
Studieförberedande program	-0,147	***	-0,155	***	-0,149	***
Introduktionsprogram	-0,022		-0,019		-0,02	
Förälder utan högskoleutbildning	Ref kat.		Ref kat.		Ref kat.	
Förälder med högskoleutbildning	-0,035	***	-0,031	***	-0,035	***
Vet ej utbildning förälder	0,01		0,009		0,01	
Mamma arbetar inte	Ref kat.		Ref kat.		Ref kat.	
Mamma arbetar	0,003		0,004		0,004	
Pappa arbetar inte	Ref kat.		Ref kat.		Ref kat.	
Pappa arbetar	-0,034	*	-0,035	*	-0,036	*
Ej separerade föräldrar	Ref kat.		Ref kat.		Ref kat.	
Separerade föräldrar	0,028	***	0,024	***	0,028	***
Bor i hyresrätt	Ref kat.		Ref kat.		Ref kat.	
Bor i villa	0,013		0,005		0,011	
Bor i bostadsrätt	-0,003		0,007		0	
Trivs i område (skala)	0,007		0,006		0,008	
Har invandrare som vän (skala)	-0,049	***	-0,046	***	-0,049	***
Förtroende för allmänheten (skala)	-0,019	***	-0,018	***	-0,018	***
Bor i resten av Sverige			Ref kat.		Ref kat.	
Bor i Skåne			0,053	***	0,059	***
Bor i Malmö					-0,036	
R ² av modellen	0.260		0.265		0.265	
Antal deltagare	4 422		4 422		4 422	

Signifikansnivåer: ***=0,01; **=0,05; *=0,1. **Kommentar:** För information om regressionsanalysen, se kommentaren till tabell 5.2.

6

Avslutande diskussion – vad har vi lärt oss och hur går vi vidare?

Utifrån vår mätning av skolungdomars attityder har vi lärt oss flera saker. Vi ser att svenska skolelever uttrycker generellt höga nivåer av tolerans. Den dominerande tendensen i den svenska skolan är med andra ord att ungdomars inställning till olika grupper är positiv. Vi kan dessutom konstatera att utvecklingen på många sätt går åt rätt håll mot ökad tolerans.

Några av undersökningens resultat är värda att lyfta fram lite extra. Ett sådant är att svenska skolelever oroar sig för ökad främlingsfientlighet i större utsträckning än ökad invandring. Oro är sällan av godo, men att oron för ökad främlingsfientlighet är större än oron för ökad invandring får i sammanhanget bedömas vara positivt.

Vi har sett att oron för ökad invandring har minskat sedan 2009. Men vi ser samtidigt att andelen pojkar som oroar sig för ökad invandring är stor, totalt skiljer det 12 procentenheter i oro mellan pojkar och flickor. Däremot är oron för ökad främlingsfientlighet större bland flickor än pojkar.

Även om den generella toleransen i vår studie är hög, ser vi att frågor kopplade till invandring bedöms annorlunda än frågor som är kopplade till gruppen invandrare. Svenska skolelever uttrycker till exempel i ökad utsträckning att invandrare bör anpassa sig gentemot majoritetsbefolkningen.

Det finns skäl att fortsätta studera och bevaka inte bara intoleransen mot invandrare, utan även svenska ungdomars förhållningssätt till frågor som handlar om invandring och integration.

Vår studie visar att skolungdomar i Sverige är mest toleranta mot hbt-personer. Våra resultat pekar samtidigt på att denna grupp utsätts för intolerans. Det gäller till exempel elever med homosexuell och bisexuell läggning, där var fjärde elev svarar att de blivit slagna minst en gång det senaste året. Dessa anger även i hög utsträckning att de tagit emot hotfulla meddelanden via sms och på internet på grund av sin sexuella läggning. Även elever med utländsk bakgrund och muslimer rapporterar att de utsatts för intolerans.

Skoleleverna i vår undersökning svarar att förekomsten av intoleranta uttryck existerar både i och utanför skolan. Vi kan anta att problemet med utsatthet för våld, hot och trakasserier gäller för fler grupper än de vi har studerat. Det finns flera rapporter som vittnar om att även judar och romer utsätts för olika former av kränkande och våldsamt behandling. Vår undersökning genomfördes i huvudsak under hösten 2013. Vi kan därför inte uttala oss om huruvida intoleransen eventuellt har ökat som en följd av olika händelser under 2014.

Hur ska vi tolka problemet med utsattheten för intolerans samtidigt som toleransen är stor och utvecklas positivt? RFSL skriver i en rapport om problemet med att enbart fokusera på ett enda perspektiv. Författarna pekar till exempel på det faktum att ”antalet polisanmälningar säger lite om den faktiska förekomsten av hatbrott och det finns fog för att tro att mörkertalen är stora” (RFSL 2013, 2.4).

På samma sätt som vi inte kan stirra oss blinda på att antalet hatbrott minskar, kan vi inte nöja oss med att en stor andel elever svarar tolerant i vår undersökning. Det är givetvis bra att nivåerna av positiva attityder är höga och att utvecklingen på många sätt går åt rätt håll. Men vi får inte glömma att utsattheten för våld, hot och trakasserier bland vissa elevgrupper är påfallande stor. Samtidigt som vi gläds åt att svenska skolelever är generellt toleranta, vill Forum för levande historia tydligt lyfta fram att problemen med intolerans i form av konkreta handlingar är ett reellt faktum. Det kan bero på att samtidigt som toleransen växer ökar benägenheten från intoleranta grupper att agera utifrån sina inställningar. Vi kan i så fall tala om en polarisering i frågan om hur svenska skolelever förhåller sig till andra människor.

Skolan och skolmiljön är en viktig komponent när vi studerar samband som har med intolerans att göra. Vi slog fast detta redan i vår förra undersökning (se Löwander, 2010). Det är inom skolans väggar som demokratiska normer och värden förmedlas. Vi får inte bortse från att skolmiljöer som präglas av en lägre andel utbildade pedagoger och låg trivsel också präglas av höga intoleransnivåer. Förutsättningarna att mota intoleransen i grind ser därmed annorlunda ut för olika skolor. Denna slutsats ligger i linje med Skolinspektionens granskning av skolornas arbete med demokrati och värdegrund. Skolinspektionen konstaterar att skolmiljöer som präglas av svag struktur ”skapar osäkerhet samt bristande tillit och inflytande. Sådana miljöer har på sina håll utmärkts av kränkningar och grovt språkbruk samt av en

grabbig och nedbrytande ’antiskolkultur’, delvis präglad av traditionella/patriarkala könsmonster. Detta är alltså de gynnsamma miljöernas motsats, i det att de framstår som stökiga, tuffa och otrygga” (Skolinspektionen, 2012, s. 6). Dessa strukturer måste beaktas om skolan ska fungera som en socialisationsagent för demokratiska värden.

På studieförberedande gymnasieprogram är eleverna mer toleranta i årskurs 3 än årskurs 1. På yrkesförberedande program är förhållandet det omvända. Detta förhållande illustrerar tydligt att skolkontexten är av betydelse för ungdomars inställning till olika grupper. Vi vill peka på det faktum att olika skolor står inför olika utmaningar när det kommer till hur intoleranta strukturer ska brytas.

En av de faktorer som visade sig ha störst betydelse i våra analyser var skolelevernas nöjdhet med demokratin. Det gäller såväl när vi studerar intolerans som inställning till religioner och mellanmänsklig tillit samt förtroende. I tidigare studier på området har det bland annat slagits fast att den ”representativa demokratin mycket väl förmår att fostra toleranta demokrater” (Ekengren 2003, s. 207). Missnöje med demokratin och känslan av maktlöshet skär genom en mängd fält som kan kopplas till frågor om demokrati och tolerans. Vi behöver i ökad utsträckning fokusera på detta förhållande.

Missnöje med demokratin kan vara uttryck för både besvikelse och oro. Vår specialstudie av invandrarfientlighet diskuterade bland annat Blalocks teori om den hotade maktdominansen (”power threat theory”). Teoribildningen pekar på att fördomar och intolerans tenderar att öka när människor uppfattar att områden som tidigare tillhört den egna gruppen glider ur ens grepp (eller riskerar att göra det). Denna teori kan ses som en förklaringsmodell för de negativa attityderna som uppstår i pressade sociopolitiska situationer (Bevelander & Otterbeck 2012). Missnöjdhet med demokratin kan med andra ord vara en funktion av känslor som bottnar i maktlöshet. Förhållan-

det kan skapa spänningar och öka konfliktnivån mellan olika grupper i samhället. Vi identifierar kopplingen mellan demokratiskt missnöje och intolerans som viktigt att fortsätta studera.

Så hur går vi vidare? Vad blir nästa steg i Forum för levande historias arbete med att fördjupa kunskaperna ytterligare? Under 2015 ska två kompletterande studier genomföras. Den första studien ska handla om relationen mellan intolerans och systemmissnöje. Syftet är även att koppla ihop frågor om maktlöshet, oro och alienation med studiefältet om människors attityder i olika frågor. Inom ramen för denna djupdykning ska relevanta faktorer som kön, socioekonomi, politisk medvetenhet etcetera studeras.

Den andra studien ska utgå från perspektivet uppfattningar om utsatthet. Vi ser att intolerans existerar både i form av attityder och konkreta ut-

tryck. Det finns ett otal rapporter om hur olika grupper utsätts för våld, hot och trakasserier. Däremot saknas kunskap om hur både svenska folket och skolungdomar uppfattar dessa företeelser. Förnekas förekomsten av intolerans eller finns det en medvetenhet om problemets existens? Frågan är viktig eftersom en ökad samsyn ökar möjligheten att råda bot på problemet.

Våra undersökningar om människor bidrar till ökad förståelse om varför intolerans existerar. Det går givetvis att studera saker i all oändlighet, men vi behöver även skrida till handling. Det är en uppmaning inte bara till oss själva, utan till hela det omgivande samhället.

Forum för levande historia har till uppgift att vara en resurs för att främja synen på alla människor som lika mycket värda. Det är viktigt att fortsätta och fördjupa detta arbete.

Litteraturförteckning

- Adegbembo, A. O., Tomar, S., & Logan, H. L. (2006). Perception of racism explains the difference between Blacks' and Whites' level of healthcare trust. *Ethnicity & disease*, vol 16(4): s. 792–798.
- Adorno, T. W., et al. (1982 [1950]). *The Authoritarian Personality*. New York: Norton.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (2005). The influence of Attitudes on Behavior. *The Handbook of Attitudes*. D. Albaracin, B. T. Johnson and M. P. Zanna. Mahwah: Lawrence Erlbaum: s.
- Allport, G. (1954 [1979]). *The Nature of Prejudice*. Cambridge: Perseus Books.
- Amnå, E., Ekman, T., & Almgren, E. (2007). The End of a Distinctive Model of Democracy? Country-diverse Orientations among Youth Adult Scandinavians. *Scandinavian Political Studies*, vol 30(1).
- Andersson, Åsa. (2003). *Inte samma lika: Identifikation hos tonårsflickor i en multietnisk stadsdel*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Babic, J. (2004). Toleration vs. Doctrinal Evil in our Time. *The Journal of Ethics*, vol 8: s. 225–250.
- Baker, J. (2013). *Fysik: vad som är värt att veta*. Stockholm: Lind & co förlag.
- Bauer, Thomas., Löfström, Magnus & Zimmerman, Klaus F. (2000). *Immigration Policy, Assimilation of Immigrants and Native's Sentiments towards Immigrants: Evidence from 12 OECD Countries*. Stockholm: Ekonomiska Rådet, Report March 13 2000.
- Beller, S. (2009). *Amtisemitism – en aktuell genomlysning*. Borgå: Bookwell.
- Bevelander, P., & Otterbeck, J. (2006). *Islamofobi – en studie om begreppet, ungdomars attityder och muslimers utsatthet*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Bevelander, Pieter & Otterbeck, Jonas (2012). "Islamophobia in Sweden: Politics, Representation, Attitudes and Experiences" i M. Helbling (red.) *Islamophobia in the West: measuring and Explaining Individual Attitudes*. London: Routledge.
- Bevelander, P., Hjerm, M., & Kiiskinen, J. (2013). *The Religious Affiliation and Anti-Semitism of Secondary School Swedish Youths: A Statistical Analysis of Survey Data from 2003 and 2009*. Bonn: IZA.
- Binder, Jens, et al. (2009). "Does contact reduce prejudice or does prejudice reduce contact? A longitudinal test of the contact hypothesis among majority and minority groups in three european countries." *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 96(4): s. 843–856.

- Blalock, H. M. (1967). *Towards a theory of Minority Group Relations*. New York: Wiley.
- Blumer, H. (1958). Race Prejudice as a Sense of Group Position. *Pacific Sociological Review*, vol 1(1): s. 3–7.
- Bobo, Lawrence. (1991). "Social Responsibility, Individualism and Redistributive Policies." *Sociological Forum* Vol. 6(1): s. 71–92.
- Bohman, Andrea. (2011). "Articulated antipathies: Political influence on anti-immigrant attitudes." *International Journal of Comparative Sociology* Vol. 52(6): s. 457–477.
- Bohman, Andrea & Hjerm, Mikael. (2013). "How the religious context affects the relationship between religiosity and attitudes toward immigration." *International Journal of Comparative Sociology* Vol. Forthcoming.: s.
- Bomhoff, E. J., & Lee, G. H. (2012). Tolerance and economic growth revisited: a note. *Public choice*, Vol 153.
- Bredsdorff, T., & Kjaeldgaard, L. H. (2012). *Tolerans*. Stockholm: Santérus förlag.
- Brewer, Marilyn & Miller, Norman. (1988). Contact and Cooperation: When Do They Work? *Eliminating Racism: Profiles in Controversy*. P. Katz and D. Taylor. New York: Plenum Press: s. 315–328.
- Brnic, Anita. (2002). *Speaking of Nationality: On Narratives of National Belonging and the "Immigrant"*. Göteborg: Göteborg University.
- Brown, W. (2006). *Regulating Aversion. Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Brune, Ylva. (2000). *Stereotyper i förvandling: svensk nyhetsjournalistik om invandrare och flyktingar*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Brune, Ylva. (2004). *Nyheter från gränsen. Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld*. Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Brottsförebyggande rådet. (2012). *Hatbrott 2011*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet. (2013a). *Brott bland ungdomar i årskurs nio – resultat från Skolundersökningen om brott 1995–2011*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet. (2013b). *Hate Crime 2012 – Statistics on self-reported exposure to hate crime and police reports with identified hate crime motives*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Cabrera, A. F., Nora, A., Terenzini, P., Pascarella, E., & Hagedorn, L. S. (1999). Campus Racial Climate and the Adjustment of Students to College. *The Journal of Higher Education*, vol 70(2): s. 134–160.
- Case, Charles, Greely, Andrew & Fuchs, Stephen. (1989). "Social Determinants of Racial Prejudice." *Sociological Perspectives* Vol. 32(4): s. 469–483.
- Coenders, Marcel & Scheepers, Peer (1998) "Support for Ethnic Discrimination in the Netherlands 1979–1993." *European Sociological Review* Vol. 14: s. 405–422.
- Coenders, Marcel & Scheepers, Peer. (2003). "The Effect of Education on Nationalism and Ethnic Exclusionism. An International Comparison." *Political Psychology* Vol. 24(2): s. 313–343.
- Cohen, A. (2004). What toleration is. *Ethics*, vol 115: s. 68–95.
- Cohen, Florette. (2008). *The New Anti-Semitism Israel Model: Empirical Tests*. Ann Arbor: UMI.

- Côte, R. R., & Erickson, B. H. (2009). Untangling the Roots of Tolerance: How Forms of Social Capital Shape Attitude Toward Ethnic Minorities and Immigrants. *American Behavioral Scientist*, 52, 1664–1689.
- Crisp, R. J., & Turner, R. N. (2010). *Essential social psychology*. London: SAGE.
- Czaplicka, Magdalena. (2007). "Vi, de andra: Om invandrarungdomar i ungdomsböcker" i Tom R. Burns, Nora Machado, Zenia Hellgren & Göran Brodin (red.) *Makt, kultur och kontroll över invandrarars livsvillkor: Multidimensionella perspektiv på strukturell diskriminering i Sverige*. Acta universitatis upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia nr. 55. Uppsala: Uppsala universitet.
- Dahlstedt, Magnus. (2005). *Reserverad demokrati: Representation i ett mångkulturellt Sverige*. Umeå: Boréa.
- Dahlstedt, Magnus. (2008). "På demokratins bakgård: Om 'invandrare', representation och politik", i M. Darvishpour & C. Westin (red.) *Migration och etnicitet: Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- De Houwer, Jan., Beckers, Tom & Moors, Agnes. (2007). "Novel attitudes can be faked on the Implicit Association Test." *Journal of Experimental Social Psychology* Vol. 43(6): s. 972–978.
- Demker, M., & Sandberg, L. (2013). Ökat motstånd mot flyktingar men starkt stöd för skäl till uppehållstillstånd. In A. Bergström, H. Oscarsson, & L. Weibull, Vägsäl. Göteborg: Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Demker, Marie. (2014). *Sverige åt svenskarna: Motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Dinesen, P. T. (2010). Upbringing, Early Experiences of Discrimination and Social Identity: Explaining Generalized Trust among Immigrants in Denmark. *Scandinavian Political Studies*, vol 31(1): s. 93–111.
- Dinesen, P. T. (2011). Where you come from or where you live?: Examining the cultural and institutional explanation of generalized trust using migration as a natural experiment. *European Sociological Review*. vol 6(4).
- Djerf-Pierre, M., & Wängnerud, L. (2013). Gender, anxiety and risk society: explaining gender differences in anxiety to social risks and threats. New York Area Political Psychology Meeting at Stony Brook Manhattan. New York.
- DO. (2012). Forskningsöversikt om trakasserier i arbetsliv och utbildning – Forskning publicerad vid svenska universitet och högskolor sedan 2000. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- Ds 2013:19. (2013). Svenska framtidsutmaningar – slutrapport från regeringens framtidskommission. Stockholm: Fritzes.
- Eagly, A. H. and Chaiken, S. (1993). *The psychology of Attitudes*. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich.
- Ekehammar, B., & Akrami, N. (2003). The Relation Between Personality and Prejudice. A Variable- and Person- Centered Approach. *European Journal of Personality*, vol 17(6): s. 449–464.
- Ekengren, A. M. (2003). Toleranta demokrater I utrikespolitiska frågor?. I Demokratitrender. Oscarsson, H. (red). Göteborg: SOM-institutet.
- Engelbreton, K. (2010). The Maze of Tolerance. In K. Engelbreton, M. de Souza, G. Durka, & L. Gearon, *International Handbook of Inter-religious Education*. New York: Springer.
- Essed, P. (1991). *Understanding Everyday Racism*. Newbury Park: CA: Sage.
- Feagin, J. R., & Sikes, M. (1994). *Living with Racism: The Black Middle-Class Experience*. Boston: MA: Boston Press.

- Federico, C. M. & Sidanius, Jim. (2002). "Sophistication and the antecedents of whites' racial policy attitudes – Racism, ideology, and affirmative action in america." *Public Opinion Quarterly* Vol. 66(2): s. 145–176.
- Feldman, Jack M. & Lynch, John G. (1988). "Self-generated validity and other effects of measurement on belief, attitude, intention, and behavior." *Journal of Applied Psychology* Vol. 73(3): s. 421–435.
- Fiske S, T., & Taylor, S. E. (1991). *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.
- FRA. (2013). European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey – Results at a glance. Luxemburg: European Union for Fundamental Rights.
- Fryklund, Björn & Tomas Peterson. (1989). "Vi mot dom" Det dubbla främlingskapet i Sjöbo. Lund: Lund University Press
- Fosset, Mark & Kiecolt, Jill K. (1989). "The Relative Size of Minority Populations and White Racial Attitudes." *Social Science Quarterly* Vol. 70(4): s. 820–835.
- Gerstenfeld, P. B. (2003). *Hate crimes, Causes, Controls and Controversies*. London: Sage.
- Gibson, J. L. (2005). On the Nature of Tolerance: Dichotomous or Continous. *Political Behaviour*, vol 27: s. 313–323.
- Gibson, J. L. (2006, 4). Enigmas of Intolerance: Fifty Years after Stouffer's Communism, Conformity, and Civil Liberties. *Perspectives on Politics*, s. 21–34.
- Gibson, J. L., & Bingham, R. D. (1985). *Civil liberties and nazis: The Skokie free speech controversy*. New York: Praeger.
- Glaser, James M. (1994). "Back to the Black Belt: Racial Environment and White Racial Attitudes in the South." *Journal of Politics* Vol. 56: s. 21–41.
- Greenwald, Anthony G., McGhee, Debbie E. & Schwartz, Jordan L. K. (1998). "Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test." *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 74(6): s. 1464–1480.
- Gregg, Aiden P., Seibt, Beate & Banaji, Mahzarin R. (2006). "Easier done than undone: Asymmetry in the malleability of implicit preferences." *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 90(1): s. 1–20.
- Hadler, Markus. (2012). The Influence of World Societal Forces on Social Tolerance. A Time Comparative Study of Prejudices in 32 Countries. *The Sociological Quarterly* Vol. 53(2): s. 211–237.
- Hagendoorn, L. (1995). Intergroup biases in multiple group systems: the perception of ethnic hierarchies. *European Review of Social Psychology*, vol 6: s. 199–228.
- Hall, Deborah L., Matz, David C. & Wood, Wendy. (2010). "Why Don't We Practice what We Preach? A Meta-Analytic Review of Religious Racism." *Personality and Psychology Review* Vol. 14(1): s. 126–139.
- Hamilton, David L. & Bishop, George D. (1976). "Attitudinal and Behavioral Effects of Initial Integration of White Suburban Neighborhoods." *Journal of Social Issues* Vol. 32(2): s. 47–67.
- Hamilton, H. J., & Tolier, T. (1986). Stereotypes and stereotyping, An overview of the cognitive approach. In J. F. Dovidio, & S. L. Gaertner, *Prejudicem, discrimination and racism*. New York: Academic Press.
- Harell, A. (2010). The Limits of Tolerance in Diverse Societies: Hate Speech and Political Tolerance Norms Among Youth. *Canadian Journal of Political Science*, vol 6: s. 407–432.

- Harvey, Simon-Pierre & Bourhis, Richard Y. (2012). "Discrimination in wealth and power intergroup structures." *Group Processes & Intergroup Relations* Vol. 15(1): s. 21–38.
- Henry, P. J. & Sears, David O. (2002). "The Symbolic Racism 2000 Scale." *Political Psychology* Vol. 23(2): s. 253–283.
- Henry, P. J. & Sears, David O. (2009). "The Crystallization of Contemporary Racial Prejudice across the Lifespan." *Political Psychology* Vol. 30(4): s. 569–590.
- Hjerm, Mikael. (2001). "Education, Xenophobia and Nationalism: A Comparative Analysis." *Journal of ethnic and Migration Studies* Vol. 27(1): s. 37–60.
- Hjerm, Mikael. (2004). "Defending Liberal Nationalism-at what Cost?" *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 30(1): s. 41–58.
- Hjerm, Mikael. (2007). "Do Numbers Really Count? Group Threat Theory Revisited." *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 33(7): s. 1253–1276.
- Hjerm, M. (2009). Anti-Immigrant Attitudes and Cross-Municipal Variation in the Proportion of Immigrants. *Acta Sociologica*, vol 52(1): s. 47–62.
- Hjerm, M., & Kikuko, N. (2011). The composition of the minority population as a threat: Can real economic and cultural threats explain xenophobia. *International Sociology*, s. 1–28.
- Islamofobi – en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet. (2007). Stockholm: Forum för levande historia.
- Kaplan, Edward H. & Small, Charles A. (2006). "Anti-Israel Sentiment Predicts Anti-Semitism in Europe." *The Journal of Conflict Resolution* Vol. 50(4): s. 548–561.
- Katz, E. (1960). The Functional Approach to the Study of Attitudes. *Public Opinion Quarterly*, vol 24: s. 163–204.
- Kinder, Donald R & Sanders, L. (1996). *Divided by Color: Racial Politics and Democratic Ideals*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langmann, E. (2013). Toleransens pedagogik – En pedagogisk-filosofisk studie av tolerans som en fråga för undervisning. Örebro: Örebro universitet.
- Likert, R. (1932). "A technique for the measurement of attitudes." *Archives of Psychology* Vol. 22 140: s. 1–55.
- Löwander, B. (2010). Den mångtydiga intoleransen. Stockholm: Forum för levande historia.
- Malmö Stads hemsida, hämtad 12 augusti, 2014 <http://www.malmo.se/download/18.760b-3241144f4d60d3b668e/1397111050256/Malm%C3%B6bor+med+utl%C3%A4ndsk+bakgrund+2013-12-31.pdf>
- Manga, Edda. (2001). "Knark, globalisering och invandrarskräck", i Mc Eachrane, Michael & Faye, Louis (red.) (2001) *Sverige och de andra: Postkoloniala perspektiv*. Stockholm: Natur och kultur.
- Marcus-Newhall, A., Palucki Blake, L., & Baumann, J. (2002). Perceptions of Hate Crime Perpetrators and Victims as Influenced by Race, Political Orientation, and Peer Group. *American Behavioral Scientist*, s. 108–135.
- Massey, G., Hodson, R., & Seculi, D. (1999). Ethnic enclaves and intolerance: the case of Yugoslavia. *Social Forces*, vol 78(2): s. 669–693.
- McGhee, D. (2005). *Intolerant Britain? Hate, Citizenship and Difference*. London: Open University Press.
- Mellor, D., Bynon, G., Maller, J., Cleary, F., Hamilton, A., & Watson, L. (2001). The Perception of Racism in Ambiguous Scenarios. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol 6(3) s. 473–488.

- Meertens, Roel W & Pettigrew, Thomas F. (1997). "Is Subtle Prejudice really Prejudice?" *Public Opinion Quarterly* Vol. 61(1): s. 54–71.
- Meyer, Ilan H., et al. (2002). "A brief telephone interview to identify lesbian and bisexual women in random digit dialing sampling." *The Journal of Sex Research* Vol. 39(2): s. 139–144.
- Michaelis, W. & Eysenck, H. J. (1971). "The Determination of Personality Inventory Factor Patterns and Intercorrelations by Changes in Real-Life Motivation." *The Journal of Genetic Psychology* Vol. 118(2): s. 223–234.
- Mill, J. S. (1859 [1967]). Om friheten. Natur & Kultur.
- Mondak, J. J., & Sanders, M. S. (2003). Tolerance and Intolerance, 1976–1998. *American Journal of Political Science*, vol 47(3): s. 492–502.
- Mondak, J. J., & Sanders, M. S. (2005). The Complexity of Tolerance and Intolerance Judgments: A Response to Gibson. *Political Behaviour*, vol 27: s. 325–337.
- Morley, K. M. (2003). Fitting in by Race/Ethnicity: The Social and Academic Integration of Diverse Students at a Large Predominantly White University. *Journal of College Student Retention: Research, Theory and Practice*, vol 5(2): s. 147–174.
- Nehushtan, Y. (2007). The Limits of Tolerance: A Substantive-Liberal Perspective. *Ratio Juris*, vol 20(2): s. 230–257.
- Nilsson Lundmark, E., & Nilsson, I. (2013). Intoleransens pris. En socioekonomisk analys av vit makt-rörelsen och Kungälvsmodellen. Stockholm: Teskedsorden.
- Nilsson, A., & Estrada, F. (2006). The inequality of victimisation. Trends in exposure to crime among rich and poor. *European Journal of Criminology*, vol 4: s. 387–412.
- Oscarsson, H. (2012). Värderingsförändringar i Sverige 1988–2011. In A. Bengtsson, H. Oscarsson, & L. Weibull, I framtidens skugga (s. 527–538). Göteborg: SOM-institutet.
- Oskarson, M., & Rothstein, B. (2012). Den sociala tilliten – håller vi på att tappa de unga. In A. Bengtsson, H. Oscarsson, & L. Weibull, I framtidens skugga (s. 539–544). Stockholm: SOM-institutet.
- Otterbeck, Jonas. (2010). Samtidsislam: *Unga muslimer i Malmö och Köpenhamn*. Stockholm: Carlsons.
- Peffley, M., Knigge, P., & Hurwitz, J. (2001). A Multiple Values Model of political Tolerance. *Political Research Quarterly*, vol 54: s. 379–406.
- Peterson, Tomas, Mikael Stigendal & Björn Fryklund. (1988). Skåne-partiet – om folkligt missnöje i Malmö. Lund: Arkiv.
- Petrosino, C. (2003). Connecting the past to the future. In *Hate and bias crime: a reader*. New York: Routledge.
- Pettigrew, T. F. and Meertens, R. W. (1995). "Subtle and blatant prejudice in western Europe." *European Journal of Social Psychology* Vol. 25(1): s. 57–75.
- Pettigrew, Thomas F. (1998). "Intergroup Contact Theory." *Annual Review of Psychology* Vol. 49: s. 65–85
- Pettigrew, Thomas F & Troop, Linda R. (2011). *When Groups Meet: The Dynamics of Intergroup Contact*. New York: Psychology Press.
- Presser, Stanley & Stinson, Linda. (1998). "Data Collection Mode and Social Desirability Bias in Self-Reported Religious Attendance." *American Sociological Review* Vol. 63(1): s. 137–145.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

- Putnam, R. D. (2007). *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century*. Scandinavian Political Studies, vol 30(2): s. 137–174.
- Quillian, Lincoln. (1995). "Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti Immigrant Racial Prejudice in Europe." *American Sociological Review* Vol. 60(4): s. 586–611.
- Quillian, Lincoln. (1996). "Group Threat and Regional Change in Attitudes Toward African-Americans." *American Journal of Sociology* Vol. 102(3): s. 816–860.
- Raabe, Tobias & Beelmann, Andreas. (2011). "Development of Ethnic, Racial, and National Prejudice in Childhood and Adolescence: A Multinational Meta-Analysis of Age Differences." *Child Development* Vol. 82(6): s. 1715–1737.
- Raja, Sheela & Stokes, Joseph. (1998). "Assessing Attitudes Toward Lesbians and Gay Men: The Modern Homophobia Scale." *International Journal of Sexuality and Gender Studies* Vol. 3(2): s. 113–134.
- RFSL (2013). *Misstro – Om hbtq-personers förtroende för olika samhällsinstanser och vad som behöver förändras*. RFSL: Stockholm
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Rothstein, B. (2003). *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Runfors, Ann. (2012). *Toleransens intoleranta bakside: 18 svenska ungdomars verklighet*. Skrift nr. 14. Stockholm: Forum för Levande historia.
- Rydgren, J. (2004). *The Logic of Xenophobia. Rationality and Society*, vol 16(2): s. 123–148.
- Rydgren, Jens. (2004). "Från skattemissnöje till etnisk nationalism: 15 år med den radikala högerpopulismen i Sverige", i Rydgren, J & Widfeldt, A (red), *Från Le Pen till Pim Fortuyn – populism och parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*. Malmö: Liber.
- Scheepers, Peer, Gijsbert, Mérove & Coenders, Marcel. (2002). "Ethnic Exclusionism in European Countries. Public Opposition to Civil Rights for Legal Migrants as a response to Perceived Ethnic Threat." *European Sociological Review* Vol. 18(1): s. 17–34.
- Schermerhorn, R. A. (1970). *Comparative ethnic relations*. New York: Random house.
- Sears, David O, et al. (1997). "Is it Really Racism? The origins of White Americans' Opposition to Race Targeted Policies." *Public Opinion Quarterly* Vol. 61(1): s. 16–53.
- Sears, David O & Henry, P.J. (2003). "The Origins of Symbolic Racism." *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 85(2): s. 259–275.
- Severin, J. (2012). *I mötet med välfärden – åsiktsformering inom servicesektorn*. In A. Bergström, & J. Ohlsson, *Medborgarna om välfärden* (s. 69–80). Göteborg: SOM-institutet.
- Severin, J. & Demker, M. (2014). *Svenska folkets inställningar till intolerans och annan social utsatthet. I Mittfåra och marginal* (2014). Bergström, A. & Oscarsson, H. Göteborg: SOM-institutet
- Sibley, Chris G. & Duckitt, John. (2008). "Personality and prejudice: A meta-analysis and theoretical review." *Personality and Social Psychology Review* Vol. 12(3): s. 248–279.
- Sidanius, Jim, et al. (1991). "Consensual Racism and Career Track: Some Implications of Social Dominance Theory." *Political Psychology* Vol. 12(4): s. 691–721.
- Sigall, Harold & Page, Richard. (1971). "Current stereotypes: A little fading, a little faking." *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 18(2): s. 247–255.

- Smith, A Wade. (1981). "Racial Tolerance as a Function of Group Position." *American Sociological Review* Vol. 46(5): s. 558–573.
- Sniderman, P. M., Fletcher, J. F., Russel, P. H., & Tetlock, P. E. (1996). *The clash of rights: Liberty, equality, and legitimacy in pluralist democracy*. New Haven: Yale University Press.
- SOU 2012:74. (2012). *Främlingsfienden inom oss*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Stolle, D., & Harell, A. (2013). Social Capital and Ethno-racial Diversity: Learning to trust in an Immigrant Society. *Political Studies*, vol 61: s. 42–66.
- Strabac, Z., & Listhaug, O. (2008, 37 1). Anti-Muslim prejudice in Europe: a multilevel analysis of survey data from 30 countries. *Social Science Research*, s. 268–286.
- Strabac, Z., Listhaug, O., & Jakobsen, T. G. (2011). Patterns of Ethnic Intolerance in Europe. *Journal of International Migration and Integration*, vol 13(4): s. 459–479.
- Taylor, Marylee C. (1998). "How White Attitudes Vary with the Racial Composition of Local Populations: Numbers Count." *American Sociological Review* Vol. 63(4): s. 512–535.
- Taylor, Marylee C. (2000). The Significance of Racial Context. *Racialized Politics. The Debate about Racism in America*. D. O. Sears, J. Sidanius and L. Bobo. Chicago: The University of Chicago Press: s. 118–136.
- Tiby, E. (1999). *Hatbrott?: homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*. Stockholm: Stockholms universitet, Kriminologiska institutionen.
- Tiby, E. (2006). *En studie av homofoba hatbrott i Sverige*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Tigervall, Carina. (2005). *Folkhemsk film, med "invandraren" i rollen som den sympatiska Andre*. Akademisk avhandling. Umeå: Umeå Universitet, Sociologiska institutionen.
- Tourangeau, Roger & Rasinski, Kenneth A. (1988). "Cognitive processes underlying context effects in attitude measurement." *Psychological Bulletin* Vol. 103(3): s. 299–314.
- Tudjman, F. (1981). *Nationalism in comparative perspective*. New York: Columbia University Press.
- Walzer, M. (1997). *On Tolaration. The Castle Lectures in Ethics, Politics and Economics*. Yale University Press.
- van der Akker, H., van der Ploeg, R., & Rozemarijn Scheepers, P. (2012). *Disapproval of Homosexuality: Comperative Reserach on Individual and National Determinants of Disapproval of Homosexuality in 20 European Countries*. University of Groningen.
- Weibull, L., Oscarsson, H., & Bengtsson, A. (2013). *Vägsäl*. In L. Weibull, H. Oscarsson, & A. Bengtsson, *Vägsäl* (s. 11–51). Göteborg: SOM-institutet.
- Welch, Susan, et al. (2001). *Race and Place. Race Relations in an American City*. New York: Cambridge University Press.
- Velure, Magne (1989). " 'Djävla utlänning!': Rykten och vitsar om invandrare i Sverige " i Å. Daun & B. Ehn (red.) *Bland-Sverige: Kulturskillnader och kulturmöten*. Stockholm: Carlssons.
- Voltaire. (1956 [1785]). *Alfabetisk fornuft*. Hasselbach.
- Zaller, J. (1992). *The Nature and Origin of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

